

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten-De Meern- Haarzuilens 1997

<https://hdl.handle.net/1874/10032>

**Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens**
Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
17e jaargang nr. 1, maart 1997 ©1997

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
Tel. 030 - 6772112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3544 NC Utrecht
Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
Vleuten: Broederschapshuisjes
(documentatie- en informatiecentrum),
Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222
(gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente
expositieruimte), Zandweg 147B
(achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
f. 35,- per jaar,
bij verzending per post f. 12,50 extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
H.E.J. van Essen en J.W. Schoonderwoerd
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:

Tekening van de Ridderhofstad Den Engh, gedateerd 16 mei 1756
(Fotoreproductie archief H.V., tekenaar niet bekend)

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

De kogel is door de kerk. Ten behoeve van de uitvoering van de grootschalige woningbouw in onze gemeente, te weten de plannen Veldhuizen (3500 woningen), Vleuterweide (9000 woningen), Haarzicht (Vleuten-noordwest) en De Woerd (De Meern-noordwest) (2500 woningen), is door de gemeente via de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek een project-archeoloog aangesteld. Eerder schreef ik hier al, dat de gemeente daartoe de intentie had uitgesproken, doch dat de concrete invulling achterwege bleef. Inmiddels is in deze functie benoemd Drs E.P.Graafstal. En daar zijn wij zeer verheugd over, omdat Erik Graafstal de betrokken gebieden zeer goed kent en daarom - naar wij verwachten - op voortvarende wijze en met kennis van zaken het archeologische onderzoek zal leiden.

Deze eervolle benoeming, waarmee wij Erik Graafstal van harte geluk wensen, heeft echter ook zijn schaduwzijde. Het betekent namelijk dat hij tijdelijk - gedurende de periode van het onderzoek - zijn bestuurslidmaatschap van onze vereniging heeft neergelegd, omdat wij anders als bestuur in een moeilijk dilemma terecht zouden kunnen komen. Wij willen namelijk geheel vrij zijn om onze visie op de komende ontwikkelingen te kunnen blijven geven en - indien nodig - onze bezwaren kenbaar te kunnen maken. Dat wij daarbij een goede samenwerking met de project-archeoloog nastreven behoeft geen betoog. En die samenwerking krijgt al gestalte via de diensten, die onze archeologische werkgroep aan de project-archeoloog aanbiedt. Inmiddels heeft zich een zeer actieve werkgroep gevormd (meerdere vrijwilligers zijn overigens nog steeds welkom) om het werk van Graafstal met schop en spatel actief te ondersteunen.

Ik hoop van harte, dat regelmatig in dit blad van de vorderingen verslag zal worden gedaan.

Ook nog even aandacht voor het "Romeinenjaar". Ook daar zal in deze gemeente - via onze vereniging - actief aan worden meegedaan en daarvoor heeft de gemeente een subsidie van f. 10.000,- beschikbaar gesteld. Uit de pers hebt u de plannen al kunnen vernemen: tussen 15 april en 15 september valt er veel te beleven en zullen de Romeinen weer bezit van Fletione (!) nemen. Houdt de berichtgeving in de gaten. En let ook op de uitgave van de "Romeinen-special", waarvoor de Rabobank een aanzienlijke bijdrage beschikbaar stelde. Naar meerdere sponsors zijn wij nog op zoek.

Tenslotte wil ik de plannen voor de herinrichting van het kerkhof bij de N.H. kerk te Vleuten in de schijnwerpers zetten. Van die plannen hebt u al kennis kunnen nemen via de verslagen van de heer Bongers in dit blad, maar inmiddels zijn er ook al plannen ontwikkeld om het kerkhof opnieuw te omheinen, zodat het kerkhof en de kerk vanaf de weg beter zichtbaar worden, en het kerkhof wellicht weer op beperkte wijze gebruikt kan worden. Ook voor dit grootse project zal een beroep worden gedaan op een financiële bijdrage van de bevolking en de plaatselijke bedrijven.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp.

In dit nummer

	pag.
Van de voorzitter	1
Verenigingsberichten	2
Haarzuilens 100 jaar (5)	4
Werk bij de kerk	6
De familie Ravee / Nieuwenhuis en Ridderhofstad	
Den Engh in Vleuten in de 19e eeuw	7
De stoomtram tussen Utrecht en Harmelen	15
De restauratie van de Hamtoren van 1963 tot 1975	18
Wie wat bewaart...die geeft wat	25
Vernoemp	26

Verenigingsberichten

Jaarverslag 1996

Hierbij geven wij een verkorte versie van het jaarverslag van de vereniging. Het ledental, dat op 1 januari 1996 838 bedroeg, vermeerde met 12 nieuwe inschrijvingen en verminderde met 21 afschrijvingen, zodat het aantal per 1 januari 1997 829 bedroeg.

Op 7 mei werd een algemene vergadering gehouden, waarin mevrouw P.J. de Rooij-Goes en de heren P.G. de Rooij en T.P.J. van Dijk werden herbenoemd als bestuurslid. Het bestuur vergaderde dit jaar 8 keer. In de verdeling van de bestuursfuncties kwam geen wijziging.

Overeenkomstig de doelstellingen van de vereniging was het beleid ook dit jaar weer gericht op uitbreiding van het documentatiebezit van de vereniging om de leden en andere belangstellenden zoveel mogelijk informatie over de geschiedenis van de gemeente en haar inwoners te kunnen geven. Gedurende het gehele jaar werd er op de maandag- en dinsdagmiddagen de de donderdagavonden door een zestal medewerkers gewerkt aan het ordenen, registreren en toegankelijk maken van onze documentatieverzamelingen. Een steeds toenemend aantal bezoekers toonde hiervoor belangstelling. In de bibliotheek van ons documentatiecentrum zijn thans meer dan 1050 boekwerken en ruim 300 jaargangen tijdschriften aanwezig. Het fotoarchief omvat bijna 2800 foto's, 1800 dia's en 5400 negatieven. De heer J.H. van der Poel zorgde weer voor een aantal transcripties van voornamelijk oude notariële akten. Deze collectie omvat nu ruim 2200 stukken. In november werd, in samenwerking met het Kursus Projekt Vleuten-De Meern, een cursus genealogie voor beginners gegeven. Verder werden er nog 4 lezingen en dia-presentaties verzorgd voor verschillende groepen belangstellenden, waaronder de afdeling Utrecht van de Ned. Genealogische Vereniging. Op koninginnedag werden in de Broederschapshuisjes foto's en documenten tentoongesteld, en ter gelegenheid van de markt in Vleuten op 31 augustus werd daar een expositie ingericht met als thema "wassen en strijken in vroeger tijden". Op deze dagen mochten wij daar resp. circa 150 en 125 belangstellenden ontvangen.

Ons tijdschrift verscheen dit jaar weer viermaal met in totaal 100 pagina's tekst. Er werden 20 artikelen geplaatst van 9 auteurs.

Gedurende dit jaar werd regelmatig gewerkt aan de herinrichting van Het Kabinet. Er werd overleg gevoerd met de directeurs van de basisscholen om de exposities in dat gebouw ook aantrekkelijk te maken voor de hoogste groepen van die scholen. Adviezen daarover werden ingewonnen.

Er werd dit jaar overleg gevoerd om weer deel te nemen aan de jaarlijkse open monumentendag, doch voorlopig werd in de plaats daarvan voor het komende jaar 1997 begonnen met het ontwikkelen van activiteiten in het kader van het Romeinsejaar.

Op het gebied van de zorg voor monumenten is het bestuur dit jaar ook actief werkzaam geweest. De ontwikkeling van bebouwingsplannen voor gebieden waar monumenten zijn gelegen werd nauwlettend gevolgd. In november werden bij de gemeente bezwaren ingediend tegen het voorstel om

toestemming te verlenen voor grondwerkzaamheden in het plan Veldhuizen, omdat naar de mening van het bestuur onvoldoende rekening werd gehouden met de vastgestelde uitgangspunten en randvoorwaarden betreffende het "ervaarbaar" houden van de in dat gebied gelegen monumenten in hun omgeving.

De archeologische werkgroep, bestaande uit enkele bestuursleden en leden van onze vereniging en een aantal leden van de afdeling Utrecht van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), is ook dit jaar bezig geweest met veldonderzoek in onze gemeente. Een verslag van deze werkgroep treft u hieronder aan.

Met de inkomsten uit de contributies, de advertenties in ons tijdschrift en het subsidie van de gemeente konden alle activiteiten dit jaar worden bekostigd en mede dank zij een zorgvuldig beheer en het werk door vrijwilligers kon de exploitatierekening met een bescheiden batig saldo worden afgesloten.

Aan het eind van dit verslag wil het bestuur weer een woord van dank uitspreken aan allen die zich dit jaar op enigerlei wijze voor de vereniging ingezet hebben en speciaal aan de vaste medewerkers die daaraan veel tijd besteed hebben.

Verslag van de Archeologische Werkgroep

In het afgelopen jaar heeft de Archeologische Werkgroep in ongewijzigde samenstelling zijn activiteiten voortgezet. De werkgroep bestaat uit leden van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens en de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), in totaal ongeveer 10 personen, gelijkelijk verdeeld over de twee 'bloedgroepen'. In de regel komt de werkgroep eens in de twee weken op zaterdagochtend bijeen, behalve in de zomerperiode - tenzij er nood aan de man is. Als onderkomen, depot en museum dienden ook dit jaar weer de accommodaties van de Historische Vereniging.

De werkgroep heeft zich ook in 1996 voornamelijk beziggehouden met veldkartering, met name in het onderzoeksgebied Vleuten-Haarzuilens. In februari verscheen in *Westerheem*, het tijdschrift van de AWN, een samenvatting van de bijzondere resultaten die de afgelopen jaren zijn geboekt in het deelgebied rond het Haarpad. Daar werd in de jaren 1993-1995 een compleet archeologisch 'landschap' in kaart gebracht, met talrijke kleine nederzettingen uit het begin van de jaartelling en de merovingische tijd (5e-8e eeuw), gelegen rond de restgeul van een oude Rijntak.

In het voorjaar is een nieuw deelgebied onder handen genomen en afgerond, namelijk de geplande nieuwbouwlocatie Vleuten-noordwest. Het gaat om een gebied van ca. 22 ha, hoofdzakelijk bestaande uit grasland. In tegenstelling tot het terrein rond het Haarpad is hier in het verleden op grote schaal klei afgegraven ('afgevet') ten behoeve van de dakpan- en steenindustrie. Waarschijnlijk zijn daarbij de nodige archeologische resten verloren gegaan. Toch konden twee min of meer belangrijke vindplaatsen in kaart worden gebracht. Op beide terreinen werd een concentratie van handgevormd aardewerk uit de Late IJzertijd/Romeinse tijd

gevonden (ca. 250 v. Chr. - 250 na Chr.). Net als rond het Haarpad hebben we hier vermoedelijk te maken met kleine agrarische nederzettingen, meestal een erf met één of twee houten boerderijen en enkele opslagschuurtjes.

De nieuwe vindplaatsen sluiten goed aan op het bewoningssysteem rond het Haarpad. Een van de vindplaatsen lijkt redelijk geconserveerd. Op het andere terrein, dat aan twee zijden is afgevlod, komen ook bewoningssporen uit de vroege Middeleeuwen voor (5e-8e eeuw). Deze nederzetting staat duidelijk in verbinding met de vroegmiddeleeuwse vindplaatsen aan het Haarpad en is net als deze gelegen aan de verlande restgeul. Het ligt in de bedoeling dat over het deelgebied Haarzicht in 1997 een rapport wordt gemaakt.

In het najaar van 1996 is een aanvang gemaakt met het derde deelgebied van het project Vleuten-Haarzuilens: de polder Haarrijn, voorheen Themaat geheten. Het gebied ligt ten noorden van de Thematerweg, ingesloten tussen de Maarssensweg en het dorp Haarzuilens. In het kader van het plan Leidsche Rijn zal hier weldra een grote recreatieplas worden aangelegd. Daardoor zal de noordflank van de stroomrug van de Oude Rijn worden vergraven. Het gaat hier vermoedelijk om een wat ouder deel van de stroomrug, dat over het algemeen iets lager is gelegen. Toch komen ook hier plaatselijk markante verhogingen voor, evenals verlande restgeulen. Kortom, ooit was ook dit een aantrekkelijke woonplaats. Mogelijk zullen in dit gebied nog oudere bewoningsresten te voorschijn komen dan tot dusver tussen Vleuten en Haarzuilens gevonden, dat wil zeggen uit de Vroege of Midden-IJzertijd (700-250 v. Chr.) of wellicht zelfs de Bronstijd (2100-700 v. Chr.). Tot dusver zijn in de polder Haarrijn alleen schamele bewoningsresten uit de Late IJzertijd/Romeinse tijd gevonden, en wel in het uiterste zuidwesten naast het dorp Haarzuilens. Het gaat hier kennelijk om een noordelijke uitloper van het systeem rond het Haarpad.

In 1996 is Het Kabinet aan de Zandweg in De Meern opnieuw ingericht en daarbij heeft ook de archeologische afdeling een nieuw aanzien gekregen. Met name de talrijke vondsten van het Romeinse *castellum* op de Hoge Woerd zijn nu in een zeer aantrekkelijke opstelling te zien. Het museum is op afspraak te bezichtigen (contactpersoon: dhr. H.E.J. van Essen, tel. 030-6662992).

Enkele leden van de werkgroep hebben het ruimtelijk beleid van de gemeente Vleuten-De Meern gevolgd. Wanneer archeologische belangen op het spel stonden, is namens de Historische Vereniging op de plannen gereageerd. Dat was o.a. het geval in het kader van bestemmingsplan Veldhuizen, ten westen van De Meern, waar de ruïne van kasteel Nyvelt en een reeks kleinere vindplaatsen uit de Romeinse tijd in het geding zijn. Enkele van deze terreinen werden in 1996 bezocht om hun actuele gesteldheid te onderzoeken. Daarbij werden scherven van Romeins aardewerk en een fragment van een dakpanstempel gevonden.

De komende jaren zal de werkgroep haar aandacht verleggen naar andere vormen van archeologisch onderzoek. Naar aanleiding van de bouwactiviteiten van Vleuten-De Meern en Utrecht zullen op verscheidene plaatsen opgravingen en andere oudheidkundige waarnemingen plaatsvinden. Beide gemeenten hebben intussen een projectarcheoloog aangesteld. Aan de werkgroep is gevraagd assistentie te verlenen bij het op stapel staande onderzoek. Er breken drukke tijden aan . . .

E.P. Graafstal.

Uitnodiging algemene ledenvergadering

Hiermee nodigen wij de leden uit voor de algemene vergadering van de vereniging, welke gehouden zal worden op woensdag 23 april 1997 in het Verenigingsgebouw, Zandweg 148 in De Meern. Aanvang 19.30 uur.

Agenda

1. Opening.
2. Notulen van de vorige vergadering.
3. Jaarverslag over 1996.
4. Rekening over 1996:
 - a. Verslag van de controlecommissie;
 - b. Goedkeuring rekening en balans.
5. Benoeming nieuwe controlecommissie.
6. Vaststelling begroting voor 1998 en contributie voor 1998 (ongewijzigd).
7. Benoeming bestuursleden.
8. Rondvraag en sluiting.

Het bestuur,

J.F.K.Kits Nieuwenkamp, voorzitter

J.W.Schoonderwoerd, secretaris.

Toelichting

Agendapunten 3, 4 en 6: De hier bedoelde stukken liggen op donderdag 17 april van 19.30 - 22.00 uur en op maandag 21 en dinsdag 22 april van 14.00 - 17.00 uur in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1, alsmede een uur voor de vergadering in de vergaderzaal voor de leden ter inzage.

Agendapunt 7: Volgens het rooster van aftreden zijn dit jaar de heren T.van den Berg, H.E.J.van Essen en E.P.Graafstal aan de beurt om af te treden. De heer Graafstal heeft zijn functie inmiddels neergelegd in verband met zijn benoeming tot projectarcheoloog van de gemeente. De beide anderen zijn herbenoembaar en worden door het bestuur candidaat gesteld. Ter voorziening in de ontstane vacature wordt de heer J.H.J.Joosten te Vleuten door het bestuur candidaat gesteld. Door tenminste tien leden kunnen ook kandidaten worden voorgedragen. Deze voordracht dient uiterlijk drie dagen vóór de vergadering bij het bestuur (de secretaris) te worden ingediend.

N.B. Aansluitend aan deze ledenvergadering is er om 20.00 uur een bijeenkomst, waar de project-archeologen van de gemeenten Vleuten-De Meern en Utrecht een en ander zullen vertellen over het archeologisch onderzoek in verband met de grote uitbreidingsplannen en waar een dia-presentatie over de Romeinen zal worden gegeven. Wij verwijzen hiervoor naar de hierna vermelde activiteiten in het kader van het Romeinenjaar 1997.

Haarzuilens 100 jaar (5)

door J.F.K. Kits Nieuwenkamp

Activiteiten in het kader van het Romeinenjaar 1997

Dit jaar is het 1950 jaar geleden dat de Romeinen de Rijn kozen als noordgrens van het Romeinse Rijk. Ter herdenking van dit feit is het jaar 1997 door de provincie Utrecht uitgeroepen tot Romeinenjaar en worden er op diverse plaatsen in de provincie activiteiten ontplooid ter herinnering aan de Romeinen.

Ook in Vleuten-De Meern, waar destijds een Romeinse nederzetting was gelegen, wordt hieraan de nodige aandacht gegeven. Door onze vereniging is een comité gevormd dat in dit kader een aantal activiteiten heeft georganiseerd in de periode 15 april - 15 september. Het Kabinet van de vereniging, Zandweg 147b te De Meern, wordt omgebouwd tot een Romeinse villa en daarin wordt een expositie ingericht van Romeinse vondsten. Tevens wordt er een spectaculaire dia-show vertoond. Tijdens de verschillende evenementen en verder op verzoek kan het gebouw bezocht worden.

Op woensdag 23 april om ± 20.00 uur (na de ledenvergadering) is er in het Verenigingsgebouw in De Meern een bijeenkomst waar de project-archeologen van de gemeenten Vleuten-De Meern en Utrecht, de heren E. Graafstal en H. Wyenia, een en ander zullen vertellen over het archeologisch onderzoek, dat in verband met de nieuwe uitbreidingsplannen in onze regio zal worden uitgevoerd. Aansluitend daaraan zal de speciaal voor het Romeinenjaar door de heer Toon van Weerdenburg gemaakte dia-show door hem worden gegeven. Deze bijeenkomst is voor belangstellenden vrij toegankelijk en is beslist de moeite waard. Op zaterdag 3 en zondag 4 mei wordt er rondom het Kabinet en de Hoge Woerd (Castellum) een Romeinen-weekend gehouden met de Gemina-groep (Romeinse soldaten met demonstraties), een Romeinse markt met verkoop van wijn in replica's van Romeinse amphoren (kruiken), de grootse dia-show, scherven zoeken voor kinderen, Romeins brood en vermoedelijk een Romeinse strijdwagen.

Op zaterdag 6 en zondag 7 september wordt er wederom een Romeinen-weekend rondom het Kabinet en de Hoge Woerd, nu met de Omnia-groep (Romeinse burgers) en weer een Romeinse markt, strijdwagen, scherven zoeken en dia-show.

Op zaterdag 13 september (Open Monumentendag) zal de expositie in het Kabinet weer geopend zijn en ook de dia-show weer gegeven worden.

Over het programma van de Romeinen-weekenden zal in de pers nog het nodige worden gepubliceerd.

Voor verder inlichtingen en het maken van afspraken kunt u bellen met de voorzitter van het comité, de heer J. Kits Nieuwenkamp, tel. 030-6772112.

In het vorige nummer van dit tijdschrift werd een overzicht gegeven van de bouwactiviteiten rond kasteel De Haar van 1888 t/m 1894. Nu dezelfde periode aan de hand van de raadsnotulen. En weer vinden wij geen enkel aanknopingspunt met de grote veranderingen, die in het oude dorp De Haar toch op til zijn!

Algemeen

In de raadsvergadering van 13 april 1888 wordt het bezwaarschrift van Johanna Looijaard behandeld tegen de hoofdelijke aanslag 1888 van f 4,-. Op grond van bezit (vermogen) en inkomen werd aan een ieder een te betalen belastingsom opgelegd. Het bezwaar van Johanna Looijaard wordt niet gehonoreerd, omdat de aanslag is opgelegd op grond van haar "vermoedelijk vermogen". Zo blijft ook de aanslag van P. Spliet van f 18,- gehandhaafd, omdat "het bedrag van de aanslag zich niet alleen regelt naar den uiterlijken staat van de belasting schuldige, maar mede (!) naar den uiterlijken staat van de belastingschuldige".

Voorts keurt de raad goed om aan A. van Lent, gemeenteveldwachter, wegens levering van voedingsmiddelen ten behoeve van onder de gemeente Haarzuilens aangehouden personen, een bedrag te betalen van f 3,80. Ook wordt de uitgaaf goedgekeurd van f 21,15 aan Jhr. J.W.A. Barchman Wuijters, burgemeester van Haarzuilens, wegens restitutie van in 1886 bij voorschot betaalde kosten tot blussing van de op 30 juli 1886 bij G. van der Meer (raadslid) op Themaat plaats gehad hebbende brand.

In de vergadering van 25 juni wordt nog een uitgave goedgekeurd van f 0,82 voor de "kosten tot instandhouding van het gemeentearchief en onderhoud van historische gedenktekenen" (welke gedenktekenen dit zouden kunnen zijn, is niet bekend) en f 2,- aan C.W. van Oostrum te Haarzuilens "voor het uitsteken van vlaggen". Op 17 mei 1889 wordt dit bedrag bepaald op f 1,50.

Op 30 juli 1888 wordt een nieuw "Collegie van Zetters" benoemd en wel de heren J. Vulto, A. van Schaik, G. van der Meer en J. van Wijk. De "zetters" waren diegenen, die de belasting-aanslag bepaalden.

In de vergadering van 25 februari 1889 werden de omslagen van de volgende ingezetenen oninbaar verklaard: C. van Schaik (f 2,-), H. Reuser (f 3,-), Jannigje Oostrum (f 10,-), D. de Goeij (f 4,50) en G. Hoogendoorn (f 16,67).

Het gemeenteraadslid A. van Schaik heeft per 4 april 1889 ontslag genomen als raadslid - zoals in de vergadering van 17 mei 1889 wordt meegedeeld - wegens vertrek uit de gemeente. Op 4 juli wordt tot opvolger benoemd de heer J. Uiterwaal. In de vergadering van 26 juli 1889 wordt J. van Wijk tot wethouder gekozen. In de vergadering van 3 september vraagt de heer Uiterwaal of het sluitingsuur voor de herbergen voor de aanstaande kermis niet moet worden geregeld.

Op 14 februari 1890 wordt besloten f 3,50 te reserveren voor reiscelden aan arme passanten.

In de vergadering van 27 juni 1890 wordt meegedeeld, dat het raadslid R. van Nes op 1 april is overleden. Als opvolger wordt toegelaten de heer H.H. Broekhuijse.

Tot het Collegie van Zetters worden op 19 augustus 1890 gekozen: J. de Goeij, G.J. van Berkestijn, J. van Wijk en J. Vulto, per 29 juli 1892: G. van der Meer, J. Vulto Sr, J. Vulto (Ockhuizen) en J. Versteeg en per 27 augustus 1894: J. de Goeij, G.J. van Berkestijn, J. Vulto (Ockhuizen) en J. van Wijk. Op 21 juli 1893 worden tot raadslid benoemd de heren J. van Wijk en H.H. Broekhuijse, terwijl op 5 september 2 wethouders worden benoemd wegens periodiek aftreden van de heren J. de Goeij als

wethouder en J. van Wijk als raadslid. Tot wethouder worden benoemd J. de Goeij en J. van Wijk.

In de vergadering van 16 oktober 1893 wordt besloten aan G. Hondelink, gemeentesecretaris, "wegens bij voorschot gedane betalingen inzake blussching brand op de hofstede bewoond door A. Kool *f* 13,-, en *f* 6,28, wegens bij voorschot betaalde zegel- en legesgelden inzake aanstelling veldwachter J. Jansen en *f* 2,80 aan A. Edelbroek te Vleuten, wegens advertentiekosten inzake oproeping gemeente-geneesheer.

De begroting 1895 wordt op 15 oktober 1894 bepaald op *f* 2567,26.

Wilhelmina

In de vergadering van 31 augustus 1888 herdenkt de burgemeester "het heden voor Nederland heuchelijke feest der 8e verjaring van H.K.H. de Kroonprinses. Het verheugt hem, dat juist op dezen dag de Gemeenteraad bijeen is om uiting te kunnen geven aan de gevoelens van blijdschap welke hem en ongetwijfeld den ganschen Raad op dezen dag bezielt, terwijl hij de wensch uitspreekt dat H.K.H. nog tal van jaren voor het Nederlandsche Volk in gezondheid zal mogen bespaard blijven". Het gaat hier om onze latere Koningin Wilhelmina (1890-1948), in 1880 te Den Haag geboren als enige dochter van Koning Willem III, uit diens tweede huwelijk met Koningin Emma. Dat aan haar verjaardag extra aandacht werd besteed was begrijpelijk, omdat zij nog slechts de enige nakomeling was en troonopvolgster werd door het overlijden van haar halfbroer Alexander in 1884 en het voortbestaan van ons Koningshuis dus van haar afhankelijk was. Zij besteeg de troon bij de dood van haar vader op 23 november 1890. De eerste acht jaren stond zij echter onder regentschap van haar moeder. Na het bereiken van haar meerderjarigheid werd zij op 6 september 1898 ingehuldigd. In diezelfde periode werd het nieuwe dorp Haarzuilens officieel en met veel vertoon in gebruik genomen. Daar komen wij in het vervolg nog op terug.

Gemeente-veldwachters

Bij de behandeling van de jaarwedden der veldwachters in de vergadering van 10 oktober 1888 deelt de burgemeester mee, "dat door den Heer Commissaris des Konings bij circulaire van 2 augustus 1888 naar aanleiding van een daaromtrent ontvangen schrijven van den Heer Minister van Justitie, gewezen is op de wenschelijkheid tot afschaffing der gewoonte - daar waar die nog bestaat - dat de Veldwachters den ingezetenen Nieuwjaarsalmanakken aanbieden". In verband hiermee en met het voornemen van de burgemeester om het aanbieden van Nieuwjaarsalmanakken aan de Veldwachter voortaan te verbieden, "achten B&W eene traktementsverhoging van *f* 5,- voor dien beambte billijk en stellen mitsdien voor het traktement van den Gemeente-Veldwachter ingaand 1 Januari e.k. te bepalen op *f* 55,- 's jaars". Het betreft hier vader en zoon Piet en Antoon van Lint, die in deze periode hun naam veranderen in Van Lent. In de officiële stukken wordt de naam dan ook zowel als Van Lint, als Van Lent geschreven. Het verhaal gaat, dat de veldwachter(s) door de jeugd geplaagd werden met een liedje, waarin de nadruk werd gelegd op "Van Lintje, Van Lintje, Van Lintje". Daarom werd het Van Lent.

Voorts deelt de burgemeester in de vergadering van 25 februari 1889 mee, "dat den last welke alhier van de steeds toenemende bedelarij in grote mate wordt ondervonden hem heeft doen besluiten:

1. de ingezetenen bij circulaire uittenuodigen voortaan niet meer aan bedelaars te geven en evenmin aan personen dien onder den schijn van lucifers enz. te koop aan te bieden, aalmoezen trachten intezamenen;

2. gedurende de eerste weken door twee rijksveldwachters en den gemeente-veldwachter speciaal te doen surveilleren tot wering der bedelarij". Hij stelt voor aan de veldwachters een gratificatie te verlenen van hoogstens *f* 5,-.

In de vergadering van 17 mei 1889 wordt aan A. van Lent te Vleuten *f* 1,- toegekend, wegens levering van voedingsmiddelen ten behoeve van onder de gemeente Haarzuilens aangehouden personen.

In de vergadering van 28 september 1891 deelt de burgemeester mee, dat B&W, met het oog op het voornemen van de burgemeester om de gemeente-veldwachter P. van Lint per 1 januari 1892, wegens hoge leeftijd tot ontslag voor te dragen, hebben besloten hem een jaarlijks pensioen van *f* 25,- toe te kennen. In de vergadering van 11 maart 1892 wordt besloten:

1. tot eervol ontslag aan de gemeente-bode P. van Lint per 1 maart;

2. aan de rijksveldwachter G. van den Burg, wegens bewezen diensten gedurende de ziekte van de thans eervol ontslagen gemeente-veldwachter en bode P. van Lint, een gratificatie te verlenen van *f* 10,- en hem te rekenen vanaf 1 maart toe te kennen de jaarwedde uitgetrokken voor de gemeente-veldwachter.

Gemeente-geneesheer

Op 25 februari 1889 wordt het ingekomen verzoekschrift van de heer W.R.J. Hubers van Assenraad, arts te Utrecht, behandeld, om benoemd te worden tot gemeente-geneesheer te Haarzuilens, hetgeen plaatsvindt m.i.v. 1 mei 1889, en waarbij tevens eervol ontslag wordt verleend als wnd.geneesheer aan de heer P. Nuijens Jr te Harmelen. Maar de gemeente-geneesheren voeren hun taak hier niet lang uit. Op 1 april 1890 wordt per 1 mei de heer B. van Delden, arts en eervol ontslagen Officier van Gezondheid Iste Klasse O.I. Leger, te Nijmegen, benoemd tot gemeente-geneesheer van Haarzuilens en wederom wordt aan de heer P. Nuijens, die kennelijk weer te hulp was geroepen, eervol ontslag verleend als waarnemer. Maar op 27 februari 1891 is het alweer zover en wordt B. van Delden per 1 maart 1891 op verzoek ontslag verleend als gemeente-arts wegens vertrek naar Utrecht. Na enige bespreking wordt met algemene stemmen besloten voorshands geen vaste jaarwedde voor een gemeente-geneesheer te verlenen, doch per declaratie te betalen. In de vergadering van 25 maart blijkt de heer P. Nuijens te Harmelen wederom bereid te zijn tegen een jaarwedde van *f* 200,- als waarnemer te fungeren, totdat in de vacature zal zijn voorzien. Dat is overigens alweer per 1 mei 1892 door de benoeming in de raadsvergadering.

Werk bij de kerk (III)

(Nieuw leven voor oude begraafplaats?)

Het is inmiddels 5 september als ik, na de vakantieperiode, met hulp van Maroesja weer aan de slag ga. Samen zetten we de laatste drie scheefgezakte stenen weer netjes recht, waaronder die van Jan Graafland, nummer 30. Deze laatste met moeite vanwege de eerder genoemde vlierstronk, maar kennelijk heeft de "behandeling" met wegezout toch voor enige ruimte gezorgd. Nu staat dit unieke grafmonumentje van gemetselde baksteentjes met een metalen tekstplaat weer rechtop in plaats van achterover.

Inmiddels is de droevige geschiedenis die erbij hoort door mevrouw Tilstra-Graafland letterlijk aan de vergetelheid ontrukkt. Ik verwijs hiervoor nog maar eens naar het artikel "Gevolgen van de oorlog" van J.Kits Nieuwenkamp in dit tijdschrift (juni 1995).

Op 12 september metselen we met hulp en belangstelling van de kerk vijf grafstenen terug op hun, rechtgestelde, sokkels. Door het verouderen "houdt" de cement soms niet meer en raakt de grafsteen los. Reparatie is eenvoudig: de voeg schoonhakken en opnieuw opmetselen. De heren Zweers en Verschoor nog bedankt!

Na afloop vertelt de heer Verschoor iets over de toekomstplannen die de kerk inmiddels heeft met het kerkhof. Men wil, zo mogelijk, het kerkhof weer in gebruik nemen als "strooiveld" en er een urnenmuur oprichten op de oude funderingen, die eerder al vermeld werden. Nu, als ons werk daartoe heeft bijgedragen is het zeker niet tevergeefs geweest. En ik weet dan ook waar ik mogelijk m'n as kan bestemmen, want de Europaweg "in the middle of nowhere" heb ik nooit zo zien zitten. En misschien velen met mij.

De laatste helft van september besteed ik aan de grafstenen die echt gescheurd of gebroken zijn. Nummers 17 (A.Lam) en 18 (E.de Gier) worden gelijmd met een speciale twee-componentenlijm en de laatste ook met een pen-gat verbinding. Dat blijkt heel lastig zonder een goede werkplaats. Intussen schildert Maroesja resterende teksten en palmtakken, maakt schoon en ruimt op.

Meneer Hoogstraten neemt drie marmeren stenen van kindergraven onder handen. Opschuren, want het witte marmer vervuult sterk, en tekst schilderen. Dit laatste, bij verdiepte letters, na maskering van de omringende natuursteen met het sap van een gehalveerde ui. "Groenteman, mag ik een pond uien voor de Historische Vereniging?". Zijn keuze van verfkleur, blauw voor de letters en goud voor de palmtak, vind ik bijzonder smaakvol.

Als ik tenslotte, op aanwijzing van meneer Hoogstraten, één van deze marmeren steentjes (Nr 33 "Hans") wil terugplaatsen en een sleufje graaf voor twee funderings"voeten", stuit ik op hardsteen en marmer. Een weggezakte grafsteen misschien? Later in die week (inmiddels is het 3 oktober) graaf ik, na fotograferen, alles op: geen grafsteen, maar iets wat er op lijkt. Mogelijk bij de laatste verbouwing uit de kerk gekomen?

Donderdag 17 oktober werken we voor het laatst samen. Maroesja schildert Pauw (Nr 14) netjes af en krijgt het koud. Intussen monteer ik de marmeren tekstplaat van Lam (Nr 17) met kit en roestvrij stalen schroeven aan de hardstenen zerk vast, die al eerder was gelijmd en teruggelegd. Ook maak ik nog een begin met de steen van mevrouw Zeeuw (nr 29), maar het wordt nu te koud om stil te zitten. Op de nummers 29 en 17 na is nu alles hersteld en geschilderd.

Op 31 oktober plant ik de grafkelder aan met vrouwenmantel (*Alchemilla mollis*), een sterke vaste plant die zich flink uitzaait en hopelijk tegen de dauwbramen kan concurreren. Ook hark ik

het beukenblad vast weg.

's-Avonds krijgt mijn hoogzwangere vrouw het benauwd en moeten we per taxi naar het ziekenhuis in Utrecht. Daar komen we ongeveer middernacht aan, na eerst onze oudste bij de burens ondergebracht te hebben. Net op tijd! Twee uur later zijn we moeder en vader van Marius en Eva en ben ik dus doodgraver tussen wieg en graf! Ongeveer als in het gedicht "Insomnia" van J.C.Bloem, voor de kenners.

Pas later realiseer ik me dat hun geboortedatum 1 november is en ik nog iets anders te gedenken heb. Precies 10 jaar eerder begon ik in Maarssen als tuinman-doodgraver te werken op de Algemene begraafplaats. Ook zo blijven leven en dood nauw verbonden.

Of er in 1997 nog tijd is om wat aan het kerkhof te doen? De tijd zal het leren.

Rest me nog alle foto's, aantekeningen en gegevens die ik niet direct nodig heb bij de Historische Vereniging in het archief onder te brengen, zodat toekomstige onderzoekers onze gegevens verder kunnen bestuderen en uitbouwen. Ook de plattegrondtekening moet na de restauratie van de grafstenen hier en daar wat aangepast worden.

Graag wil ik m'n verslag-trilogie besluiten met de tekst van één van m'n eerste "slachtoffers" in Maarssen, de oud-voorzitter van de Historische Kring in Maarssen, Dick Dekker (1916-1986):

"Het komende en het voorbije blijven altijd verbonden".

Cees Bongers

Foto van één van de grafstenen vóór de opknabbeurt

De familie Ravee/Nieuwenhuis en Ridderhofstad Den Engh in Vleuten in de 19e eeuw

door F.J.Scheepens

Een schatrijke lakenkoopman wonende op de Ganzenmarkt in Utrecht, een Deense kapitein die schipbreuk leed op de Zuiderzee, een jongeman die op 17-jarige leeftijd kasteelheer werd van Den Engh en een sociaal hervormer die nationale bekendheid kreeg, ze komen allen voor in één familie. Het zijn geen hoofdpersonen van een roman maar uit een stukje geschiedenis van de familie Ravee/Nieuwenhuis, die veel bezittingen in onze gemeente heeft gehad.

Hendrik Ravee (1753-1833), Heer van Den Engh van 1813 tot 1833

Hendrik werd in 1753 in de Lutherse Kerk van Utrecht gedoopt als zoon van Hendrik Ravee, lakenkoopman, en Rachel de Bruin. Het gezin woonde aan de noordzijde van de Ganzenmarkt in Utrecht in een winkelwoonhuis, genaamd Compostel 1). Compostel heeft een zeer lange geschiedenis. In 1990 is bouwhistorisch onderzoek gedaan naar dit middeleeuwse huis, nu Ganzenmarkt 24. Het huis werd al genoemd in 1309, het grensde aan het toenmalige klooster van de minderbroeders en werd toen bewoond door Niclase van Compostelle. Hiermee is de naam van het huis verklaard. Uit dendrochronologisch onderzoek (jaarringenpatroon) in 1990 van de oude eiken balken kon worden vastgesteld dat het hout kort na 1302 was gekapt. In de loop der eeuwen zijn de zijmuren en achtergevel grotendeels bewaard gebleven maar de voorgevel is echter totaal veranderd. Het huis was een zogenaamd stadskasteel, had niet minder dan vier schoorstenen en was ongeveer 25 jaar jonger dan kasteel Oudaan (Oude Gracht 99) 2).

Na de dood van Hendrik Ravee sr in 1767 zette zijn vrouw Rachel de Bruin de textielhandel voort. Hendrik jr werkte ook in de zaak, want hij huurde in 1789 het woonhuis aan de Ganzenmarkt, een huis met pakhuis aan de Strooysteeg en 2 "laaken en baay raamen (etalages) op de drift of opwal aan 't Vreeburg bij de menegie (manege?) voor 12 jaaren voor 750 gulden per jaar". Rachel de Bruin overleed in 1789, erfgenamen waren haar kinderen Hendrik, Antonie, Adamina, Geertruida en Nicolaas Ravee, verder twee kleinkinderen van Pesch, kinderen van haar overleden dochter Anna Margaretha Ravee. Haar innocente (zwakzinnige)

Aquarel van G.G.Haanen in 1823 3). Het middelste huis links met hijsbalk is Compostel, rechts "het Keijserrijck", nu vleugel van het Utrechtse stadhuis. Op de voorgrond een koopvrouw met kinderen.

dochter Geertruida Ravee verbleef in het Brigittenklooster Marienbloem in Calcar, zij kreeg het vruchtgebruik van haar portie, 1/6 deel van 56.000 gulden.

De textielzaak aan de Ganzenmarkt heeft blijkaar goed gefloreerd. Zoon Hendrik mag de gehele inboedel van het huis Compostel overnemen voor 3700 gulden en "alle gemaakte silver" voor 1100 gulden inbreng in de boedel 4). Hendrik jr bleef zijn hele leven in het ouderlijk huis Compostel wonen. Daarnaast bezat hij een "plaisiertuin met Heere huisinge" en thee-koepel buiten de Catharijnepoort aan de Singel nabij het Sterrenbosch, verkregen in 1814 na het overlijden van zijn ongehuwde zuster Adamina Bernardina Ravee. In 1812 kocht hij Ridderhofstad Schoonauwen bij Houten van de erfgenamen van Frederika Johanna d'Ivoy, douairiere van Gerlach Theodoor baron van der Capellen. Op 18 april 1813 kocht hij op een publieke veiling in Amsterdam de Ridderhofstad Den Engh onder de gemeente Vleuten van de erfgenamen van Jan Cyprianus van Ewijck 5).

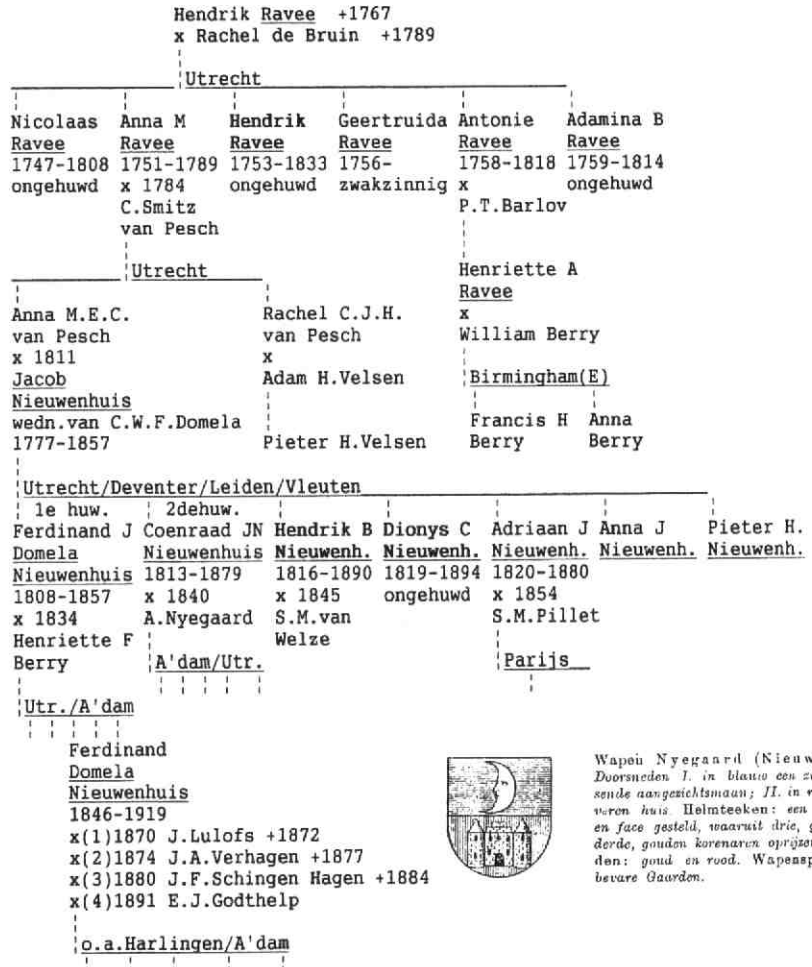
Het is niet de bedoeling de gehele handel en wandel van Hendrik Ravee op te nemen, doch slechts enkele stukken die zijn persoon typeren en inzicht geven in zijn vele bezittingen. Naast Den Engh bezat hij nog land op Themaat, op Alendorp, achter Overvliet en de boerderij Stapelnissen in Oudenrijn, in totaal ruim 154 hectaren binnen de gemeente Vleuten-De Meern 6).

Uit het huurkontraat van de boerderij Den Engh in 1831 7)

Hendrik Ravee, grondeigenaar, wonende in Utrecht op de Ganzenmarkt verhuurt aan Cornelis Peek en Johanna Verheij wonende onder Oudenrijn "een hofstede en landerijen staande onder de gemeente van Den Engh, Themaet, Vleuten en Maarssenbroek bestaande uit een huijzinge drie bergen en schuur met omtrent 42 bunder 73 roeden 25 ellen lands". De huur geldt voor 6 jaren, de huurprijs is 1050 gulden per jaar te voldoen in twee halfjaarlijkse termijnen in "goede grove Nederlandsche specien en niet in papieren geld of publieke effecten".

Om de nauwgezetheid van Hendrik te illustreren volgt hier een deel van de akte: "De huurders zullen het genot hebben van alle vrugten van de landerijen met uitzondering van de jaarlijksche vrugten van 2 bunder 12 roeden 90 ellen boomgaard, strekkende van de Vleutensche Vaart tot aan het hek van Huize den Engh, alsmede een nooteboom staande bij en hangende over het dak van het verhuurde huis. Ook de bomen op de wegen staande gelijk ook de doode appel en peerebomen blijven aan de Heer verhuurder, alsmede een perceel-

De familie Ravee/Nieuwenhuis

Wapen Nyegaard (Nieuwenhuis):
Doorsneden I. in blauw een zilveren wasende aangezichtsmant; II. in rood een zilveren huis. Helmtteken: een doodshoofd en face gesteld, waaruit drie, groen geblederde, gouden korenaren oprispen. Dekkleeden: goud en rood. Wapenspreuk: Gud bevare Gaarden.

bouwland groot 56 roeden 20 ellen, reeds tot aardappelen en koolland aangelegd. De huurders zullen het genot hebben van het verhuurde zonder desselve bestemming en bebouwing te mogen veranderen.

Om hun regt uit hoofde van dit huurcontract aan niemand, wie het ook zijn moge noch voor het geheel noch voor eenig gedeelte hoe ook genaamd te mogen afstaan zonder uitdrukkelijke toestemming van de Heer verhuurder, en met hun hele huisgezin te bewonen, de gebouwen en landerijen dezelve te voorzien en te onderhouden gedurende de gehele loop van dit huurcontract van meubilen, granen, koebeesten, paarden en andere goederen en zal dit alles de huurder in eigendom moeten toebehoren.

De huurders verklaren alle hunne roerende goederen te zullen verbinden voor de regten der huur. Om de bouwlanden te beploegen, bemesten en zomervagen, de akkers opruggen en de voorhoofden afrijden en bezaaien op de gepaste jaargetijden, de weilanden des zomers met hoornvee te beweiden en daaronder niet meer dan zes en hoogstens zeven paarden.

Op het hooiland na de laatste november en het weiland na de 15de december tot de

15de april van ieder jaar geene koeijen, paarden of ander vee te weiden dan met toestemming van de verhuurder.

Des winters moeten, ook in het laatste huurjaar, boven het jonge vee 18 melkgevende koeijen en 6 paarden worden opgesteld.

De huurders dienen gedurende den loop van dit huurcontract de voordeur gesloten te houden en alleen uit en in te gaan door de zij en achterdeur.

Om jaarlijks zoo veel goede en bekwame broeimest te leveren als de Heer verhuurder begeert tegen drie gulden 50 cents het voeder.

Om de paarden van de Heer verhuurder op de stal te grazen, tegen een gulden 50 cents in de week voor ieder paard en om de paardenstal van het verhuurde wekelijks of tenminste om de veertien dagen schoon te houden en de mest daarin vallende op de vaalt te brengen en de straat daarvoor gelegen wekelijks des zaterdags te laten schrobben.

Om aan de Heer verhuurder of de bewoners van den Huize den Engh te leveren de benodigde hoendereieren de vier tegen 10 cents.

Alsmede zoo veel zoete koemelk als de

Heer verhuurder of de bewoners van den Huize Den Engh gedurende deze huur nodig hebben en wel iedere kan en acht Nederlandse maatjes tegen drie cents.

Om gedurende de huur op de plaats een hond van den Heer verhuurder te houden en van behoorlijk voedsel te verzorgen.

Om te zorgen dat de jagt en visscherij niet benadeeld worden en alleen blijven ter dispositie van de Heer verhuurder.

Om bij het vertrek van dit gehuurde niet mede te nemen of te vervoeren het deurraam en de deur voor de oven, noch eenige staande of liggende platen, onderliggende lagen bedstede, planken, balken, sliten, horden, hekkens, heulen, tuinen of iets dergelijks, maar hetzelfde ongeschonden op en in dit verhuurde te laten verblijven, al ware het ook dat eenige van bovengemelde dingen door de huurder op dit gehuurde waren gemaakt en bekostigd.

Om 25 bouwmanwagens mest te doen pluizen (strooien) in de boomgaard, strekkende van de Vleutensche Vaart tot aan het hek van Huize Den Engh.

Om de verhuurde gebouwen van sluiting en dakwerk te onderhouden.

Om geen kwijtschelding noch vermindering van de huurpenningen en lasten van dit huurcontract te zullen vorderen wegens misgewas, of voorziene en onvoorziene toevallen of onheilen, waarvan zij verklaren bij deze uitdrukkelijk afstand te doen.

Om geen bouwland tot weiland aan te leggen zonder toestemming van de Heer verhuurder.

Om geen eenden en ganzen op het gehuurde te houden.

Om wanneer de Heer verhuurder het begeert drie ligters of zeven en twintig bouwman wagens zand in het bosch, de laan en paden van den Engh ieder jaar te zullen rijden bij de eerste aanzegging.

Om de laan behorende aan den huize Den Engh behoorlijk te eggen, in goede staat te houden, de brug aan te hoogen, alsmede de weg achter den tuin, voor en opzij van het hek te eggen.

Om molshopen in de maand maart van ieder jaar te slechten. Bij iedere verkamping van het vee uit de wei en boomgaard de hoopen van paarden en koemest te rapen, uit elkander te slaan, te strooijen en op de kale plekken te brengen. Het weiland gehoorlijk te blooten en ook eenmaal in het jaar daaruit te trekken de geele stinkbloemen en dezelve op het weiland te verbranden".

Het testament van Hendrik Ravee 8)

In 1831 laat Hendrik een testament opmaken. Het hierna volgende uittreksel daarvan laat zien hoe minutieus hij zijn zaken regelde.

"Het is mijn wil en begeerte dat al mijne

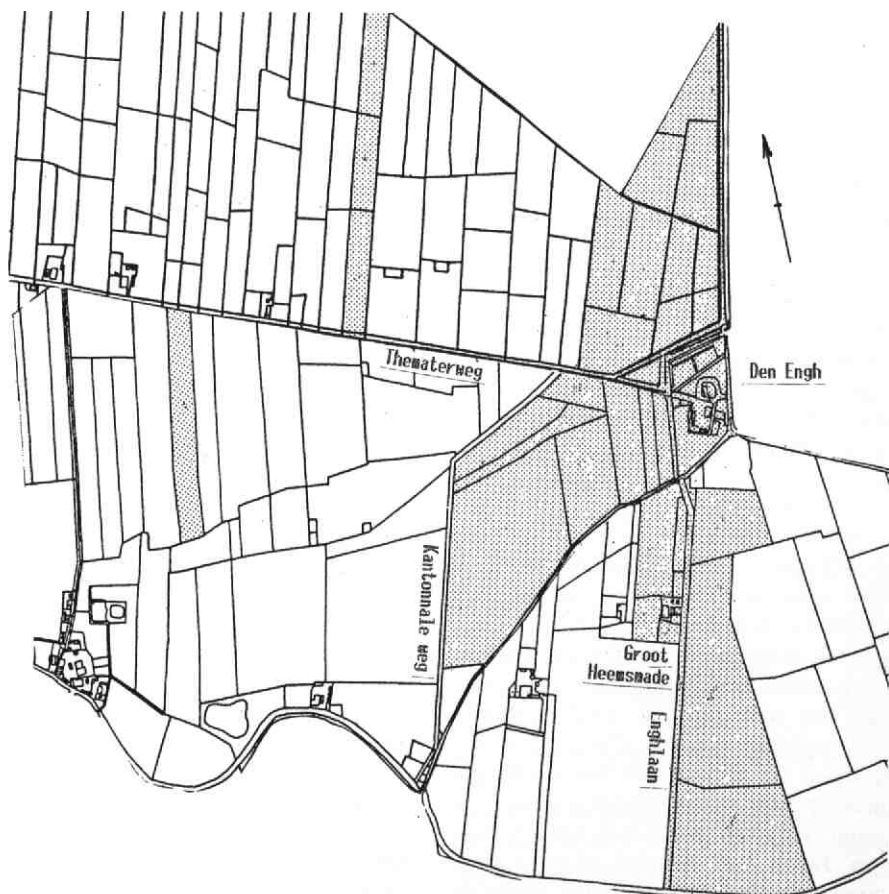
juweelen, kleinodien, al het gemaakte goud en zilverwerk, alle meubilaire goederen, schilderijen, tapijten, karpetten, porcelain, glas en aardewerken alle bedden, tafellinnen en beddelinnen welk bij mijn overlijden te mijne woonplaatse binnen Utrecht en op mijn buitengoederen den Engh, Schoonauwen en Potsdam voorhanden zal zijn, dat dit alles publiek zal worden verkogt.

Het prevenu van die verkogte goederen zal verblijven onder het beheer van mijne administrateurs tot het jongste kind van mijn nigt Anna Margaretha Elisabeth Clasina van Pesch echtgenote van de Heer Professor Nieuwenhuis meerderjarig zal zijn geworden, om op die tijd die gelden uit te reiken aan mijne nigt Anna Margaretha Elisabeth Clasina van Pesch. De administrateurs zullen dadelijk na de ontvangst van de zuivere provenu van die verkochte goederen verplicht zijn de gelden te plaatsen op het Grootboek van Holland, ten name van dikwerf genoemde mijne nigt Anna Margaretha Elisabeth Clasina van Pesch, echtgenote van Professor Nieuwenhuis, en inmiddels aan haar jaarlijks de te ontvangen renten van dat kapitaal uit te keren. Ik maak en bespreek aan mijn neef Hendrik Bernard Nieuwenhuis mijn goud en Engelsch zakhorlogie, gemaakt door Joseph Tearen Coinhil Londen met desselfs goude ket-

ting, sleutel en twee cochetten. Mijn met zilver geveste degen, zilveren tabaksdoos en uithaalter geteekend Hendrik Ravee, mijne rotting met goude knop en kettingen, twee goude mouwknoppes, twee goude hemdspelden moeten zorgvuldig bewaard worden en verblijven onder mijne administrateurs, totdat genoemde Hendrik Bernard Nieuwenhuis meerderjarig zal zijn.

Voorts bespreek ik aan mijne neven en nigten met name Coenraad Jacob Nicolaas Nieuwenhuis, Dionys Christaan Nieuwenhuis, Adriaan Jacobus Nieuwenhuis, Pieter Hermanus Nieuwenhuis, Francis Henriette Berry, Anna Bernarda Berry en Anna Jacoba Nieuwenhuis elk vijftig duizend gulden onder voorwaarde dat deze legaten zullen moeten verblijven onder de administratie van mijn administrateurs, welke de gelden moeten plaatsen op het Grootboek van Holland op de naam van ieder hunner totdat zij meerderjarig zullen zijn, uit de revenuen van die kapitalen moet aan de ouders van de minderjarigen jaarlijks duizend gulden worden uitgekeerd om dezelve minderjarige een fatsoenlijke opvoeding en educatie te geven, overeenkomstig hunne stand, en derzelve te voorzien van kleding en linnen goed.

Ook maak en bespreek ik aan Mejuffrouw Anna Sophia Wolff eene somma van vijftig

fb.2 Kadasterkaart van 1832 met Ridderhofstad Den Engh en naaste omgeving. A is het kasteel en de boerderij Den Engh, B de boerderij Groot Heemsmade aan de Enghsche laan. Het gerasterde gebied behoorde toe aan Hendrik Ravee.

IN UTRECHT ANNO 1834.

Publieke Verkoop

VAN DE NABESCHREVENE

PAARDEN,

RYTUIGEN, TUIGEN MET VERZILVERD EN PLEATED BESLAG, MITSGADERS ALLERHANDE STALGEREEDSCHAPPEN.

Nagelaten door den WelEd. Heer HENDRIK RAVEE, in leven Heer van den Engh, Overleden binnen Utrecht den 27^{en} December 1833.

Op Zaterdag den 22^{en} Maart 1834, des middags ten 12 ure precies, zal men voor de stalling van den Heer Overledenen binnen Utrecht, in de Korte Jufferstraat nabij de Wittevrouwenpoort, bij opheffing om Koontant Geld Verkoopen:

Vier zwarte langhaart Merrie Koets-Paarden, oud 5, 6, 7 en 8 Jaren, mak in het Tuig, en bare bij den Weg.

Twee zwarte dito Tuig-Paarden, oud 4 en 12 Jaren.

Diverse allerfraaite en Nieuwe Rijtuigen, als: Calèche met geel Trijp en Pasfementen; Gebombeerde Landauer met Sattelbok, Igrugel Laken en Rijke Pasfementen; Koets-Coupe met bruin Laken en Pasfementen; een Landauer Baroucher met geel Trijp; eene Kiereboe en Tuinwagenje.

Vier Koets-Tuigen en Hoofdstellen met Verzilverd beslag en Opzetteugels.

Vier dito Tuigen en Hoofdstellen.

Vier dito dito.

Vier zwarte-Tuigen en Hoofdstellen.

Een Chais-Tuig met Hoofdstel en Opzetteugel.

Een Chais-Tuig en Rijdsadel, Zweepen met Zilver en ander beslag, vier Linnen Gordijnen, zes Linnen Kleeden, eenige Paardendeeken en Manekappen, Griepen, Ruskam, Koorden, Lantaarns en Lampen, Haverkist, Tuigknecht, Wip, Vuilnisbak, Trap, Ladder, Emmers, Gieters, Krulwagen, Smeerbussen, en verdere Stalgereedschappen.

Welke Verkoop zal gefchieden ten verzoeke van Heeren Administrateuren der Goederen, den Minderjarige Erfgenaam opgekomen, uit de Nalatenschap van gemelden Heer Overledenen

Krachts Permissie van Mijn Heer den Eungerenden President van de Regtbank van eerten Aanleg te Utrecht, van den 22 Februarij 1834, (behoorlijk geregistreerd)

Ten overstaan van

GERARDUS HENDRIKUS STEVENS,

Openbaar Notaris residerende binnen Utrecht.

NB. Gezegde GOEDEREN zullen drie dagen voor den verkoop, van des morgens ten 11 tot des namiddags ten 3 ure, kunnen bezigtigd worden.

Te Utrecht, ter Stadsdrukkerij van de Wed. P. MUNTENDAM EN ZOON, in de Romerburger

afb.3 Aanplakbiljet t.g.v. de openbare verkoping van de koetsen en paarden van Hendrik Ravee in 1834 9)

duizend guldens en daar en boven eene somma van duizend guldens voor de moeite van het in orde brengen mijner goederen.

Verder mijn buitenverlijf in het Sterrenbosch nabij Utrecht met de daarin zijnde meubilaire goederen, bedden met tafel en beddelinnen, de tuinbanken en verdere goederen.

Wijders maak en bespreek ik aan Mejuffrouw Maria Elisabeth Wolff te Antwerpen haar leven lang jaarlijks eene somma van twee honderd gulden.

Ik maak en bespreek de volgende legaten:

Aan mijnen boekhouder Jan Betlem jaarlijks een som van vijf honderd gulden onder speciale conditie, dat hij zich wel gedragen op zijne zaken behoorlijk agtslaan en aan mijne administrateuren de nodige inligting geven. Aan mijnen tuinman Jacob van Amstel jaarlijks eene somma van vier honderd gulden, zijnde het mijn begeerte dat hij na mijn dood als tuinman op de Riddermatige Hofstede Den Engh zal blijven dienen.

Aan Mejuffrouw M.I.C. Wolff 200 gulden per jaar haar leven lang, aan Maria Gottlieb te Vleuten 3 gilden per week, aan Maria de Vink, 3 gulden per week, aan Hendrik de Graaf 2 gulden 50 cents per week, aan Gerrit Amen 2 gulden per week en Dirkje de Koning 1 gulden 50 cents per week, allen hun leven lang. Aan Jacobus Oskam voor het opzicht over al de vaste goederen eene somma van 600 gulden 's jaars tot aan de meerderjarigheid van mijnen erfgenaam.

Aan mijnen neef Coenraad Jacob Nicolaas Nieuwenhuis mijn goude repetitie horloge met goude ketting en sleutel, tevens mijne zware zilver doktorsinkt-kokertje.

Op de last van alle beschreven donatien, legaten en uitkeringen, alsmede op de last van schulden en doods schulden institueer ik tot mijn eenige en universele erfgenaam van mijne geheele nalatenschap mijne neef Hendrik Bernard Nieuwenhuis met de stellige begeerte dat hij uit mijn nalaten-

schap zal komen te erven onder administratie en beheer van mijne administrateuren zal moeten verblijven tot dat hij volgens de wetten meerderjarig zal zijn en en dat gedurende den tijd aan den vader van Hendrik Bernard Nieuwenhuis de Heer Professor Nieuwenhuis te Leiden zal worden aangeboden de Huizinge Den Engh met alle derselver orangerie, stallinge koetshuis, bosschen, tuinen, moeserijen, jacht en visscherij om daar gedurende de minderjarigheid van gemelde zijn zoon de vrije bewoning te hebben, zonder daarvoor eenige huurpenningen te betalen.

Jacobus Oskam zal de plicht hebben alle die onroerende goederen jaarlijks drie of viermaal te gaan inspecteren en telkens daarvan aan mijne administrateuren rapport doen, mitsgaders voortduurend en behoorlijk toezigt te houden over het werkvolk, als er gemetseld, getimmerd of geveerd word of daken of bergen gedekt worden voor welke moeite hij jaarlijks genieten zal de de som van 600 guldens.

Wijder beger ik dat na mijn overlijden alsdan mijn lijk nadat het zelve vijf of zes dagen op de zaal in mijne woonhuis op de Ganzemarkt binnen Utrecht of wel op de zaal op den Huize Den Engh zo ik daar kwam te overlijden, geplaatst is geweest, zal worden gebracht naar de Riddermatige Hofstad Schoonauwen en aldaar begraven in een daartoe gemaakte grafkelder. Met last dat dezelve grafkelder ten eeuwige dage zal moeten gesloten blijven en het onderhoud daarvan komen te blijven tot laste van mijn erfgenaam aan wien bij een eventueele verkoop van Schoonauwen het nimmer zal vrij staan dat gedeelte gronds waarop mijn lijk begraven zal liggen te verkopen.

Ik benoem tot mijne executeurs testamentair en administrateuren mijner na te laten goederen en kapitalen Mr. Johan Willem Everard Rimer, auditeur militair bij het provinciaal kommandement van Utrecht en Mr. Albertus Gerardus Smith, president van de regtbank van eerten aanleg te Utrecht. Zij mogen voor de moeite die zij wegens de administratie zullen aanwenden in rekening brengen drie procent van de zuivere ontvangst der revenuen van de door hen geadministreerd wordende goederen, effecten en kapitalen. Zij zullen gehouden zijn alle gelden dadelijk te beleggen op het Grootboek van Holland met speciaal verbod om te kopen obligatien op de Kolonien in de West Indien en in de Oost."

Om U een indruk te geven van het enorme bezit van Hendrik Ravee, volgt een (beknopte) inhoudsbeschrijving van de verschillende stukken die daarvan na zijn dood zijn opgemaakt. De totale waarde van zijn goederen verminderd met de schulden werden in 1833 getaxeerd op f 800.000 10).

Inventaris van de roerende goederen van Hendrik Ravee in 1833 11)
(samenvatting)

meubelen en inboedel ten sterfhuize op de Gansensmarkt linnen	5778,10 2339,80
juweelen, goud, zilver en pleated kleederen en lijfstoebehooren kleederen van zuster Adamina Bernarda Ravee	6784,90 572,20 61,50
paarden, rijtuig en stalgereedschap meubilair en andere roerende goederen in het buitenhuis van Utrecht nabij het Sterrenbosch het linnen	5727,20 3127,80 684,90
de roerende goederen op Schoonauwen en Potsdam meubelen en andere goederen op huize Den Engh	136,00 5274,10
onder opzigt van van Amstel, tuinman op Den Engh aan kontante penningen obligaties tussen 1811 en 1832 schuldbekentenissen Amorisatie Synd. der Nederlanden	1545,00 11949,38 117250,00 174745,00
schatkistbiljetten op Holland	39849,50

Interieurbeschrijving van kasteel Den Engh in 1834 12)

—op de droogzolder—	
een vischzegen	40,00
een mahoniehouten hangoortafel	13,00
twalf kleerstokken	6,00
een vliegkast	3,00
een kagchel	14,00
—op de knechtskamer—	
twee stroomatrasen	3,00
een katoenen en een wollen deken	32,00
vijf matstoelen	3,00
een mahoniehouten tafeltje	4,00
een spiegeltje	3,50
—op de meidenkamer—	
drie stroomatrasen	4,00
twee katoenen en twee wollen dekens	24,00
een karpet	6,00
zes stoelen en een fauteuil	15,00
een mahoniehouten chiffoaniere	20,00
een spiegel	6,00
—op de logeerkamer—	
een notenboomhouten kabinet	28,00
een porselein stelsel	7,00
twee kristallen branches	7,00
een vergulde pendule met stulp	225,00
twee bronzen girandoles en stolpen	40,00
twee bloemvazen	25,00
een spiegel met vergulde lijst	70,00
een mahoniehouten canapé	30,00
een mahoniehouten wastafel	7,00
een dito chiffoaniere	45,00
drie katoenen glasgordijnen en draperien	42,00

zes stoelen en een fauteuil met paardenharen zittingen	15,00
een mahoniehouten ledikant met groen morébehang	100,00
drie paardenharen matrassen	120,00
een katoenen deken, een wollen deken, een wollen spreij	40,00
een bedezel	3,00
een mahoniehouten bedtafel	5,00
twee klokantaarns	20,00
een Engelsch vloerkleed	48,00
—op een kabinetje—	
een penanttafel, een kleedje en stoel	6,00
—op een logeerkamer—	
een Engelsch vloerkleed	60,00
vijf tafelkleeden	40,00
een mahoniehouten kabinet	60,00
een porselein stelsel	21,00
zes gecouleurde katoenen glasgordijnen	42,00
een spiegel met vergulde lijst	70,00
twalf mahoniehouten stoelen met blaauw trijp	75,00
twee wit katoenen overgordijnen en draperien	25,00
een tombeau met groen moré behang	36,00
twee paardenharen matrassen	80,00
vijf beddezakken	15,00
een bedtafel met tinnen kamerpot	7,00
—op een achterkamertje—	
een Engelsch vloerkleed	32,00
een tombeau met behang	30,00
een spiegel met vergulde lijst	36,00
zes stoelen en een fauteuil	15,00
—in een dito kamer—	
een schildpad theekistje	14,00
een mahoniehouten pijpenstaander	3,00
een mahoniehouten thee emmer met koperenketel	8,00
—in de eetkamer—	
een ijzeren kolenhaard	18,00
een Engelsch vloerkleed	52,00
twalf mahoniehouten stoelen en twee fauteuils	100,00
een mahoniehouten commode	18,00
een spiegel met vergulde lijst	75,00
een mahoniehouten secretaire	70,00
een albaste pendule met twee vazen	60,00
—op een klein zoldertje—	
twee ijzeren voetangels	16,00
—in de zaal—	
een Engelsch vloerkleed en karpetjes	120,00
drie gros de Naples overgordijnen met draperien	150,00
zes pleated kandelaars	24,00
een buquiet groep en stulp	50,00
een spiegel met vergulde lijst	180,00
een mahoniehouten penanttafel+ spiegel en marmeren blad	52,00
een geschilderde tafel met marmelen blad	25,00
een zonnewijzer	8,00
een voorhuis bank	12,00
twee kristalle kamerlustres	25,00
twalf mahoniehouten stoelen en	

zes fauteuils met rood fluweel	325,00
tien stoelen en twee fauteuils met paardenharen zittingen	60,00
een mahoniehouten ronde tafel	36,00
drie porseleinen bloembekers	40,00
een 182-delig aardewerk servies	50,00
diverse champagne, bourgogne en rijnwijn glazen	25,00
—in het achterkamertje—	
een vloerkleed	42,00
zes mahoniehouten stoelen	42,00
een spiegel met vergulde lijst	30,00
een mahoniehouten speeltafel	15,00
een mahoniehouten theestof met koperen bak en ketel	15,00
een theeblad met saksisch porseleinen theeservies	20,00
een schildpad theeketeltje	14,00
—in een kleine voorkamer—	
een tombeau met behang	30,00
een paardenharen matras	36,00
een boekenkast en eenige diverse boekwerken	90,00
een mahoniehouten bureau	20,00
een ingelegd penantskastje	12,00
een verlake tabaksdoos	1,00
een Japans scheerbekken	1,50
twee pleated kandelaars	8,00
een lampetkan, kom, karaf en glas	1,50
een aardewerk voetbad	2,00
een 150-delig wit aardewerk servies	28,00
een mahoniehouten pijpenstaander	3,00
—in de keuken—	
vijftien stoelen en twee tafels	10,00
een klok	12,00
—in een portaal—	
een filtreermachine	6,00
vier voetschrappers	3,00
—in de mangelkamer—	
een eikenhouten mangel	21,00
—in een poetshok—	
een koekbuffet, een tafeltje, een ladder en een kleerknecht	10,00
—op de laan in de stalling—	
zes melkkoeijen verhuurd aan bouwman van Breukelen	250,00
—onder toezigt van tuinbaas van Amstel—	
drie beelden	20,00
dertig tuinbanken	100,00
vijftien tuinstoelen	20,00
drie en twintig raamden (ramen) voor perzikkast	92,00
vier en twintig dito voor druivenbak	96,00
negen dito	36,00
elf dito voor wortelbak	36,00
negen dito voor bloembakken	30,00
zes en zeventig bakramen	324,00
honderd twintig rietmatten	30,00
twee honderd tachtig moskovische matten	45,00
twee en twintig roden kopzakken	20,00
een vischzegen	26,00
drie hondenhokken	12,00
drie en negentig potten met oranjerie gewassen	500,00
drie kruiwagens en vier en vijftig stuk tuingereedschappen	48,00

een roeischiuitje	14,00
een bedstede en drie tuigenkasten	14,00
een bed met toebehoren	50,00

De onroerende goederen van Hendrik Ravee in 1833 13)

een huizinge in Utrecht op de Ganzenmarkt	6970,00
een plaisiertuin met Heere Huijzinge en koepel buiten de Catharijnepoort aan den ingel op L180 nabij het Sterrenbosch	3790,00
De Heere Huijzinge genaamd Den Engh onder de gemeente Vleuten met de daarbij behorende gebouwen benevens 5 bunder 95 roeden tuin, boomgaard en bosch alsmede de Ambachtsheerlijkheid van Themaat en de vrije visscherij en pacht zoo verre die onder de Heerlijkheid van Den Engh behoren getaxeerd door Jacobus Oskam 14) en Zeger van de Bie op	10600,00
de hofstede naast Den Engh (pachter C. Peek)	13780,00
de hofstede Heemsmade op den Enghschelaan (pachters Frederik en Gerrit Bouwman)	16260,00
de hofstede Stapelnissen in Oudenrij (pachter G. Flier)	17600,00
de Ridderhofstad Schoonauwen en 14 hosteden in de Lopikerwaard, de omgeving van Houten, Montfoort en Woerden	129370,00

De boedelschulden van Hendrik Ravee in 1833 15)

bankgeld NH kerk te Vleuten	29,60
huisknecht Hendrik de Graaf voor waakloon	29,00
werkmied Mietje de Vinke voor waakloon	27,00
Prof. Wollerbeek voor visites	200,00
Chirurgijn Stouw	261,25
Apothecar Ommen	270,35
med.dr. van den Heuvel	18,60
Mej. Wolff voor huishouding (salaris 600,-/jaar)	145,00
boekhouder Jan Betlem (salaris 800,-/jaar)	11,11
tuinbaas van Amstel (salaris 400,-/jaar)	63,33
tuinman Lebeeke (salaris 208,-/jaar)	4,00
koetsier Jan van der Hoeven (salaris 250,-/jaar)	39,58
palfrenier Gerrit Amen (salaris 80,-/jaar)	12,66
huisknecht Hendrik de Graaf (salaris 100,-/jaar)	15,83
werkmied Maria de Vink (salaris 100,-/jaar)	15,83
eerste keukenmied (salaris 4,-/week)	4,00

tweede keukenmied Anna IJsendijk (sal. 75,-/jaar)	11,875
tuinknecht Harmen Roelen (salaris 90,-/jaar)	14,25
tuinknecht Albert Gerlinge (salaris 90,-/jaar)	14,25
kostgeld voor van Amstel's tuinknechts (260,-/jaar)	41,165
arbeider Hannes Vonk (salaris 5,50/week)	5,50
dood- en begrafenis-kosten rouwgoederen voor Prof. Nieuwenhuis, echtgenote en kinderen	1709,25
ditto voor Mejuffouw Wolff	1058,37
ditto voor de dienstboden	360,85
Heer Beeldsnijder voor stalling (325,-/jaar)	178,95
A. van der Star voor oppassen huis Ganzenmarkt	51,455
Heer van Odenhoven voor land pacht in Lage Weid (70,-/jaar)	6,00
Heer baron van Wijckersloot voor pacht van de visscherij Schoonauwen	70,385
Hr. de Bruijn te Leijden voor abonnement van een waterwerktuig op den Engh	22,31
hovenier Hardenberg voor aspergebollen	6,00
	44,00

De familie Nyegaard/Nieuwenhuis

De familie is afkomstig uit Denemarken, oorspronkelijk was denaam Nyegaard. Het was een vooraanstaand geslacht van geestelijken en kooplieden, de stamboom gaat terug tot 1618 16).

De eerste telg uit dit geslacht die naar Nederland kwam was Jacob Severin Nyegaard. Hij kwam hier op een wel heel erg ongebruikelijke manier. Als scheepskapitein leed hij omstreeks 1770 schipbreuk op de Zuiderzee. Hij heeft meteen het varen eraan gegeven en vestigde zich als koopman in Alkmaar, waar hij zijn naam vertaalde in Nieuwenhuis. Uit zijn huwelijk in 1775 in Alkmaar met Maria Gertrud Scholl werd in 1777 hun enige zoon Jacob geboren. Jacob werd predikant in Zutphen en Utrecht, daarna hoogleraar in bespiegelende wijsbegeerte en letteren aan de hogescholen te Deventer en Leiden. Uit zijn eerste huwelijk in 1800 in Zutphen met Caroline Wilhelmina Fernandine Domela werd zoon Ferdinand Jacobus geboren, die zich later Domela Nieuwenhuis noemde. Waarschijnlijk heeft hij hiermee de naam van zijn moeder voor uitsterven willen behoeden. Hij was de vader van o.a. de beroemde Ferdinand Domela Nieuwenhuis, sociaal hervormer, waarover verderop meer. Uit het tweede huwelijk van Jacob in 1811 met Anna Margaretha Elisabeth Clasina van Pesch werden vijf zoons en een dochter geboren. Een van de zoons

Hendrik Bernard Nieuwenhuis erft in 1833 o.a. de ridderhofsteden Schoonauwen en Den Engh.

Mr. Hendrik Bernard Nieuwenhuis (1816-1890) Heer van Den Engh van 1833 tot 1861 en Heer van Schoonauwen van 1833 tot 1890

Hendrik Bernard werd al op 17-jarige leeftijd grootgrondbezitter, toen hij alle onroerende goederen waaronder Ridderhofstand de Engh erfde van zijn oud-oom Hendrik Ravee. Tot zijn meerderjarigheid (in die tijd 25 jaar) mochten zijn ouders op kasteel Den Engh gaan wonen. Het werd langer, want beiden zijn op het kasteel overleden (in 1857 en 1867). Hendrik Bernard trouwde in 1845 met Sara Maria van Welze, ze gingen in Utrecht wonen. Het huwelijk bleef kinderloos. In 1849 kocht hij de boerderij Klein Heemsmade met ongeveer 9 ha land van Jacob Boursse. In 1861 verkocht hij kasteel Den Engh met de Enghse hofstede aan zijn broer Dionys Christiaan voor 60.000 gulden 17).

In 1865 volgde de verkoop van de hofstede Heemsmade vanouds Hemsma staande aan de Engsche laan en een hofstede genaamd Klein Heemsmade ten westen van de vorige gelegen tesamen met de overweg over de Rijnspoorweg eveneens aan zijn broer Dionys Christiaan voor 60.000 gulden 18).

In 1863 kocht hij een Heerenhuis met koepel op L181 nabij het Sterrenbosch in Utrecht. In dit Heerenhuis ging hij met zijn vrouw wonen. Het huis was verzekerd voor 11.000, de inboedel voor 5000 gulden.

Toen zijn moeder in 1867 overleed zal Den Engh al in een slechte staat hebben verkeerd. Zij was, voor zover we hebben kunnen nagaan, de laatste permanente bewoonster. Ook de talrijke boerderijen werden in de loop van de tijd verkocht. Toen hij in 1890 in Utrecht overleed was hij alleen nog eigenaar van Ridderhofstad Schoonauwen met uitgestrekte landerijen. Die zijn geveild en brachten de somma van 148.000 gulden op. Hij vermaakte zijn woning nabij het Sterrenbosch en 100.000 gulden aan zijn vrouw. Zijn vermogen werd bij zijn overlijden geschat op 250.000 gulden. Als erfgenamen werden benoemd zijn broers "van hele bedde" Adriaan Jacobus, Dionys Christiaan en Coenraad Jacobus Nicolaas Nieuwenhuis 19).

Het eiland op Schonauwen en 5 morgen land schonk hij aan de NH kerk van Houten, onder beding het graf van Hendrik Ravee in orde te houden, zo niet dan vervallen de rechten aan de RC kerk van Houten.

afb.4 De toegangspoort van Den Engh in 1903. Het kasteel is dan al enkele jaren afgebroken.

Mr. Dionys Christiaan Nieuwenhuis (1819-1894) Heer van Den Engh van 1861 tot 1868

Dionys Christiaan werd geboren in 1819 in Deventer en is in 1894 ongehuwd overleden in huize "St. Helena" te Maartensdijk, zijn vermogen was toen 123.000 gulden. Hij heeft verschillende woonplaatsen gehad, bekend zijn 's-Gravenhage en Utrecht. Dionys Christiaan is slechts zeven jaar eigenaar geweest van Den Engh, al in 1868 werd Ridderhofstad den Engh samen met de boerderij Den Engh en de boerderijen Groot en Klein Heemsmade op een openbare veiling verkocht aan Mr. Willem Roijaards, Heer van Den Ham, voor de som van 104.975 gulden 20).

Dionys is ook enkele jaren bezitter geweest van de bierbrouwerij in Vleuten. In 1870 kocht hij de brouwerij van Geertruida

van Schalkwijk, weduwe van Johannes Hendrikus Josephus van Bijlevelt voor 9000 gulden, en in 1879 werd het huis, ontdaan van alle brouwapparatuur verkocht voor 4200 gulden aan Simon Petrus Wilhelmus Hendrikus van Bijlevelt 21).

Verder is hij o.a. eigenaar geweest van een pakhuis en woning aan de Dorpsstraat in Vleuten verhuurd aan Adam Wibbeke en in 1880 kocht hij de boerderij Dakveld aan de Tiendweg (nu Stationstraat). In zijn testament in 1891 benoemde hij tot zijn erfgenamen de vijf kinderen van zijn overleden broer Mr. Coenraad Jacobus Nicolaas Nieuwenhuis, die in zijn leven kantonrechter in Woerden en rechter in Utrecht was. Mejuffrouw Theodora Anna Carolina Elisabeth Regenbogen, ongehuwd bij hem inwonend, krijgt levenslang 15 gulden per week. Cornelis Veen, eveneens bij hem inwonend, 7 gulden 50 cents per week.

Prof. Mr. Jacobus Domela Nieuwenhuis, zoon van zijn halfbroer Ferdinand Jacobus Domela Nieuwenhuis, ontvangt een legaat van 1000 gulden, zijn neef Ferdinand Jacob Nieuwenhuis het portret van zijn grootvader, hangende in de koepel (van het Heerenhuis bij het Sterrenbosch) en het portret van de oude mevrouw Raveede Bruin. Jan Koetsier, vroeger tuinbaas op Den Engh, krijgt 100 gulden 22). Zijn andere neef Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de sociale voorvechter, krijgt niets. Dionys Christiaan Nieuwenhuis moest dus blijkbaar niets hebben van diens moderne opvattingen op sociaal gebied.

Bij de verkoop in 1868 werd Den Engh omschreven als volgt: "Ridderhofstad Den Engh met het kasteel of de heerenhuizing, grachten en vijvers, voorplein en poort, schuur, koepel, broeijerij, duiventil, schoeingen, tuinen met vrucht en andere boomen, heesters, boomgaarden, lanen, wandelbosschen, opgaande boomen en plantsoenen, erven en gronden, wegen en water, alsmede de hofstede genaamd de Engsche hofstede bestaande in een boerenwoning met achterhuis en stalling, zomerhuis, schuur, drie hooibergen, erf, grond, tuin, wei, hooi en bouwlanden, tegenover het Heerenhuis onder de gemeenten Vleuten en Haarzuilens". Met dit perceel werden mede verkocht: "1. Al de aan voornoemde Ridderhofstad Den Engh van ouds verbonden riddermatige en heerlijke regten, preëminentien en geregtigheden voor zoover die thans nog bestaan en uitgeoefend kunnen worden. 2. De brug over de Vleutensche wetering tusschen de percelen B296 en 479. 3. De dubbele bank van de Ridderhofstad Den Engh in de Hervormde Kerk te Vleuten, met daarbij behorende bekleeding, gordijnen en vier kwarto statenbijbels. 4. Twee zwanen..."

Openbare Verkoop

van aanzienlijke
ONROERENDE GOEDEREN.

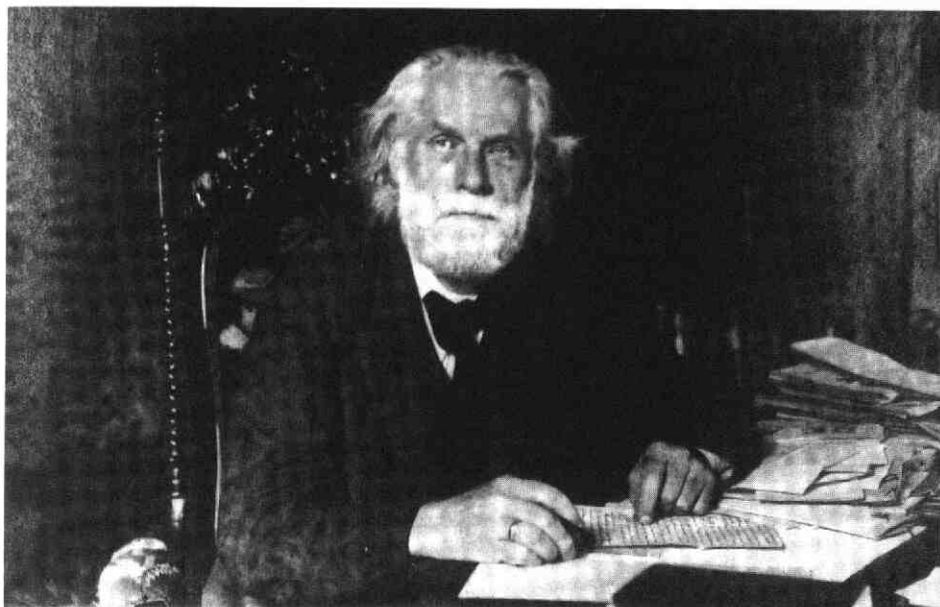
Op Zaterdag, 11 April 1868, des middags ten 12 ure, zullen in het Lokaal van Verkoopingen te Utrecht achter St. Pieter, worden geveild en verkocht:

De **RIDDERHOFSTAD DEN ENGH,**

met Heerenhuis, Stal en Koetshuis en Tuinmanswoning, de aan die Ridderhofstad verbonden regten en preëminentien, enz., benevens vier BOEREN-LAATSEN, te zamen groot ruim honderd bunders, waaronder ongeveer dertig bunders, bezet met uitmuntende steenaarde, alsmede de AMBACHTSHEERLIJKHEID THEMAAT WTEN ENGH'S, alles gelegen onder de gemeenten Vleuten, Haarzuilen, Maarssenbroek en Catharijne, in de nabijheid der stad Utrecht.

In diverse perceelen en Massas volgens Notitiën en Kaart, te bekomen ten kantoren van den Heer Mr. D. J. H. VAN EEDEN en van den Notaris HONDIUS VAN DEN BROEK, beiden te Utrecht.

Advertentie openbare verkoping Den Engh.

afb.5 Ferdinand Domela Nieuwenhuis in zijn werkkamer. (Foto uit "Vader en zoon")

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919)

Ferdinand is door zijn sociale strijd voor de arbeiders de meest bekende in de familie Nieuwenhuis. In 1870 was hij Luthers predikant in Harlingen. Hier kwam hij in aanraking met de armoede van de veenarbeiders in Friesland. Al snel legde hij zijn ambt van predikant neer om zich geheel in te kunnen zetten voor de verbetering van de mensonterende omstandigheden waarin deze mensen leefden. Zij noemden hem "Us verlosser". Ferdinand was tegen geweld en oorlog. Hij richtte de Vredesbond op. In 1879 werd hij medeoprichter van het Comité voor het algemeen kiesrecht. Het kiesrecht was alleen voorbehouden aan meerderjarige mannen, die 24 gulden of meer belasting per jaar betaalden. Voor verkiezing van gemeenteraadsleden was de drempel 12 gulden. In 1886 werd hij veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf wegens majesteitsschennis vanwege een anarchistisch artikel "de Koning komt" in het blad "Recht voor allen". Van 1888 tot 1891 was hij lid van de 2de Kamer der Staten-generaal. Ook daar was hij een strijder voor de armsten in de samenleving. "Bovenal is het mijne mening dat de ellende des volks uitgeroeid moet worden" riep hij de regering en volksvertegenwoordiging toe (23).

Toen Ferdinand Domela Nieuwenhuis in 1919 overleed was zijn doel bereikt, het algemeen kiesrecht werd in dat jaar ingevoerd.

Noten:

- 1) Gemeentelijk Archief Utrecht (GAU) transporten en plechten 29 mei 1809
- 2) Bart Klück, SPOU Kroniek 1990 blz 34 t/m 52
- 3) GAU topografische atlas, Nr.C18992
- 4) GAU U207a020 notaris Z.C.van Leenen 27 mrt 1789
- 5) Jan H.Huizing, Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht blz 194
- 6) Hist.Ver. kadatrale leggers van 1832
- 7) GAU U319a026 not.J.Pabst 30 dec 1831 Hist.Ver.coll.van der Poel
- 8) GAU U324c023 not.G.H.Stevens 19 juli 1831 Hist.Ver.coll.v.d.Poel
- 9) GAU U324c026 not. G.H.Stevens 22 mrt 1834 Hist.Ver.coll.v.d.Poel
- 10) Rijksarchief Utrecht (RAU) memories van successie Utrecht 31 dec 1833
- 11) Idem
- 12) zie 9)
- 13) zie 10)
- 14) Jacobus Oskam pachtte van Hendrik Ravee de boerderij Potsdam in Rietveld bij Woerden. Als taxateur van zijn onroerende goederen genoot hij bij Ravee een groot vertrouwen. Jacobus Oskam overleed in 1847, in 1862 kocht zijn weduwe Teuntje Oskam de boerderij Potsdam voor 30.000 gulden van de toenmalige eigenaar Hendrik Bernard Nieuwenhuis. Voor dat geld sloot ze een hypotheek bij de vorige eigenaar. Vijf jaar eerder had Teuntje uit de boedel van haar ouders in Lopik de boerderij Verwershoeve gekocht. Na haar

overlijden in 1871 werd bij de boedelscheiding van notaris S.Lagerwij in Woerden haar bezit geschat op 120.00 gulden, niet gering voor een weduwe met acht kinderen. Jacobus Oskam en zijn vrouw Teuntje Oskam waren verre familie van elkaar. Dank zij de spontane medewerking van de Heer J.Oskam uit Den Dolder (zie stamboom Oskam van zijn hand in ons tijdschrift van december 1989) kennen we hun beider afstamming.

Arien Oskam
x Lopikerkapel 1675
Annie van Zeijst

Jan Oskam x 1705	Hendrik Oskam x 1709
Aaltje van der Cley	Lijsbeth Boogaard
Jacobus Oskam x 1744	Floris Oskam x 1742
Annie van Oort	Cornelia van Jaarsveld
Jacobus Oskam x 1785	Jelis Oskam x 1789
Maagje de Bruijn	Annie Bos
Jacobus Oskam x Lopik 1815	Teuntje Oskam

15) zie 10)

16) Nederlands Patriciaat 11de jaargang (1920) blz 388 t/m 397

17) GAU U329d007 not.R.van Meerlant 2 aug 1861 Hist.Ver. coll.v.d.Poel

18) GAU U324i011 not.G.Hondius v.d.Broek 3.11.1865 Hist.Ver. coll.v.d.Poel

19) GAU U321e123 not.J.H.Schermbek 21 juli 1866 Hist.Ver. coll.v.d.Poel

20) GAU U324i011 not. G.Hondius van den Broek 4 nov 1868 Hist.Ver.coll.van der Poel

21) RAU MN002a027 not.I.J.van der Helm 11 okt 1870 en RAU MN002a044 idem 7 sep 1879 Hist.Ver.coll.v.d.Poel

22) RAU U325g031 not.Arentzen 13.10.1891

23) Tom Mercur 1990 "Vader en zoon" biografische schetsen van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, publicist en anarchist en van zijn zoon Caesar Domela, beeldend kunstenaar.

De Stoomtram tussen Utrecht en Harmelen

of hoe Vleuten en Haarzuilens aan hun spoorwegstation kwamen

door J.A. Storm van Leeuwen

Inleiding

Jaren geleden vertelde een inwoner van Harmelen mij dat er ooit een stoomtram tussen Utrecht en Harmelen had gereden. Wanneer dat was geweest was hem onbekend. Omdat het voor mij vast stond dat er nooit een trambaan had gelegen langs de Rijksstraatweg via De Meern kon ik die tramverbinding niet thuisbrengen. Dit raadsel werd voorlopig opgelost, toen ik in het, in 1963 uitgegeven boekje "150 Jaar Harmelen in vogelvlucht" door J.G.M. Boon en C.B. Wels, in handen kreeg. Daarin werd als bijzonderheid terloops gemeld, dat in 1880 over de spoorbaan een tram had gelopen.

Een aantal jaren later, namelijk in 1971, kreeg ik een artikel in het populair-wetenschappelijke tijdschrift Nederlandse Historiën onder ogen. Daarop kom ik aanstonds terug. Wat ik destijds en sindsdien te weten kwam zal in deze bijdrage zeer in het kort worden verhaald.

Een stoomtram van de Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij (NRS).

In 1971 publiceerde N.J. van Wijck Jurriaanse, indertijd werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen, in het bovengenoemde tijdschrift Nederlandse Historiën een reeks artikelen over spoorweggeschiedenis. Deze auteur schreef onder andere, dat in 1881 een stoomtramdienst Utrecht - Vleuten - Harmelen had bestaan. De trams reden over de sporen van het baanvak Utrecht - Rotterdam van de toenmalige Nederlandsche Rhijnspoorwegmaatschappij (NRS), één van de voorlopers van de tegenwoordige Nederlandse Spoorwegen 1).

Volgens Van Wijck Jurriaanse reden er vijf trams per dag vice versa tussen Utrecht en Harmelen. Van de dienstregeling van 15 mei 1881 gaf hij het onderstaande voorbeeld:

Utrecht	Vertrek	12.00
Leidscheweg	"	12.01
Vleutenscheweg	"	12.02
Koehorde	"	12.09
Vleutenschekade	"	12.11
Ezelsdijk / De Meern	"	12.14
Enghlaan	"	12.17
Vleutenscheweg (Vln)	"	12.19
Kraagdijk	"	12.21
Achterdijk	"	12.24
Breudijk	"	12.20
Harmelen	Aankomst	12.40

Hierbij merk ik het volgende op:

De namen Koehorde en Kraagdijk zijn verkeerd gespeld; men leze daarvoor: Koehorn en Krogtijk. Het gedeelte van de Krogtijk dat hier wordt bedoeld heet nu Wilhelminalaan.

Onder de Vleutenschekade verstond men toen vermoedelijk het voetpad langs de Vleutensewetering of Stadsverwetering tussen de hofstede Den Hoed en het Hof ter Weyde. De halte zal

dan bij Den Hoed gesitueerd zijn geweest. De spoorweg was toen nog niet naar het noorden verlegd en ook niet voorzien van een oprit naar de spoorbrug over het later gegraven Merwedekanaal. Zoals bekend, is de situatie bij Den Hoed in het kader van de ruilverkaveling (1953 - 1963) weer veranderd. Nu loopt daar de Hof ter Weydeweg onder de vroegere spoorbrug over de Vleutensewetering. De Vleutenseweg (VI) heet nu Utrechtseweg, de halte Achterdijk lag bij Den Ham en 't Hoog. De tramhalte Breudijk kwam op de plaats waar tot 1869 een spoorweghalte (tussenstation) was geweest.

Het station Harmelen tenslotte was in 1869 in gebruik genomen, toen het baanvak tussen de stations Harmelen en Breukelen was aangelegd. Het bevord zich 500 m oostelijk van de Rijksstraatweg tussen Harmelen en Woerden en was vanaf de Breudijk door middel van een parallelweg bereikbaar. Dit station was tevens het eindpunt van de stoomtram; hier stonden de loodsen voor het trammaterieel.

Op bijgaand kaartje zijn de begin- en eindpunten alsmede de tien tussengelegen tramhaltes aangegeven (zie volgende blad).

Het belangrijkste over de stoomtram Utrecht - Harmelen was ik nu te weten gekomen, maar de vraag wanneer die in dienst was gesteld en weer was opgeheven bleef onbeantwoord. Gelukkig bleken er meer gegevens beschikbaar te zijn.

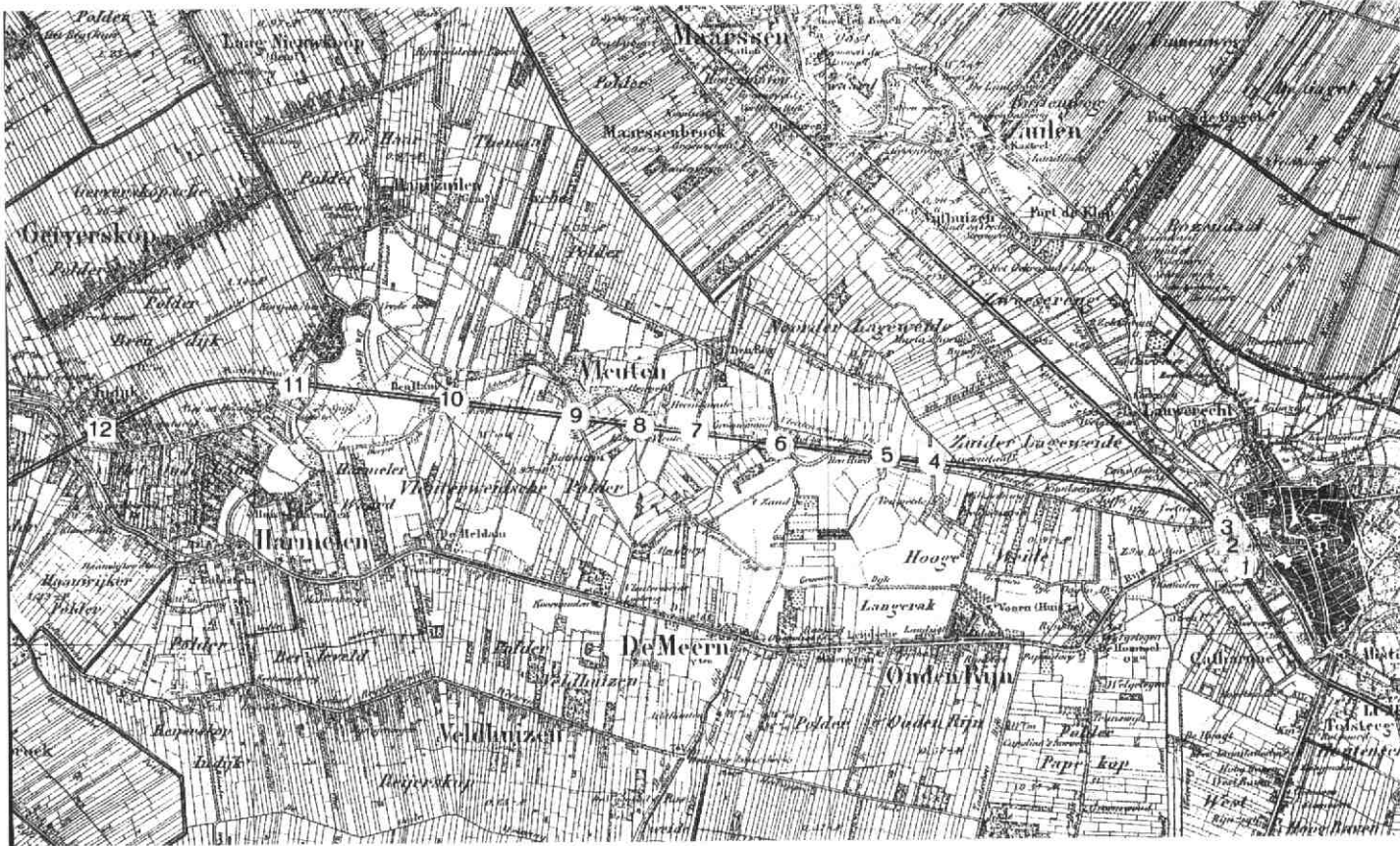
Nieuwe gegevens

In 1982 schreef C.J.W. Gravendaal in Heemtijdinghen, het orgaan van de zustervereniging Stichts - Hollandse Historische Vereniging, een artikel met de titel "Harmelen, spoorwegknooppunt". Over de stoomtramdienst tussen Utrecht en Harmelen werd alleen vermeld, dat deze van korte duur was geweest en in 1881 werd opgeheven. In het tijdschrift van onze historische vereniging publiceerde F.J.C. Rombach in 1989 veel interessante bijzonderheden van de aanleg van de Rhijnspoorweg door het gebied van de tegenwoordige gemeente Vleuten - De Meern. Daarbij heeft de auteur het een en ander verteld van de pogingen van de toenmalige gemeenten Vleuten en Haarzuilens om een halte van treinen te krijgen. Ook wees hij op het bestaan van een tijdelijke stoomtramdienst.

Voorts ontving ik vriendelijke mededelingen van E. van Laer te 's-Gravenhage (Nederlandse Vereniging van Belangstellenden in het Spoor- en Tramwezen (NVBS) en van J.G.C. van de Meene te Zwolle (eveneens NVBS).

Tenslotte kon ik enige aanvullende gegevens putten uit de jaarverslagen van de directie van de NRS aan de aandeelhouders, welke worden bewaard in het Rijksarchief te Utrecht.

Deze verzamelde gegevens hebben het volgende beeld opgeleverd.

Afb. 1 Verkleind fragment van de topografische kaart 1:50.000, blad 31 oost (Utrecht), uitgave 1855. Het noorden is boven. De verkenningen voor deze kaart vonden plaats in 1850, het graverwerk werd in 1854 door het toenmalige Topografische Bureau verricht. De spoorweg Utrecht - Rotterdam staat hierop welliswaar afgebeeld, maar zonder weglating van de doorsneden wegen, kaden, weteringen en sloten. Men heeft deze spoorweg kennelijk pas op het laatste ogenblik kunnen opnemen nadat het tracé ervan definitief vaststond en het project in uitvoering was genomen. Het baanvak Breukelen - Harmelen werd pas in 1869 opengesteld en staat dus niet op de kaart. Het dorp Haarzuilens was nog niet verplaatst naar de tegenwoordige locatie. Vleuten was toen te voet bereikbaar langs het Haarpad. De stoomtram tussen Utrecht en Harmelen had geen eigen spoor, maar reed over de gewone sporen van de Nederlandsche Rijnspoorweg Maatschappij (NRS). De begin- en eindpunten zijn alsmede de plaatsen van de tussengelegen haltes zijn met genummerde rondjes aangegeven.

De namen daarvan (zododig gecorrigeerd) waren als volgt:

1. Utrecht (station NRS), 2. Leidscheweg, 3. Vleutenscheweg (Ut), 4. Koehorn, 5. Vleutenschekade, 6. Ezeldijk/De Meern, 7. Enghlaan, 8. Vleutenscheweg (VI), 9. Krogdijk, 10. Achterdijk, 11. Breudijk, 12. Harmelen (station).

Een proefneming

Toen de NRS de spoorweg Utrecht - Rotterdam in 1855 als een zijtak van de reeds bestaande lijn Amsterdam - Arnhem openstelde werd, gerekend vanaf Utrecht, pas bij Harmelen een halte gebouwd. Daarvoor bestonden enige technische redenen. Hoewel het nieuwe baanvak door het Vleutense gebied liep, bleef Vleuten verstoken van deze toen zeer moderne vorm van openbaar vervoer. De Vleutenaren c.s. moesten zich eerst op eigen gelegenheid naar Utrecht of naar Harmelen begeven alvorens per trein verder te kunnen reizen. Deze toestand heeft 25 jaren lang geduurd. Het gemeentebestuur van Vleuten drong steeds aan op het openstellen van een halte in Vleuten. De gemeente had daar wel een financiële bijdrage voor over.

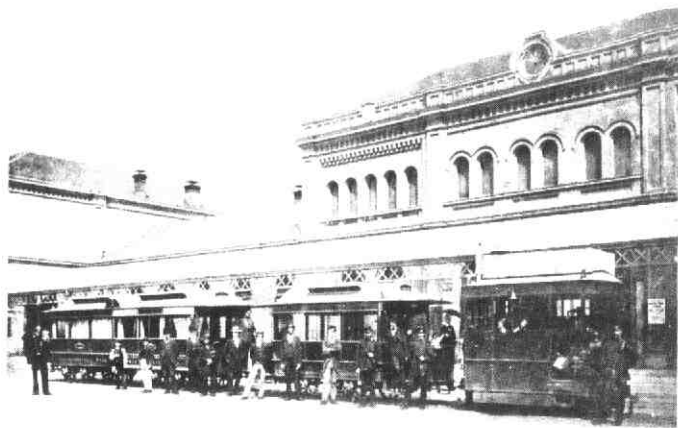
In 1880 was de NRS bereid bij wijze van een proefneming, een stoomtram te laten rijden tussen Utrecht en Harmelen. Er zou geen afzonderlijke trambaan worden aangelegd, maar men zou gebruik maken van de gewone sporen van de NRS. Deze zouden bereiden worden met hetzelfde lichte materieel als dat van de stoomtramdienst tussen Den Haag en Scheveningen, die sedert 1879 door de NRS werd geëxploiteerd (zie afb. 2).

Bij alle openbare overwegen tussen de stations te Utrecht en te Harmelen zouden tramhaltes komen. Dit waren allemaal gelijkvloerse kruisingen, ook die in de Leidscheweg, en de Vleutenscheweg in de stad Utrecht. De Enghlaan, die een "laan" of particuliere weg van het ten noorden van de spoorweg gelegen Huis den Engh was, werd in dit geval als een openbare weg beschouwd.

Met de gemeente Vleuten werd overeengekomen dat die een eenmalige bijdrage van f 1200 zou geven. Dit bedrag kwam overigens niet alleen ten laste van de gemeente, ook "eenige voornamelijk ingezetenen" (zoals het desbetreffende jaarverslag vermeldt) zouden daaraan hun geldelijke medewerking verlenen.

De stoomtramdienst trad op 3 november 1880 in werking. Tot 30 april 1881 werden in die periode 16250 personen vervoerd; aan vracht leverde dat f 2920,40 op. Gedurende die tijd werden 17424 treinkilometers afgelegd, hetgeen neerkwam op 16 3/4 cent per treinkilometer.

Het is niet uitgesloten dat het cijfer van het reizigersvervoer enigszins geflatteerd was. Er werd wel beweerd dat enige particulieren het reizen met de tram in de proeftijd aanmoedigden door het geven van vergoedingen. Hoe dan ook, het resultaat was naar het oordeel van de NRS-directie onvoldoende om de kosten te kunnen dekken van een nieuwe spoorweghalte.

Afb. 2 Voor de stoomtramdienst tussen Utrecht en Harmelen via Vleuten werd in 1880 en 1881 hetzelfde lichte materieel gebruikt als dat van de sedert 1879 in dienst gestelde stoomtram tussen Den Haag en Scheveningen. Beide tramdiensten werden toen geëxploiteerd door de Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij (NRS). Hierboven een afbeelding van laatstgenoemde stoomtram in de Rijnstraat bij het vroegere NRS-station (later het Staatsspoorstation, nu het Centraal-station) in Den Haag. Deze prentbriefkaart, die naar ik vermoed in het begin van deze eeuw is gemaakt, werd door de Nederlandse Vereniging van Belangstellenden in het Spoor- en Tramwegwezen ter beschikking gesteld.

Toch bleek haar uit deze proefneming, dat de Vleutense kwestie aandacht moest krijgen. Men besloot daarom in Utrecht (waar toendertijd de directie van de NRS zetelde) de proef gedurende de zomerdienstregeling in 1881 voort te zetten en daarna een beslissing te nemen. De NRS was blijkbaar niet geheel ontevreden met de uitkomst van het experiment. Aan het gemeentebestuur van Bunnik werd althans voorgesteld een soortgelijke proef te nemen, maar daarvoor bestond geen belangstelling.

Toch een spoorweghalte in Vleuten

Na de verlenging van de proefneming met de stoomtram werd het resultaat daarvan door de directie van de NRS voorwaardelijk als positief beoordeeld. Over de 5 1/2 maand (van 1 mei tot 15 oktober 1881) bracht de stoomtramdienst f 3842,20 op. Dit was dus meer dan in het voorafgaande halve jaar (van 3 november 1880 tot 30 april 1881), zijnde f 2920,40. De NRS was thans bereid een halte van de spoorweg bij Vleuten te vestigen, mits door derden een geldelijke bijdrage zou worden gegeven. Op 18 oktober 1881 sloten de NRS enerzijds en de gemeenten Vleuten en Haarzuilens anderzijds een overeenkomst, waarbij de twee gemeenten zich verbonden een eenmalige bijdrage van f 5000 te geven. Dit bedrag werd verminderd met de reeds door Vleuten betaalde f 1200 voor het experiment met de stoomtram. Van de overblijvende f 3800 kwamen respectievelijk f 2600 en f 1200 ten laste van de gemeente Vleuten en van de gemeente Haarzuilens. Bovendien bracht de NRS f 50 in rekening voor de aankoop van een perceel water ten behoeve van de inrichting van de nieuwe spoorweghalte. Deze kwam aan de zuidzijde van de spoorweg, dus tegenover het tegenwoordige NS-station. Aan de andere kant verplichtte de NRS zich, behoudens goedkeuring door het desbetreffende ministerie, in iedere richting drie treinen in Vleuten te laten stoppen. Voor nadere bijzonderheden betreffende de financiering door de twee gemeenten, de voorwaarden van de overeenkomst en de inrichting van de spoorweghalte verwijs ik de lezer graag naar het artikel van Rombach (1989).

De stoomtramdienst Utrecht - Harmelen werd met ingang

van de winterdienstregeling van de NRS op 15 oktober 1881 beëindigd en, zoals dat in het jaarverslag over het boekjaar 1881/82 wordt omschreven, "zamengesmolten met het spoorwegverkeer". De halte te Vleuten werd terzelfder tijd in gebruik genomen.

Besluit

Er heeft, zoals mijn zegsman in Harmelen lang geleden vertelde, inderdaad een stoomtramdienst tussen Utrecht en Harmelen bestaan. Deze tramdienst was evenwel van zeer tijdelijke aard en bedoeld als proefneming om na te gaan of de vestiging van een spoorweghalte in Vleuten financieel verantwoord was. Dit bleek onder bepaalde voorwaarden het geval te zijn. Zo zijn Vleuten en Haarzuilens via de stoomtram tussen Utrecht en Harmelen aan hun halte en later aan hun station Vleuten gekomen.

Bronnen

J.G.M. Boon en C.B. Wels, 150 Jaar Harmelen in vogelvlucht, 1813 - 1963.

C.J.W. Gravendaal, "Harmelen spoorwegknooppunt"; in: Heemtijdinghen, orgaan van de Stichts-Hollandse Historische Vereniging, jaargang 18, nr. 1 (maart 1982).

E. van Laer, commissaris van de verzamelingen van de Nederlandse Vereniging van Belangstellenden in het spoor- en Tramwegwezen (NVBS) te 's Gravenhage (correspondentie).
J.G.C. van de Meene te Zwolle, NVBS (correspondentie).

Archief Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij (NRS), Jaarverslagen van de directie aan de aandeelhouders.
Rijksarchief Utrecht.

F.J.C. Rombach, "Vleuten en de spoorweg"; in: Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern en Haarzuilens, jaargang 9, nrs. 3 en 4 (september en december 1989).

N.J. van Wijck Jurriaanse, "Spoorweggeschiedenis"; in: Nederlandse Historiën, jaargang 5, nr. 6 (augustus 1971).

Noot

1) De Nederlandsche Rhijnspoorweg Maatschappij (NRS) werd op 3 juli 1845 in Amsterdam opgericht als naamloze vennootschap. Deze vestigde zich op 15 oktober 1861 in Utrecht. Op 15 oktober 1890 werd de NRS genaast door de Staat der Nederlanden. Nagenoeg alle NRS-lijnen kwamen toen in exploitatie bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. (Vriendelijke mededeling van de heer E. van Laer te 's Gravenhage).

De restauratie van de Hamtoren van 1963 tot 1975

Een verslag ter documentatie

door Dr. G.J. van Andel en Mr. Drs. W.J.M. van Andel

De aanloop: 1957-1963

In het nummer van maart 1993 van dit tijdschrift deden wij verslag van de urgente restauratie van het dak van de toren in 1942, toen de koepel was scheefgezakt door breuk van de balklagen (1). De destijds uitgevoerde restauratie omvatte het herstel van het dak, het dichtmaken van de scheuren in de muren, het deels dicht metselen, deels vernieuwen van de ramen en het weer openen van de schietgaten. Het doel van deze restauratie was de toren voor verder verval te behoeden, met name door inwatering tegen te gaan. Aan het inwendige van de toren werd niets gedaan.

In bovenbedoeld artikel vermeldden wij dat in 1945 een door de bevrijders uitgeworpen voedselpakket een gat in het dak van de toren had geslagen en dat derhalve de inwatering weer doorging ...

De gevolgen bleven niet uit. Het verval van het inwendige van de toren nam toe. De balken waren onbetrouwbaar en een gedeelte van de vloeren was verdwenen. Feitelijk was vanaf de eerste verdieping de onderkant van het dak zichtbaar. Provisorisch aangebracht hekwerk gaf aan waar nog gelopen kon worden. Jaar in jaar uit huisden vele families kraaien in de toren met achterlating van wat kraaien plegen achter te laten.

Uiteraard is in de na-oorlogse jaren alle aandacht gericht op de wederopbouw van ons land; steden, spoorwegen, havens, vliegvelden enzovoorts, het moest allemaal weer hersteld worden. In 1953 ontstaat een correspondentie tussen het Rijksbureau voor de Monumentenzorg (hierna: Mz) en Burgemeester en Wethouders van Vleuten (hierna: gemeente.) Mede als gevolg daarvan besluit de heer W.J. Royaards, die optreedt als beheerder van de onverdeelde boedel van de in 1955 overleden eigenaresse van de Hamtoren, zijn moeder mevrouw E. Royaards van den Ham, de restauratiearchitect C.W. Royaards (hierna: architect) opdracht te geven voor een restauratieplan van de kap van de toren (de gezamenlijke voorouder van opdrachtgever en architect was Jan Gijsbrechtsz Royaerts, geboren in 1632).

In oktober 1956 stelt de architect een omschrijving van de werkzaamheden betreffende de totale vervanging van het dak op met een bijbehorende begroting van f 42.397,- vermeerderd met f 4.650,- directiekosten. In april 1957 richt W.J. Royaards een schrijven aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) met het verzoek om een rijksbijdrage voor de restauratie.

Inmiddels vindt een eigendomsoverdracht plaats: bij notariële akte van 9 oktober 1957 wordt uit de onverdeelde boedel de Hamtoren toebedeeld aan de kleindochter mevrouw Mr. J.E.H. van Andel-Royaards (hierna: principaal).

Op de brief aan de minister wordt geen antwoord ontvangen. Na enige gesprekken van de heer G.J. van Andel (echtgenoot van eigenaresse, hierna: principaal) met Mz volgt in oktober 1959 een intern rapport van de heer D. Verheus, rayonarchitect van Mz over de toestand van de toren. Hij dringt aan op een spoedige restauratie van het dak en zegt, dat voor algeheel herstel van de toren nog een bedrag van f 125.000,- nodig zal zijn.

Dan komt eindelijk op 9 december 1959 een antwoord van de staatssecretaris van OKW op de brief van oktober 1957 waarin deze aan principaal meedeelt een subsidie van 50% te willen bijdragen op de begroting van 1957 en deze in 1961 betaalbaar te stellen.

Er volgt een briefwisseling met en tussen diverse instanties over de achterhaalde bedragen in de begroting die uit 1957 dateert, en de hoogte van de restauratiesubsidies. Staatssecretaris en gemeente vragen om een nieuwe begroting.

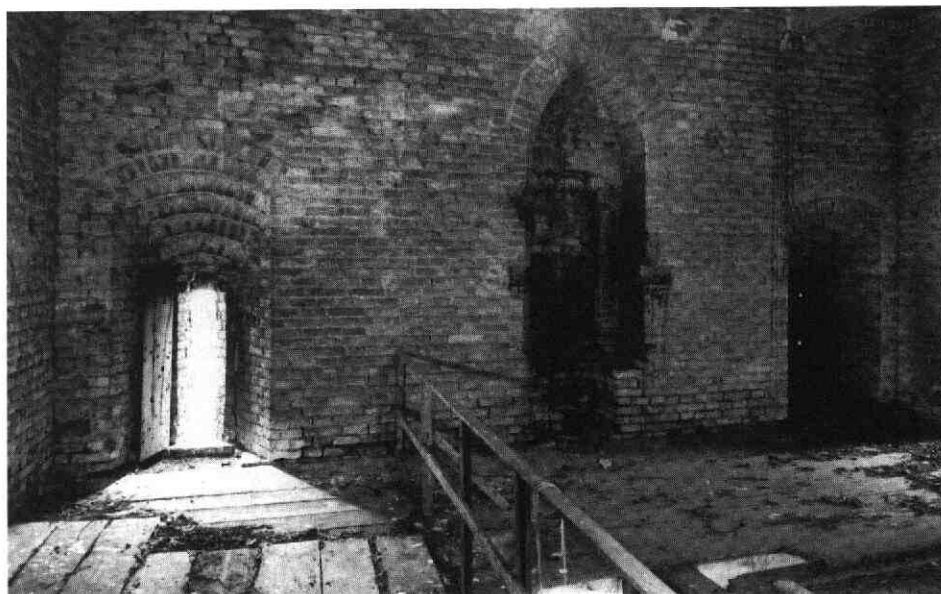
Bij alle partijen leeft het verlangen om het niet te laten bij een restauratie van het dak, maar om ook het inwendige van de toren onder handen te nemen.

Op 24 februari 1961 ontvangt principaal van de architect een kostenraming, bestek en tekeningen voor een restauratie in 2 etappes te weten:

1e etappe: vernieuwing van de bekapping in aangenomen werk, uit te voeren door N.V. Aannemersbedrijf v.h. Erven H.J. Jurriëns te Utrecht (hierna: aannemer) voor f 50.445,- vermeerderd met f 6.500,- directiekosten;

2e etappe: vernieuwing van balklagen, vloeren, luiken, ramen, deuren etc. en reparaties van het metselwerk, uit te voeren in regie en door de architect begroot op f 52.555,- vermeerderd met f 6.500,- directiekosten.

De totale kosten van de restauratie zullen derhalve f 116.000,- bedragen. De architect verontschuldigt zich tegenover

Hamtoren te Vleuten 1961. Vijfde verdieping vóór de restauratie. Beschadigde muren, ontbrekende voegen, aangetaste balken, gaten in de vloer, veel vuil door vogels.

principaal voor de vertraging die de toezending van deze stukken heeft opgelopen. Twee weken later zendt principaal brieven aan rijk, provincie en gemeente waarin verzocht wordt om de bovengenoemde restauratiewerken te subsidiëren.

Op 11 augustus 1961 bericht de staatssecretaris aan principaal, dat hij bereid is zowel de 1e als de 2e etappe te subsidiëren met 60%.

Interessant is het volgende detail. In het advies van het hoofd van de afdeling restauraties van Mz aan de hoofddirecteur van Mz komt voor, dat het onjuist is 'om bij deze restauratie het bestaande werk voorzover dit de vormgeving van de dakvoet, de houten balustrade, de overgangsprofielen van de verschillende bouwlichamen en het achthoekige koepeltje zonder meer te bestendigen, omdat dit in oudheidkundig opzicht aanvechtbaar en in esthetisch opzicht onaanvaardbaar is. Het is gewenst dat de architect zijn plan herziet...'

Wij kunnen deze opmerking niet begrijpen. De oudste afbeeldingen van de riddershofstad Den Ham dateren van het eind van de 17e eeuw. Hierop ziet het dak eruit zoals wij dat thans kennen. Zonder twijfel zal de hoofdtoeren in de 15e eeuw een andere dakvorm gehad hebben, maar daar weten wij niets van. De Rijkscommissie voor de Monumentenzorg typeert in haar brief van 19 augustus 1942 het dak als 'een aantrekkelijke bekroning' en 'het zoo uiterst karakteristieke en geestige spitsje'. Kennelijk was ook de hoofddirecteur van Mz niet genegen het dak een ander uiterlijk te geven want in de conceptbrief aan de staatssecretaris is bovenstaande passage doorgehaald. In september 1961 volgt de provincie met een subsidie van 10%. De gemeenteraad van Vleuten keurt een subsidie van 25% goed volgens een brief van maart 1962. De gemeente moet nu nog toestemming hebben van gedeputeerde staten voor uitbetaling; in september 1962 wordt bericht ontvangen dat deze is verleend.

Nog kan niet worden begonnen; er blijkt nog een bouwvergunning nodig te zijn. In een telefoongesprek dat principaal heeft met een ambtenaar van het Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid verneemt hij dat in een vergadering van de contactcommissie van dit ministerie en Mz de restauratie van de Hamtoren ter sprake is geweest. Besloten wordt de aanvraag voor de bouwvergunning aan de minister ter goedkeuring voor te leggen; verwacht mag worden dat de vergunning in januari 1963 zal afkomen. De ministeriële goedkeuring (als bedoeld in art. 17, 1e lid, van de Wederopbouwwet) wordt op 18 februari 1963 verkregen.

De restauratie: 1963-1965

Op 10 april 1963 meldt principaal aan de gemeente dat met de restauratiewerkzaamheden is begonnen. Het vervangen van de kap en het herstel van balklagen en vloeren worden door de aannemer aangenomen voor f 76.177,-. De overige werkzaamheden van de tweede etappe, zoals het herstel van luiken, ramen, deuren e.d. zullen in regie worden uitgevoerd. Blijkens de geldelijke verantwoording over 1963 is in dat jaar voor f 45.773,47 verwerkt. Geconstateerd wordt dat de overheden een grote achterstand hebben in de betaling van de subsidies, waardoor financieringsproblemen kunnen ontstaan.

Nieuwe problemen doemen op. De begroting dateert van februari 1961 en sindsdien zijn door het invoeren van de 45-urige werkweek de loonkosten met 7% gestegen, terwijl op 1 maart 1962 de lonen met 5% zijn verhoogd. Volgens de berekening van de architect eind 1963 zal de overschrijding van de totale restauratiekosten f 14.977,67 bedragen. In december 1963 vraagt principaal aan de staatssecretaris deze overschrijding goed te keuren.

Naar aanleiding van een gesprek met de heer Kloosterman, bouwkundig opzichter van de architect, vraagt principaal, eveneens in december, aan de architect of deze een schatting wil maken van de kosten van een voortgaande restauratie in volgende etappes zoals het herstel van de poort, de brug, de geheime gemakken e.d. Hij antwoordt dat hij hierover gesproken heeft met de directeur Mz. Deze 'staat niet onwelwillend tegenover de door U overwogen voortzetting van de restauratie van de "Hamtoren", die ik in principe natuurlijk zou toejuichen'. De architect waarschuwt dat de beantwoording van deze vraag veel tijd en voorbereiding vergt.

In het voorjaar van 1964 wordt de oude kap verwijderd en, na het op metselen van de muren van de 6e verdieping, wordt gedurende de zomer de nieuwe kap aangebracht. Tenslotte wordt aan de firma Hommema te Wommels opdracht gegeven een bliksembeveiliging aan te brengen.

Eind 1964 is het totaal van de tot nu toe aan de restauratie bestede bedragen f 92.023,72. In de geldelijke verantwoording over 1964 staat in de kolom 'Nog te verwerken bedrag (opnieuw begroot)' de somma van van f 44.535,08. Ten opzichte van het door de staatssecretaris op 18 februari 1962 goedgekeurde bedrag betekent dit een overschrijding van f 20.558,80. Het verschil van ruim f 5.000 gulden ten opzichte van eind 1963 komt voort uit de te verwachten loon- en prijsstijging in 1965.

Intermezzo

Een nieuwe ontwikkeling dient zich aan. In april 1964 ontvangt principaal een brief van de heer A.I.J.M. Schellart, directeur van de Stichting Kastelendocumentatie. Hij schrijft dat 'in de naaste toekomst oplossing wordt gezocht voor een bepaald huisvestingsprobleem'. Hij wil graag op de hoogte gebracht worden van de stand van zaken ten aanzien van enigerlei gebruik. Hem wordt geschreven dat de houten vloeren reeds hersteld zijn en dat binnenkort het dak wordt vervangen. Principaal is gaarne bereid tot een oriënterend gesprek. Van de gesprekken die er geweest zijn, zijn geen aantekeningen gemaakt. Kennelijk zijn er mondelinge en telefonische contacten geweest tussen principaal, Mz, architect en Schellart, die op 1 mei 1965 tevens directeur van de Nederlandse Kastelen Stichting was geworden.

In september 1965 zendt de architect aan principaal en Schellart afdrucken van een plan tot gedeeltelijke opbouw van het huis Den Ham (afb. 2). Hij schrijft: 'Het heeft mij wel enige tijd en moeite gekost om tot een bevredigend resultaat te komen, maar ik geloof dat het toch wel gelukt is'.

Principaal licht direct de gemeente in omtrent de ontwikkelingen die geleid hebben tot plannen voor een gedeeltelijke herbouw, die veel verstrekkender zijn dan de voorgenomen restauratie. Zij schrijft: 'Het is de bedoeling, dat de directeur der stichting zich er metterwoon zou vestigen en dat het bureau en het archief van de stichting er zouden worden ondergebracht'. Zij is bijzonder enthousiast over het harmonische geheel, dat de architect op de bestaande kelders heeft ontworpen.

Met Schellart wordt afgesproken dat hij een bijeenkomst zal beleggen met belanghebbenden te weten Mr. 's Jacob, voorzitter van de Ned. Kastelen Stichting, Mr. Hotke en Ir. Meischke, respectievelijk hoofddirecteur en directeur van Mz, Prof. Renaud, hoogleraar castellologie, het echtpaar Schellart en het echtpaar Van Andel. Het lukte niet om de architect te bereiken. In het archief van Mz en in ons eigen archief zijn van deze bespreking, die plaatsvond op 18 november 1965, geen notulen gevonden.

Op 4 november 1965 stuurt de architect een herziene kostenraming inzake de restauratie en een aanvullende kostenraming betreffende het herstel van de kelders met een nieuwe opbouw. De herziene kostenraming betreft de 2e etappe en wel de trappen, ramen, deuren, luiken, metselwerk binnen, smeedwerken en schilderen, kortom het afronden van de restauratie van de toren zelf. Deze kostenraming is veel

uitbreider en gedetailleerder dan die van 1961. De architect komt uit op een bedrag van f 89.920,-. De restauratie van de kelders wordt begroot op f 155.800,- en de opbouw tot bewoning zal f 252.500,- gaan kosten. Tot 1 november 1965 is in etappe 1 en 2 reeds f 99.899,33 besteed, zodat de totale kosten f 598.119,33 zullen bedragen (gulden 1965). Dit nu blijkt te ambitieus, te meer daar de nieuwbouw en de aanleg van gas, water, elektra en verwarming niet voor enige subsidie in aanmerking kunnen komen. De lasten voor stichting en principaal zouden te hoog worden. In maart 1966 presenteert de architect een vereenvoudigd plan voor een opbouw voor bewoning. Ook dit plan ziet er weer zeer aantrekkelijk uit; in haar brief van 12 maart 1966 uit principaal haar enthousiasme hierover. De kostenraming is gedateerd op 1 september 1966. De raming van de totale kosten voor deze eenvoudige versie bedragen f 480.000,-.

Dan wordt het stil. Kennelijk hebben de besprekingen met de Ned. Kastelen Stichting niet geleid tot het gewenste resultaat. Het waarom is niet te achterhalen, omdat van de besprekingen, die zonder twijfel gevolgd zijn, geen aantekeningen zijn gemaakt. Achteraf zouden twee redenen valabel kunnen zijn: of het bewoningsgedeelte is te klein geworden of de jaarlijkse lasten voor de stichting worden te hoog.

Stilstand 1965-1970

Vatten wij de draad weer op. Uit de geldelijke verantwoording over het jaar 1965 blijkt in dat jaar slechts voor f 12.266,37 verwerkt te zijn zodat het totaal tot eind december 1965 verwerkte bedrag f 104.290,09 bedraagt. Merkwaardig is dat deze geldelijke verantwoording, verzonden naar het ministerie, blijkens het stempel pas op 21 augustus 1973 bij de registrateur van Mz is ingekomen en op 27 juni 1974 door de controleur geldelijke verantwoording is gesigneerd.

Op 10 februari 1966 bericht de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, in antwoord op de brief van principaal van 15 december 1963 dat hij akkoord gaat met de hogere kosten ten gevolge van loonsverhogingen en prijsstijgingen; hij keurt per 31 december 1964 goed een bedrag van f 92.023,72. Dit is het per ultimo 1964 verwerkte bedrag. Bovenstaande brief is in feite geen antwoord op het door principaal gedane verzoek om de goedgekeurde begroting met f 14.977,67 te verhogen. Mogelijk impliceert de verwijzing naar de stijgingen van lonen en prijzen de goedkeuring van de verhoging van de begroting.

In oktober 1967 wordt van de architect een financieel overzicht en een nieuwe kostenraming ontvangen. Uitgaande van de oude kostenraming van 1961 en de daarop gebaseerde goedkeuring in 1963 van f 103.000,- aan bouwkosten toont de huidige raming (zonder aanvullende werkzaamheden) een overschrijding van f 26.529,57. De overschrijding van de goedgekeurde directiekosten ad f 13.000,- wordt dan verhoogd met f 2.903,22. Om de geplande werkzaamheden in 1e en 2e etappe af te maken moet derhalve nog een bedrag van f 29.432,79 goedgekeurd worden. De architect constateert, dat niet alleen door de loon- en prijsstijgingen, maar ook door de overschatting van de staat, waarin de Hamtoren zich bevond, resp. de onderschatting van de nodige restauratiewerken, de kosten hoger zijn uitgevallen dan geraamd.

De architect heeft een 'herziene kostenraming in 2e etappe' gemaakt om de restauratie van de toren te voltooien. Hij raamt de totale bouwkosten thans op f 183.591,87, zodat nog een bedrag groot (f 183.591,87 - f 103.000,- =) f 80.591,87 goed te keuren is, benevens een bedrag van f 11.008,22 aan directiekosten.

In haar brief van 15 december 1967 verzoekt principaal de minister op grond van deze gegevens een nog te verwerken bedrag van f 91.600,09 goed te keuren. Zij vraagt de minister spoed te betrachten opdat de thans onderbroken werkzaamheden weer hervat kunnen worden.

Tot nu toe is steeds in de 1e en 2e etappe de toren zelve aan de orde geweest. Er resteert nog een restauratie in 3e etappe van de kelders en bijbehorende onderdelen. De architect raamt de bouwkosten op f 133.843,- en de directiekosten op f 17.400,-. Hierin is ook opgenomen het maken van een brug op de oude nog aanwezige brughoofden. Om praktische redenen wordt voorgesteld om deze brug, begroot op f 10.000,- bij de tweede etappe onder te brengen. Principaal vraagt over deze 3e etappe om een principiële uitspraak van de minister.

Op 3 maart 1968 is door de rayon-architect van Mz een conceptbrief voor de minister opgesteld, maar daar blijft het bij. Besloten wordt om burgemeester en wethouders van Vleuten te vragen hun gewicht in de schaal te leggen en bij de minister aan te dringen op het nemen van een beslissing. Daartoe schrijft de architect op 2 november 1968 een brief aan de gemeente en reeds op 21 november schrijft de gemeente een uitvoerige brief aan de minister. En dat helpt. Op 15 april 1969 krijgt principaal antwoord op haar brief van 15 december 1967. De minister betreurt de vertraging van de

beantwoording. Met belangstelling heeft hij kennis genomen van het voornemen de destijds stilgelegde restauratie van de Hamtoren te hervatten. Hij keurt goed:

kosten eerste etappe ad	f 56.945,-
kosten tweede etappe ad	f 59.055,-
overschrijding en extra werkzaamheden ad	f 91.600,-
restauratie toegangsbrug ad	f 10.000,-
totaal:	f 217.600,-

De subsidie zal worden uitbetaald in 1969, 1970 en 1971, 'waarbij ik het voorbehoud moet maken dat de wetgever de nodige middelen in de jaren 1970 en 1971 zal voteren'. Aangezien principaal feitelijk geen andere keuze heeft dan de restauratie te doen hervatten is zij gedwongen het risico van het voorbehoud van de minister te aanvaarden. Maar met deze opmerking dekt de minister zich zodanig in, dat hem achteraf niets kan worden verweten. De uitvoering van de derde etappe zal moeten worden uitgesteld; de minister adviseert deze op een later tijdstip nog eens aanhangig te maken.

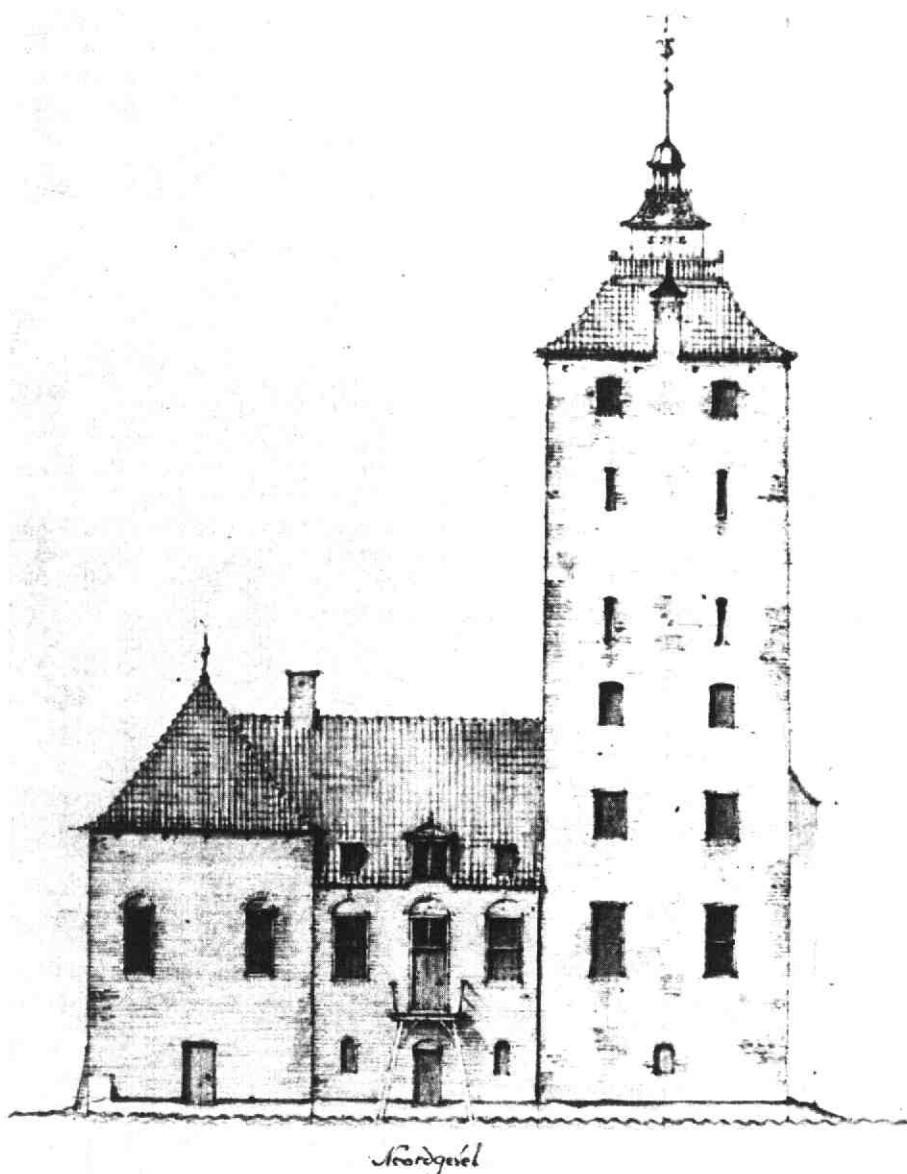
In de raadsvergadering van de gemeente van mei 1969 valt het besluit de minister te volgen. Dit wordt op 9 juli 1969 aan principaal meegedeeld. In het voorstel aan de raad wordt opgemerkt, dat de gemeente ingevolge de 'Verfijningsregeling Monumenten' de gegeven subsidie van het rijk terug ontvangt. Om de hervatting van de werkzaamheden te bevorderen belegt principaal in oktober 1969 een bijeenkomst met de architect en zijn bouwkundig opzichter. Geconstateerd wordt, dat het goedgekeurde bedrag te laag is omdat dit is gebaseerd op het loon- en prijspeil van 1967. Afgesproken wordt, dat de architect voor 1 januari a.s. een bestek van het werk zal maken. Dit zal worden aangeboden aan de aannemer die dan twee weken de tijd krijgt om zijn aanneemsom bekend te maken. Op grond daarvan zal aan de minister een aanvullende subsidie worden gevraagd. Het werk zal op 1 maart 1970 beginnen. In het bestek zullen worden opgenomen de permanente aanleg van elektra, het aanbrengen van de uitgebouwde geheime gemakken, zoals op oude afbeeldingen te zien is, en herstel van de kelderingang vanuit de gracht met het afgraven van het betreffende gedeelte van het eiland. Naar aanleiding van de opmerking van de minister in zijn brief van 15 april 1969 over het opnieuw aanhangig maken van de derde etappe, vraagt principaal in haar brief van 30 november hiervoor opnieuw goedkeuring.

Er volgt nu een dramatische periode. Principaal blijft ongeduldig. Reeds op 2 januari 1970 belt zij de architect hoe het staat met het voor 1 januari beloofde

bestek. Daar blijkt nog weinig aan gedaan te zijn. Principaal vindt dat alles te lang duurt; de aannemer zal niet op tijd kunnen beginnen en de brief kan niet naar de minister. Principaal wil per se dat deze maand een en ander rond komt. Afsproken wordt om volgende week weer telefonisch contact met elkaar te hebben. Dit vindt plaats op 11 januari. De architect zegt volgende week naar de Hamtoren te zullen gaan tezamen met zijn opzichter, waarna hij een omschrijving van het werk en een kostenberekening voor het einde van de maand aan de aannemer zal zenden. Half februari kan de aannemer dan zijn prijs bekend maken.

Op 16 januari 1970 komt de architect C.W. Royaards bij een auto-ongeval om het leven.

Cornelis Willem Royaards werd geboren te Amsterdam op 21 februari 1906, als zoon van de acteur en regisseur Dr. Willem Royaards en Jkvr. Jacqueline Sandberg. Begonnen met nieuwbouw (villa's) legde hij zich vanaf de jaren veertig geheel toe op restauraties. Hij was een perfectionist zonder compromissen. Rond zijn persoon en werk waren dan ook opmerkingen te beluisteren als 'te duur', 'te grote overschryding van de begroting', 'te eigenzinnig', e.d. In 1953 merkt Mz op: "Enerzijds wordt opgemerkt dat de ervaring heeft geleerd, dat de restauraties waarvan de heer Royaards de leiding heeft, zeer duur plegen te worden; anderzijds wordt er op gewezen dat hij één van de weinige goede restauratiearchitecten is waarover wij kunnen beschikken, zodat het niet verantwoord kan zijn van zijn diensten geen gebruik te maken". Beter en korter had het niet gezegd kunnen worden. Hij was charmant en een bohémien met alle aantrekkelijke kanten van dien. Hij lachte met zijn volle gezicht. Hij was erudiet en had een aangeboren beschaving. Zijn perfectionisme en zijn eigenzinnigheid had ook zijn schaduwzijden. Men diende zich zo min mogelijk met zijn werk te bemoeien; hij was de deskundige en de kunstenaar. Aangezien hij vaak en route was, bleek het moeilijk contact met hem te onderhouden. Aangezien Royaards daar niet zoveel behoefte aan had (hij wist zelf wel wat hij moest doen) drong de opdrachtgever vaak moeilijk door. Deze was feitelijk een hinderlijk bijverschijnsel. Uit wanhoop was een scherpe brief dan helaas wel eens nodig. Zo'n ontboezeming stuurt principaal op 22-11-1964. Zij schrijft o.m.: 'Met name betreurt ik het, dat het contact tussen architect en principaal dermate minimaal is dat van enig contact nauwelijks kan worden gesproken. Dit heeft de laatste maanden vrijwel uitsluitend bestaan uit het vragen om en het toezenden van gele briefjes (verwerkte bedragen). Bij een bespre-

Afb. 2. Plan 1 van de architect C.W.Royaards voor de gedeeltelijke herbouw van het kasteel, augustus 1965.

king in februari j.l. hebt u het gebrek aan contact onderkend ... U zegde ons destijds toe met ons regelmatig telefonisch contact op te nemen om ons van de stand van zaken op de hoogte te houden en overleg te plegen in zaken waarin de principaal de beslissing heeft te nemen. Helaas is hiervan niets terecht gekomen. Zo heeft het ons ook gespeten dat u uw bezoek van enige weken geleden aan de Hamtoren niet hebt aangekondigd, aangezien wij daarbij graag aanwezig zouden zijn geweest'. Er volgen dan nog enkele details. Het is wellicht niet zo verwonderlijk dat Royaards verminderde aandacht voor de Hamtoren had, die nog verder afnam nadat de overigens schitterende herbouwplannen van 1965 niet door gingen. Vanuit architectonisch standpunt viel er voor een bouwmeester-kunstenaar niet zoveel te beleven. Vorm en uiterlijk van het te vervangen dak lagen (al 250 jaar) vast, en het herstel van de vloeren was een technische kwestie. Door een en ander stagneerde de restauratie soms lange tijd en het

lukte principaal dan ook niet steeds om de vaart er in te houden. Bovendien ontstond in de jaren zestig een 'stuwmeer' van opdrachten. Omdat Royaards geen grote organisatie achter zich had, heeft dat wel eens tot problemen geleid. Royaards heeft vele restauraties uitgevoerd. Tot de belangrijkste horen het Agnietenconvent te Elburg, het kasteel te Wijk bij Duurstede, het paleis 'Het Loo' te Apeldoorn en het kasteel 'Heeswijk' te Heeswijk. Van veel belang is voor Royaards de vriendschap geweest met D.Verheus, die in 1937, na drie jaar intensief contact met hem, rayonarchitect bij Mz werd. Tussen Verheus en Royaards ontstond een nauwe samenwerking, waaraan zij beiden veel vreugde hebben beleefd (2).

Hervatting van de restauratie

Na de tragische dood van Royaards verzoekt principaal, na consultatie van de heer T.Kloosterman, de bouwkundig opzichter

van Royaards, de architect D. Verheus (hierna: Verheus) te willen overwegen om de directie van de restauratie op zich te nemen. Verheus is een oude bekende. In 1959 was hij in zijn hoedanigheid van rayon-architect bij Mz rapporteur over de staat waarin de Hamtoren zich bevond. Verheus was omstreeks 1960 de architect van de restauratie van Drakenstein van H.K.H. Prinses Beatrix. In 1970 was hij bezig met de grote restauratie van de Nieuwe Kerk op de Dam te Amsterdam.

Tijdens de eerste bespreking op 20 maart 1970 in de toren verklaart Verheus zich bereid de restauratie voort te zetten. Kloosterman, die de restauratie namens Royaards had begeleid, zal Verheus zo veel mogelijk in de problematiek inwerken en hem van de nodige bescheiden voorzien.

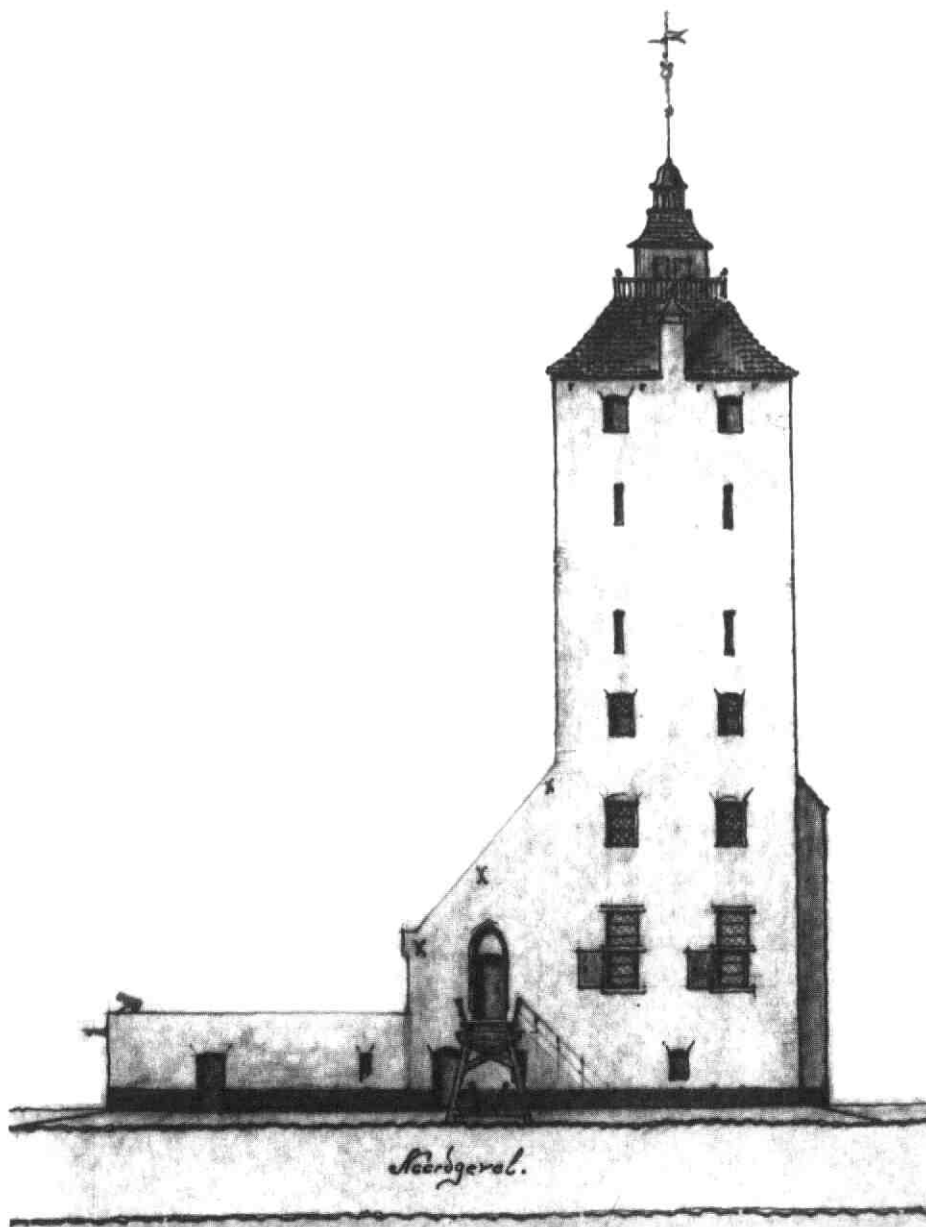
Uit praktische overwegingen doet Verheus de suggestie iedere verdieping geheel af te werken en op te leveren, te beginnen met de bovenste. Omdat het aanbouwen van de geheime gemakken op de 3e en 6e verdieping relatief zeer kostbaar wordt zal het hiervoor beschikbare geld vooralsnog besteed worden aan het interieur.

Tien dagen later volgt een bijeenkomst met de aannemer. Deze zal een regiecontract opstellen; het winstpercentage zal in onderling overleg worden bepaald. Op de 3e verdieping zullen een directieverblijf en een schaftlokaal worden ingericht. In verband met de reeds op 5 januari 1968 door principaal gemelde lekkages ter plaatse van de hoekpunten van de balustrade zal de loodconstructie worden herzien. De aannemer zal met de werkzaamheden op 1 juni a.s. beginnen. Voor de restauratie van de binnenzijde van de muren trekt de aannemer Den Hertogs Bouwbedrijf uit Nieuwer ter Aa als onderaannemer aan. In dit bedrijf zijn vier broers werkzaam, die meestal met twee en soms met drie enige jaren in de toren werkzaam zijn geweest. Alle stenen aan de binnenzijde zijn uitgehakt, de onderlaag hersteld en met groot vakmanschap en zorgvuldigheid zijn de stenen wederom ingemetseld en gevoegd. Met veel waardering voor hun werk heeft principaal de voortgang van het herstel van de muren kunnen volgen en het fraaie resultaat kunnen bewonderen. De volgende vijf jaar heeft principaal ook veel te maken hebben met de heer Verkroost, hoofdvoerder van de aannemer. De contacten met hem zijn steeds allerplezierigst geweest.

De notulen van de bouwvergadering van 7 oktober 1970 vermelden, dat het metselen voegwerk op de bovenste verdieping begint te vorderen. Een door Verkroost getoond proefraam wordt door Verheus

goedgekeurd. Er wordt gestaag doorgevoerd. Wegens de lekkages en de aantasting van het hout besluit Verheus de gehele opbouw van het dak met lood te bekleden. In verband met dreigende overschrijding van het goedgekeurde bedrag vindt op 14 september 1971 in de Hamtoren een bespreking plaats tussen Ir. Meischke en de heer Schaap, resp. directeur en rayon-architect van Mz, Verheus, Verkroost en principaal. Het werk wordt door alle aanwezigen geprezen en men constateert dat hier uitstekende vakmensen aan het werk zijn. Meischke adviseert nadere goedkeuring aan te vragen. Hij dringt er op aan om, ondanks de overschrijdingen, het werk voort te zetten, aangezien het antwoord op de aanvraag van 30 november 1969 positief zal zijn. Het spijt hem dat hij op deze brief nooit heeft geantwoord.

Uitgaande van het advies van degene wiens oordeel doorslaggevend is voor het antwoord van de minister, wordt door principaal aldus gehandeld. Op 9 november 1971 wordt door principaal een brief aan de minister van CRM gezonden. Hierin wordt medegedeeld, dat de architect Verheus er de voorkeur aan heeft gegeven voorrang te verlenen aan de restauratie van het in bouwvallige staat verkerende interieur van de toren. Thans zijn gereed de met lood beklede opbouw van het dak, de 6e, 5e en 4e verdieping geheel en de 3e half. Het herstel van de 1e, 2e en halve 3e verdieping is begroot op f 134.000,-, inclusief directiekosten en 14% BTW. De kosten van het aanbrengen van trappen en tochtafsluitingen worden geraamd op f 45.000,- inclusief BTW. Tezamen met een overschrijding van f 9.800,- van de 2e etappe wordt goedkeuring gevraagd voor

Afb. 3. Schetsplan 2 van de architect D. Verheus voor het maken van een brug naar de eerste verdieping, februari 1973.

f 188.800,-. Met de afsluitende 3e etappe, bestaande uit de restauratie van de buitenzijde van de toren, de restauratie van de kelders, de opbouw van de kelders en de bouw van de toegangsbrug zal nog een bedrag van f 450.000,- gemoeid zijn. Gesteld wordt dat de restauratiekosten per m² van f 250,- verantwoord kunnen worden geacht.

Tijdens een telefonisch contact met Meischke op 21 december 1971 verzekert hij principaal, dat het met de overschrijdingen wel goed zit en dat principaal zich geen zorgen hoeft te maken. Hij zal zo spoedig mogelijk zijn akkoord voor de beschikking doen uitgaan. In januari 1972 wordt niets vernomen. Principaal begint nu echt ongerust te worden. De eerste auteur van dit artikel zal nu in de ik-vorm een aantal telefoongesprekken in verkorte vorm weergeven. Het aantal malen dat niet kon worden doorverbonden is niet geregistreerd.

17-2-1972. Ik tracht Meischke te bellen. De secretaresse weet ervan en verbindt mij door met ambtenaar A. Er is enige stagnatie door ziekte, maar natuurlijk moet ik de beschikking krijgen. Er is a.s. maandag vergadering en daarna zal ik gebeld worden.

21-2-1972. Ambtenaar A belt mij. Hij is gemachtigd mij te zeggen dat het verhoogde bedrag is goedgekeurd. Over 14 dagen kan de beschikking verwacht worden. Ik kan dus rustig doorgaan.

23-3-1972. Ik bel ambtenaar A op en herinner hem aan zijn toezegging van 5 weken geleden. Er is een grote achterstand; de rayon-architect is overgeplaatst. De beschikking komt, maar de betaling kan misschien pas in 1976 plaatsvinden. Na protest mijnerzijds zegt hij toe de kwestie a.s. maandag in de vergadering te brengen. Hij zal mij dan bellen.

28-3-1972. Het rayon 'Utrecht' is overgenomen door ambtenaar B. Die had maandag j.l. de papieren niet bij zich. Het zal met spoed in orde gemaakt worden. De eerstvolgende vergadering is op 10 april. Zal mij dan bellen.

15-4-1972. Het spijt ambtenaar B zeer maar er is geen geld en er kan dus niets ter beschikking worden gesteld. Ik heb hem de historie van de afgelopen maanden verteld betreffende de toezeggingen van Meischke en ambtenaar A; in vertrouwen daarop zijn wij doorgegaan met de restauratie. Ambtenaar B was verbaasd over de gang van zaken en kan mijn zorgen begrijpen. Zal het a.s. maandag (17-4) ter sprake brengen en mij bellen.

15-4-1972. Verheus vertelt dat op Mz een grote wanorde heerst. Meischke is weggepromoveerd en wordt waargenomen door ambtenaar C, maar ambtenaar D gaat over de verdeling van de gelden.

18-4-1972. Gebeld met ambtenaar B over de vergadering van gisteren. Het geld is op, maar ik kan natuurlijk niet in de steek worden gelaten, want er zijn nu eenmaal toezeggingen gedaan. Er moet een afronding plaatsvinden. Ik vind, dat ik wel erg lang aan het lijntje wordt gehouden en ik vraag ambtenaar B de essentie van dit telefoongesprek schriftelijk vast te leggen. Na enige aarzeling zegt hij mij dit toe en ik ontvang twee dagen later een handgeschreven briefje, waarin hij stelt 'dat waar u met de restauratie van deze toren bent doorgegaan op advies en beloften van vertegenwoordigers van de Rijksdienst, deze toezeggingen thans beslist niet geïgnoreerd zullen worden'. Hij zal met Verheus een afspraak maken.

24-4-1972. Ik word opgebeld door ambtenaar E. Het geld is op; de toezeggingen zijn mondeling geweest (sic!). Hij is verbaasd over het briefje van ambtenaar B. Op mijn verzoek zal hij mij morgen opnieuw bellen om te overleggen wat er nu moet gebeuren.

26-4-1972. Ambtenaar E zegt dat er geen mogelijkheden zijn; ik zal het werk dus moeten afronden. Er zal wel eens betaald worden, maar niemand weet wanneer. Het is jammer dat het zo gelopen is, maar nu is er geen geld meer.

Op 27 april 1972 worden de werkzaamheden aan de Hamtoren door mij stilgelegd omdat gebleken is dat met alleen mondelinge toezeggingen principaal te veel risico loopt.

Intussen gaan de telefoongesprekken door.

8-5-1972. Gesprek met ambtenaar F, hoofd van de afdeling Musea, Monumenten en Archieven van het ministerie van CRM. Hij bevestigt dat een mondelinge toezegging dezelfde waarde heeft als een schriftelijke. Ik verklaar mij bereid naar Den Haag te komen. Hij zal het dossier laten komen en mij over enige dagen terugbellen.

10-5-1972. Ambtenaar G, medewerker van F, belt mij en verklaart dat ik gelijk heb en dat de toezeggingen inderdaad gedaan zijn. Hij heeft nog een week nodig om te onderzoeken waar hij het geld vandaan haalt.

18-5-1972. Ambtenaar G belt mij en zegt dat Verheus contact moet opnemen met ambtenaar E om een plan te maken om op zo eenvoudig mogelijke wijze de restauratie af te maken. De betaling volgt nog dit jaar; de beschikking ligt klaar; alleen het bedrag moet nog worden ingevuld.

Op 24 juni 1972 stuurt Verheus een brief aan Mz met de financiële opzet 'voor de meest noodzakelijke restauratiewerkzaamheden'. In april 1969 was door de minister een te verwerken bedrag van f 217.600,-

goedgekeurd. Tot nu toe is uitgegeven f 253.984,21. Om de restauratie af te ronden moet nog worden verwerkt:

interieur	f 66.015,-
trappenhuis	f 51.300,-
toegang naar toren in bestaande aanbouw	f 20.000,-
brug	f 10.000,-
honorarium architect	f 8.000,-
totaal	f 155.315,-

incl. 14% BTW

De gehele restauratie kost dan:

(f 253.984,21 + f 155.315,- =)

f 409.299,21.

Er moet derhalve nog een bedrag van (f 409.299,21 - f 217.600,- =)

f 191.699,21 goedgekeurd worden. Dit bedrag komt ongeveer overeen met het in november 1971 aan de minister gevraagde.

En ziedaar, reeds op 10 juli 1972 ontvangt principaal een brief van de staatssecretaris van CRM, waarin de overschrijding van f 191.699,21 wordt goedgekeurd. Voor de restauratie in 3e fase (afronding) dient t.z.t. een plan ter goedkeuring te worden voorgelegd. Hierbij wordt echter aangekend, dat het wegens de zeer beperkte ter beschikking staande geldmiddelen enige jaren kan duren voordat subsidiëring in overweging kan worden genomen. In het najaar van 1972 werden de restauratiewerkzaamheden hervat.

De toren in engere zin had alleen toegangen vanuit het voormalige kasteel en er was geen rechtstreekse verbinding tussen kelder en toren. Om toegang tot de toren te verkrijgen moesten in de bestaande aanbouw een toegang en een trap gerealiseerd worden. De oorspronkelijke brug kwam uit op de eerste verdieping. Met een trap omlaag konden de kelders en vandaar uit het eiland worden bereikt. In februari 1973 komt Verheus met een schetsplan voor een ingang op de eerste verdieping met bijbehorende brug. Daartoe zou de aanbouw gedeeltelijk moeten worden verhoogd (afb. 3).

In september 1973 wordt dit plan met begroting door Verheus voorgelegd aan de hoofdarchitect van Mz. De begroting bevat tevens de kosten voor het herstel van alle kelders, de restauratie van de toegangspoort, een CV installatie, aanleg van elektriciteit en brandbeveiliging. Door de sterk gestegen loon- en materiaalkosten is de goedgekeurde begroting weer in aanzienlijke mate overschreden, en wederom moeten de werkzaamheden door principaal worden stilgelegd. Nog niet uitgevoerd zijn de beglazing van enkele verdiepingen en de toegang tot de toren.

Reeds op 18 oktober 1973 wordt door principaal van de minister een reactie ontvangen op bovengenoemd plan, dat door

Verheus aan Mz was voorgelegd. Behoudens enkele niet-subsidiabele posten wordt het restauratieplan met begroting goedgekeurd. Echter, dan volgt een zin waaruit blijkt dat het venijn in de staart zit: 'Indien het mij derhalve thans mogelijk zou zijn geweest u een subsidie toe te zeggen zouden de subsidiabele kosten op f 344.000,- bepaald worden'.

Het blijkt dus een loze goedkeuring te zijn waar niemand iets aan heeft. Als op 8 februari 1974 ook nog afwijzend wordt beschikt om een overschrijding ten gevolge van de stijging van het loon- en prijspeil goed te keuren, is de maat voor principaal en gemeente vol. Om te trachten uit de impasse te geraken wordt besloten dat de gemeente alle betrokkenen zal uitnodigen voor een bespreking ten gemeentehuize op 20 maart 1974. Inmiddels heeft Verheus een sterk vereenvoudigd "plan B" opgesteld om de restauratie af te ronden. Hij verwacht dat de kosten hiervan niet meer dan f 150.000,- zullen bedragen. Dit plan zal de inzet zijn van bovengenoemde bespreking.

Op 21 maart, één dag na deze bespreking, schrijft de heer C.J. van Dongen, directeur van Mz, een brief aan principaal waarin hij stelt dat de situatie rondom de slepende restauratie van de Hamtoren om een snelle doorbreking van de huidige impasse vraagt. Aan Verheus wordt gevraagd op grond van plan B een volledig bestek en een uitgewerkte aannemersbegroting van dit plan in te dienen. Na overeenstemming zal hij een definitieve subsidie bepleiten. De heer Van Dongen vertrouwt er op dat de restauratie dan binnen afzienbare tijd kan worden afgerond. Door Verheus worden op 16 april 1974 bestek en begroting van plan B aan de heer Van Dongen gestuurd. Het blijkt dat de schatting van Verheus à f 150.000,- te laag is geweest. Op grond van het bestek komt hij uit op f 165.000,- en de aannemer maar liefst op f 255.000,-.

Op 7-6-1974 keurt de minister van CRM een overschrijding goed van f 150.000,-; er wordt dus uitgegaan van het door Verheus geschatte bedrag en niet van een aan de hand van het bestek gemaakte begroting.

Er volgen besprekingen op 10 juli, 2 augustus en 20 augustus. Na het aanbrengen van nog meer vereenvoudigingen en compromissen worden tussen aannemer, Verheus en principaal de kosten van de laatste fase in aangenomen werk bepaald op f 178.092,- (incl 16% BTW). Tezamen met f 12.543,- directiekosten komt de laatste fase dus uit op f 190.635,-. Een bedrag van ruim f 40.000,- komt derhalve nietvoor subsidie in aanmerking. Hierbij gevoegd een post onvoorzien en de overschrijding van de begroting in het

najaar van 1973 betekent dit voor principaal een onvoorzien extra uitgave van ongeveer f 70.000,-.

De nog uit te voeren werkzaamheden behelzen volgens het bestek de volgende: Op alle verdiepingen worden vensterbanken, raamkozijnen en glas-in-lood aangebracht. De geheime gemakken worden voorzien van eiken zittingen en deuren. Alle deuren en ramen worden voorzien van handgesmeed hang- en sluitwerk. Een gedeelte van het dak van de bijbouw wordt afgebroken en muren voor het creëren van een entree met sanitair worden opgemetseld. Een trap van de kelder verdieping naar de 1e verdieping wordt aangebracht. Een loopbrug wordt volgens tekening uitgevoerd. De balustrade van de omloop blijkt nu reeds (na 10 jaar) onbetrouwbaar door inadequate constructie en de keuze van grenehout. Een nieuwe balustrade van merbau zal worden aangebracht.

Kort financieel overzicht

Door de Rijksoverheid werden de volgende, voor subsidie in aanmerking komende bedragen goedgekeurd:

11-08-1961 goedgekeurd: f 116.000,-
15-04-1969 goedgekeurd: f 101.600,-
totaal: f 217.600,-
10-07-1972 goedgekeurd: f 191.699,-
totaal: f 409.299,-
07-06-1974 goedgekeurd: f 150.000,-
totaal: f 559.299,-

Behoudens enkele kleine uitgaven waren de kosten beperkt tot de honoraria van de architecten en de rekeningen van de aannemer. Door de architect C.W. Royaards werd gedeclareerd f 18.961,51 inbegrepen bureaukosten, reproductiekosten, toezicht e.d. Door de architect D. Verheus werd gedeclareerd f 39.146,51 eveneens inclusief kosten. De totale uitgaven aan de architecten bedroegen dus f 58.108,02. Door het aannemersbedrijf H.J. Jurriëns nv werd 580.094,37 in rekening gebracht. Het totaal van de uitgaven ten behoeve van de restauratie bedroeg derhalve f 638.202,39.

Voor een beter begrip kunnen de in dit verslag voorkomende bedragen worden gerelateerd aan het uurloon van een timmerman zoals weergegeven in onderstaande tabel.

jaar CAO	uurloon	uren per week
1959	1,56	48
1960	1,72	48
1962-64	2,00	46
1965-66	2,44	46
1971-72	4,78	42,5
1975	7,44	40
1995-96	20,94	40

(Met dank aan mevrouw A.D.M. Lubbe van der Peet van de Bouw- en Houtbond FNV en de heren A.P. Buur en J.A.G. Aartman van het Economisch Instituut Bouwnijverheid voor hun hulp bij het samenstellen van de tabel).

Slot

Op 21 juni 1975 wordt de gerestaureerde Hamtoren feestelijk geopend. Onder het toeziend oog van genodigden knipt eigenaresse, geassisteerd door wethouder De Jongh en omlijst met muziek van de Christelijke Harmonie Vleuten, een lint door dat over de brug is gespannen.

's Avonds wordt door de gemeente Vleuten-De Meern een diner aangeboden in "De Kloosterhoeve" te Harmelen. Ter gelegenheid van het gereedkomen van de restauratie worden door de Kulturele Kring Vleuten-De Meern diverse activiteiten in de toren georganiseerd. Op vier verdiepingen worden oude prenten, foto's en tekeningen door de jeugd tentoongesteld, er wordt een lezing gehouden over de geschiedenis van de Hamtoren en enige ensembles zorgen voor muzikale omlijsting.

Naschrift (J.E.H. van Andel-Royaards)

De restauratie van de Hamtoren heeft - met onderbrekingen - 12 jaar geduurd en de bovenstaande geschiedenis laat zien hoevel problemen wij als principalen zijn tegengekomen. Mijn echtgenoot heeft er zich bijzonder voor ingespannen om de operatie tot een goed einde te brengen en dat is gelukt dankzij zijn vasthoudendheid en doorzettingsvermogen. Alleen daardoor verkregen wij steeds weer de benodigde subsidietoezeggingen en kon de restauratie toch doorgaan en uiteindelijk tot een goed einde worden gebracht.

Het grootste probleem waarmee wij te kampen hebben gehad was de trage besluitvorming van de rijksoverheid - waardoor op het moment van de goedkeuring de begrotingen door de toename van loon- en prijspeil steeds verouderd waren en (vooral later) de voortdurende wisseling van aanspreekbare personen. Deze twee factoren zijn voor een groot deel verantwoordelijk geweest voor de trage voortgang van het werk. Bovendien waren de begrotingen van de architecten eigenlijk steeds te krap hetgeen ons met name in de slottfase parten speelde. De balans van deze gehele restauratieperiode is zeker postief. De samenwerking met de gemeent Vleuten is uitstekend geweest en de gemeentelijke betrokkenheid was groot evenals de wens om de restauratie tot een

goed einde te brengen. De samenwerking met de verschillende mensen, van architect, uitvoerder, diverse ambtenaren tot vaklieden als metselaars en timmerlieden was een bijzondere ervaring.

Het resultaat, een bewoonde Hamtoren, zal in goede staat de volgende eeuw halen en hopelijk ook lang daarna blijven staan. In goed samenspel met de overheid moet het ook in de toekomst mogelijk blijven de toren voor het nageslacht in stand te houden.

Literatuur

(1) G.J.van Aniel en W.J.M.van Aniel: De restauratie van de Hamtoren in 1942.

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens jaargang 13 (1993), 5-9.

(2) E.Schiering: Kees Royaards; een leven voor het vakmanschap. Doctoraal-scriptie kunstgeschiedenis, Universiteit van Amsterdam, juni 1985.

Bronnen

Dit artikel is gebaseerd op een dossier van 277 brieven, werkomschrijvingen, begrotingen, en dergelijke in het bezit van de auteurs. Dit kon worden aangevuld met stukken uit de archieven van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de gemeente Vleuten-De Meern.

Wie wat bewaart, die geeft wat...

G.C.A. van Mourik, Vleuten

Boek „Oud schrift in Nederland” door Dr. J.L. van der Gouw en 2 uitgewerkte cursussen paleografie en een boekje „Het Nederlandsche handschrift in 1600” door W. Bogtman

Mevr. R. van Engelen-Vianen, De Meern
Serie bid- en herdenkingsprentjes

Fam. J.C. Timmer, Vleuten
Krultang

Mevr. V.H.D. Wolthuis

Boek „De Nederlandsche Wateren en plaatsen in den Romeinse tijd” en „Hoe was het leven van onze voorvaderen”

Chr. Graafland, Vleuten

Geschilderd portret van Henk van Husen. Door Jac. Graafland

H. van Rooijen, Vleuten

Koperen kaarssnuiterschaarmodel en een dienstregeling van de N.V. Utrechtse-Auto-Personen en Goederendienst uit 1914

A. Tammer, De Meern

Boekje „Römische Villa Otrang” bij Flieszen/Eifel

Mevr. R. Hoffland, De Meern
1 gareel/haam

Mevr. T. Jansen, Haarzuilens

Kopie van tekening boswachterswoning van de familie Borst te Haarzuilens 1936

Steven Kooijman, Woerden

Boek over de geschiedenis van de familie Kooijman

J. van Veldhuizen, De Meern

2 Foto's, bakkerij Oskam Vleuten en optocht Oranjevereniging, een petroleumstel, kaassnijmachine en enig historisch textiel

Jac. de Bruijn, De Meern

2 Clichés van prenten van Harmelen en Breukelen van J. de Beyer

Mw. A.J. Verhoef-Snoek, Vleuten

2 boerenmutsen en een genealogie van de familie Jansen

Fam. H. Hellemans, Vleuten

Een wit aarden pijpekop en enige fragmenten daarvan, gevonden op het land van „Dakveld”

J.H. van der Poel, Maarssen

3 boeken met zuid-afrikaanse genealogieën

A.C. Bakker, Nieuwegein

Genealogieën families Mandjes en Spithoven

Openingstijden van onze gebouwen

Documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1, Vleuten

Maandag en dinsdag van 14.00 - 17.00 uur
en donderdag van 19.30 - 22.00 uur.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer J.W. Schoonderwoerd, tel. 030 - 6661462.

Het Kabinet, Zandweg 147b, De Meern

Geen vaste openingstijden.

Bezoek mogelijk na afspraak met de heer H.E.J. van Essen, tel. 030 - 6662992.

Vernoemp

Zo af en toe kom je tot de ontdekking dat er nog mensen zijn, voor wie de tijd schijnbaar stil is blijven staan. In deze moderne tijd, waar alles zo snel verandert, hebben vooral oudere mensen veel moeite om alle moderne ontwikkelingen nog te begrijpen.

Zo gebeurde het dat ik op een sombere, regenachtige dag, gebruik moest maken van het openbaar vervoer. Door het vochtige weer wilde mijn auto niet starten en ik moest naar Harmelen. Dan maar met de bus, voor mij ook geen alledaagse gebeurtenis. Bij de bushalte stond een zeer oud vrouwtje, helemaal in het zwart gekleed, met in haar ene hand een antiek zwart tasje, en in de andere een plastic tas van de supermarkt.

"Mot je ok naar Harmele?", vroeg ze. "Ja", zei ik, en toen de bus kwam hielp ik haar met instappen. "Wat kos een retour noar Harmele?" vroeg ze aan de chauffeur. Samen hebben we haar uitgelegd dat ze een strippenkaart moest kopen. Er was plaats genoeg, en in de bus ging ik naast haar zitten. Met haar twee tassen op schoot begon ze al gauw het gesprek; "Ja, het valt allemaal niet mee, om nog te reizen, ik ben al zes en tachtig, en nou mot ik naar een kleindochter van me. Dat keind loop op alledag, ze hettet niet breed, en altijd al teugslag. Al heel jong most ze trouwe, veuls te jong zak mar zegge. Maar die kerel van der deugde niet. Mijn kleindochter is Rooms gedoopt, maar die kerel van der was andersdenkend. Ik heb altijd gezeit, dat goat niet goed, twee geloven op een kussen, doar slaap de duvel tusse. Nou bleek al heul gauw, dat die kerel de duvel was. Hij zoop, vloekte en heel wat kere sloeg hij haar. Maar ja, ze raakte toch in verwachting. Nou zijn ze een maand geleje gescheje. Ze is door de hele familie in de steek gelate, en ze krijg nou een paar cente van sociale zake".

Ze pakte haar supermarkttas en zei: "Kijk, nou heb ik van ouwe uitgehaalde wol een paar borstrokkes gebreje, en van een paar gebruikte, nog goeie, sokke heb ik kruikezakke gemaak. Ik heb in de stad nog wat echte oogiesluiers op de kop getik, daar zal me kleindochte wel blij mee zijn". "Ja meheer", zei ze, "het is toch allemaal wat voor zo'n jong meissie. Mijn moeder zei vroeger altijd al, vroeger hadde de kindere snotneuze, teugewordig hebben de snotneuze kindere".

Illustratie:
Barbara Gravendeel

Ze praatte maar door, en vertelde nog veel over de tijd dat ze als boerenmeid gewerkt had, en dat ze uiteindelijk met de boerenknecht getrouwd was. Ik kon niet alles meer volgen, omdat de bus in de Dorpsstraat allerlei gekke capriolen moest maken vanwege daar geplaatste bloembakken en andere verkeersbelemmerende maatregelen. Ik greep naar mijn hoofd, want dit zijn toestanden van deze moderne tijd die ik zelfs niet kan begrijpen.

Zenuwachtig vroeg ze steeds of we al bij "De Putkop" waren. "Als de weg weer een beetje normaal wordt zal ik u waar-schuwen", zei ik. Bij "De Putkop" hielp ik haar bij het uitstappen. Ik riep haar nog na: "Doe de groeten aan uw kleindochter". Ik stapte weer in, ik moest nog een halte verder, maar keek wel door de achterruit van de bus, wat verdwaald stond ze nog bij de halte.

De rest van de dag liep ik nog veel te denken aan dit oude vrouwtje. Ik realiseerde me wat een mens in zes en tachtig jaar allemaal kan meemaken en zien veranderen. Er was een eerste wereldoorlog en een tweede, een tijd van crisis en een tijd van welvaart. Ze reisde in een stroomtrein, een diesel en daarna electrisch. Na de oude grammofoon kwam de radio, cd-speler, televisie, CD-I, CD-Rom. Het peterolie-stel is vervangen door gasstel, electrisch fornuis, inductie en magnetron. Het eten en geld kun je nu uit de muur halen. Het pindamannetje van vroeger is nu vervangen door een groot Chinees restaurant.

Kortom, er is zoveel veranderd en uitgevonden dat bijna niemand het meer in de hand of zijn hoofd kan houden.

Vandaag is het alweer vijf dagen geleden dat ik met dat oude vrouwtje naar Harmelen reisde. Toen ik op de Zandweg fietste zag ik haar toevallig lopen. Ik stapte af en vroeg: "Hoe is het met je kleindochter afgelopen?". "Hoe bedoelt u", vroeg ze. Na wat gepraat kon ze zich de busreis weer herinneren. Een beetje bedroefd zei ze: "Er is een mooie dochter geboren". "Nou, van harte gefeliciteerd", zei ik. Ze bleef bedroefd kijken, dus vroeg ik "is er iets niet helemaal goed?". "Ach", zei ze "ik had zo m'n bes gedaan met breiwerk maar de baby's dragen teugewordeg geen gebreën hempies meer, en een kruikezak is ook niet meer nodig. Die mooie oogiesluiers gebruiken ze niet, zeker teveel werk om ze te wassen. Ze hebbe nou van die grote zakken papieren vodde, pampers geloof ik". Het vrouwtje was bijna niet te troosten. Ik zei "nou ja, als dat alles is. "Nee, dat is allemaal niet het ergste", zei ze. "Het allerergste is wel: ze hebbe me nie vernoemp. Ik doch dat de baby wel mijn naam zou krijge". Ze pakte haar zakdoek, "het kind heet Pricilla ofzoiets. Ik heet namelijk Anna, ja het is heel erg, maar ze hebbe me nie vernoemp".

De Meern, november 1995
Theo van den Berg

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens
 Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
17e jaargang nr. 2, juni 1997 ©1997

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
 Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
 J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
 Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
 Tel. 030 - 6772112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
 Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
 Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
 't Zand 1, 3544 NC Utrecht
 Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
 Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
 Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
 Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
 Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
 Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
 De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
 f. 35,- per jaar,
 bij verzending per post f. 12,50 extra
 Losse nummers tijdschrift:
 f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
 ABN-AMRO Bank De Meern,
 rek. 55.66.33.040
 Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
 Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
 H.E.J. van Essen en J.W. Schoonderwoerd
 Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
 Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:
 Foto genomen tijdens het Romeinenweekend mei 1997 door A. Tammer

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

Uw voorzitter, als Romeins senator - of was het Julius Caesar - staande in een met twee paarden bespannen strijdswagen, rijdend door de dorpskernen van Vleuten en De Meern. Dat was het beeld, dat u op 3 mei j.l. hebt kunnen waarnemen. U geloofde uw ogen niet. En zeker niet, toen u daarna naar Het Kabinet aan de Zandweg toog en daar in plaats van het museum een Romeinse Villa aantrof, beschermd door een 20-tal Romeinse soldaten, die ook voor de veiligheid zorgden op het Romeinse marktplein met een zestal marktkramen, waarin Romeinse produkten werden aangeprezen. Daarnaast werd er een prachtige diaproductie gehouden over de Romeinse geschiedenis ter plaatse, vervaardigd door ons lid Toon van Weerdenburg.

Deze zeer geslaagde Romeinse manifestatie - die volgde op een 2-tal lezingen op 23 april j.l. door de twee project-archeologen Eric Graafstal en Herre Wynia, die spraken over de archeologische vondsten in het gebied, waar de nieuwe stad (Vinex locatie Leidsche Rijn, met 30.000 huizen) moet verrijzen - werd in samenwerking met onze vereniging georganiseerd door het Comité Open Monumentendag Vleuten-De Meern, onder mijn voorzitterschap bestaande uit Reina Verheijen-Van Heukelom, Ton Tammer, Toon van Weerdenburg en Hugo van Essen. Dit Comité bedacht de activiteiten voor de viering van het provinciale "Romeinenjaar" en voerde ze samen uit met de hulp van o.a. Peter de Vries (ontwerp en constructie Romeinse Villa), Bep Brinkhof, Jan van den Berg, André Boereboom (bouw Romeinse Villa) en Paul en Nel de Rooij (hand- en spandiensten). Hugo van Essen richtte ons museum opnieuw in met extra aandacht voor het gedeelte over de Romeinse vondsten in onze gemeente en Toon van Weerdenburg maakte de dia-serie. Birgitte Gigengack en Francine Joosten zorgden voor de Romeinse keuken, terwijl Henri en Reina Verheijen de wijn in Romeinse amforen verkochten. Ook de Archeologische

Werkgemeenschap Nederland (AWN) was present. Het weekend was een bijzonder succes met zeker 1500 bezoekers. Zie ook het speciale verslag van de Senatrix Reina Verheijen-van Heukelom elders in dit tijdschrift. Uw voorzitter stelde het boek "De Romeinen in Vleuten-De Meern" samen, met de artikelen over de Romeinse vondsten in onze gemeente, voorzover die zijn verschenen in ons tijdschrift. De uitgave van dit boek was mogelijk door sponsoring van de Rabobank Nedersticht. Ook de gemeente subsidieerde deze Romeinen-activiteiten, die overigens nog niet ten einde zijn. Want degenen, die het weekend van 3/4 mei gemist hebben, krijgen een herkansing op het weekend van 6/7 september a.s. Dan is er weer een Romeinen-weekend rondom het Kabinet in De Meern. In plaats van Romeinse soldaten wordt dan de Romeinse burgerij ten tonele gevoerd, met muzikanten, zwaardvechters en worstelaars. Noteert u dit weekend in uw agenda! Voorts moet hier vermeld worden, dat het archeologisch onderzoek o.l.v. de project-archeologen Eric Graafstal (Vleuten-De Meern) en Herre Wynia (Utrecht) zeer succesvol verloopt. Diverse bijzondere vondsten zijn gedaan en dat is ook voor de door onze vereniging bijeengebrachte "hulptroepen" (ruim 20 vrijwilligers, die het werk van de project-archeologen actief ondersteunen) zeer bevredigend. Ik wijs u erop dat het eerste verslag reeds in dit nummer is geplaatst.

Tenslotte zij nog vermeld, dat in overleg met de gemeente aandacht is gevraagd voor de (her)inrichting van het park rondom de ruines van Kasteel Nijvelt (in het plan Veldhuizen). Ook werd gewezen op het nog uit te werken plan voor het terrein Hoge Woerd met castellum en Romeins badhuis in het kader van de uitwerking van het Centrale Park, waarin gedacht wordt een Archeologisch Centrum te vestigen. Al met al: plannen en werk genoeg.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

Van de voorzitter	pag 27
Verenigingsberichten	28
Het Forum Merinesensum	29
Archeologisch onderzoek in Veldhuizen	31
Haarzuilens 100 jaar (6)	35
Fletione	38
Een kerk in De Meern gebouwd	43
18e eeuwse criminelen (III)	47
Vodden	52

Verenigingsberichten

Dr.D.W.Gravendeelprijs voor J.A.Storm van Leeuwen

De Dr.D.W.Gravendeelprijs, die door de vereniging is ingesteld tot bevordering van de zorg voor het historisch erfgoed en de aandacht voor het plaatselijk verleden, is voor het jaar 1997 toegekend aan de heer Ir.J.A.Storm van Leeuwen te Utrecht.

De heer Storm van Leeuwen is voor het eerst met onze gemeente in contact gekomen, toen hij als landbouwkundig ingenieur bij de Provinciale Directie van de Cultuurtechnische Dienst een functie kreeg als deskundige bij de in Vleuten in uitvoering zijnde ruilverkaveling. Als zodanig heeft hij een belangrijke bijdrage geleverd aan deze ruilverkaveling, met name op het gebied van de waterbeheersing rond Vleuten.

Storm van Leeuwen heeft zich zeer verbonden gevoeld met onze omgeving en dat is voor hem aanleiding geweest zich te gaan verdiepen in de geschiedenis van de Oude Rijn, die een zo belangrijke functie in onze gemeente heeft gehad. In 1985 verscheen van zijn hand de speciale uitgave van onze vereniging "Van Oude Rijn tot Leidse Rijn", die veel gevraagd werd en nog steeds in de belangstelling staat van geïnteresseerden op dit terrein.

Daarnaast heeft Storm van Leeuwen in de loop der jaren nog diverse andere publicaties in ons tijdschrift verzorgd, waarvoor hij diepgaand onderzoek in verschillende archieven heeft gedaan. Alles bij elkaar omvatten deze publicaties zo'n 100 pagina's tekst. Resumerend mogen wij zeggen dat de heer Storm van Leeuwen zich heel bijzonder heeft ingezet voor de kennis over onze geschiedenis en daarvan velen deelgenoot heeft gemaakt.

Een en ander was voor het bestuur aanleiding om hem de Dr.D.W.Gravendeelprijs voor 1997 toe te kennen. Op 25 juni, een maand na zijn 85e verjaardag, werd hem deze prijs door de voorzitter in een bijeenkomst in de Broederschapshuisjes uitgereikt.

Bij deze gelegenheid werd ook het woord gevoerd door de heer A.P. Zwartkruis, die in de jaren 1953-1963 secretaris was van de ruilverkavelingscommissie Vleuten.

In zijn toespraak memoreerde hij het werk van de heer Storm van Leeuwen voor de waterbeheersing in het Vleutense gebied, dat door zijn grote verscheidenheid in agrarische toepassingen qua waterregulering tot de hoogste moeilijkheidsgraad van ons land werd gerekend. Na een zeer gedetailleerde en diepgaande studie, gekoppeld aan een grote kennis van zaken, ontwierp de heer Storm van Leeuwen voor het 2500 hectaren omvattende gebied een minutieus waterbeheersingsstelsel, dat als uniek voor ons

land was te beschouwen.

De heer Zwartkruis bracht een (nog niet eerder gepubliceerde) foto uit 1958 mee van de Ruilverkavelingscommissie Vleuten, waar de commissie op staat met zijn deskundige adviseurs, waaronder de heer Storm van Leeuwen.

Zittend (v.l.n.r.): H.J.Selles, comm.lid; L.C.Broekhuijse, comm.lid; A.P.Zwartkruis, secretaris; J.G.Versteeg, voorzitter; A.Goes, comm.lid; H.H.G.van der Lee, comm.lid en G.Verkerk, medewerker N.V.Grontmij.

Staannd (v.l.n.r.): H.A.Burgmans, rijksstuinbouwconsulent; G.D.Perk, hoofd Cultuurtechnische Dienst; K.Huitema, Cultuurtechnische Dienst; A.Govers, hoofd Landmeetkundige Dienst; J.A.Storm van Leeuwen, Cultuurtechnische Dienst; H.Bijker, provincie Utrecht; A.C.Verhoef, gedeputeerde provincie Utrecht en J.H.van der Heide, burgemeester en Vleuten-De Meern.

Cursus genealogie

"Genealogie is een boeiende bezigheid, maar je moet een beetje de weg weten". Onder dit motto wordt voor degenen die willen beginnen (of al begonnen zijn) met familie-onderzoek, evenals in de drie voorgaande jaren, door het Kursusproject Vleuten-De Meern in samenwerking met onze vereniging een cursus "genealogie voor beginners" gegeven op de dinsdagen 4, 11 en 19 november, van 20.00 - 21.30 uur in de Broederschapshuisjes in Vleuten. Aanmelding voor deze cursus dient te geschieden op het tijdstip dat daarvoor is vermeld in het rode cursusboekje, dat in de gemeente huis-aan-huis bezorgd wordt. Als u er interesse voor heeft houdt dat boekje dan in de gaten!

Openingstijden van onze gebouwen

Documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1, Vleuten: Maandag en dinsdag van 14.00 - 17.00 uur en donderdag van 19.30 - 22.00 uur.

Gelegenheid tot raadpleging van de bibliotheek en inzage van de vele documentatieverzamelingen.

Op andere tijden bezoek mogelijk na afspraak met de heer J.W.Schoonderwoerd, tel. 030-6661462.

Het Kabinet, Zandweg 147b, De Meern

Geen vaste openingstijden.

Gelegenheid tot bezichtiging van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse opgravingsvondsten), ridderhofsteden, oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Bezoek mogelijk na afspraak met de heer H.E.J.van Essen,

Het Forum Merinesensum

door Reina Verheijen-van Heukelom

Nadat wij ons, zoals gewoonlijk, zorgvuldig hadden gebeden en gekleed (uiteraard in tunica en toga, zoals het een goede senator betaamt), begaven wij ons, te weten mijn naaste buurman, eveneens senator, en ik, naar de winkelstraat en het marktplein van onze woonplaats. Het was de derde dag van Mei, een zonnige mooie dag. Ons doel was wellicht een kleinigheid te kopen, doch vooral onze vrienden te ontmoeten en met hen het laatste nieuws te bespreken.

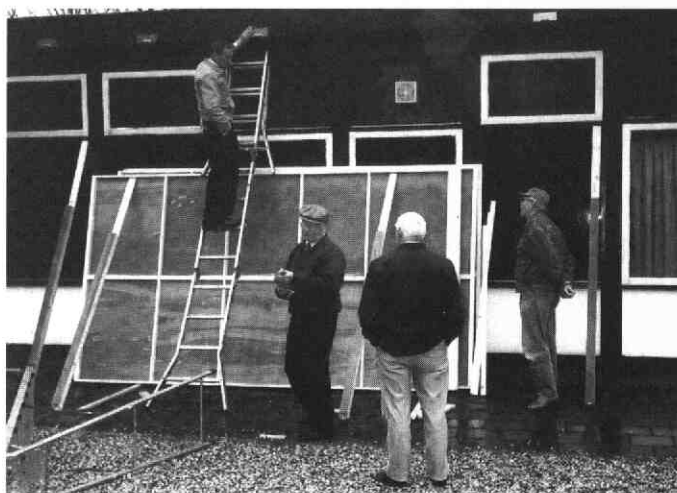
Hoewel het nog redelijk vroeg in de ochtend was, heerste er op het plein reeds een drukte van belang. Muziek schalde over straat en plein om de feestelijke sfeer tengevolge van de zonnige dag, te verhogen. Wij zagen zo hier en daar enkele kennissen en groetten hen, zonder ons eigen gesprek te onderbreken. Wij waren n.l. in een diepzinnig gesprek gewikkeld over de zin van de Romeinse cultuur en wij vroegen ons af, in hoeverre deze in de toekomst zijn stempel zou drukken op het leven van hen, die na ons deze streken zouden bewonen.....

Aan de linkerzijde van de straat bevond zich een winkel van een koopman die handelde in zelfgemaakte fibulae (mantelspelden) van verschillend formaat en in diverse uitvoeringen. Aangezien zowel mijn vrouw als ik voor het bijhouden van onze kleding steeds gebruik maken van een of andere fibula, kocht ik voor haar een mooi bewerkt bronzen exemplaar. Door de koopman werden ons ook schoenen te koop aangeboden, eveneens door hemzelf gefabriceerd. Er waren zeer schone exemplaren bij, doch ik volstond met hem te prijzen voor zijn werk.

Vervolgens zetten wij onze wandeling voort. De winkel ernaast bood onderdelen van soldaten-uitrustingen aan: schoenen met spijkerbeslag, zeer fraai uitgevoerde helmen, dolken, enz. enz. Alles een lust voor het oog. Dáárnaast bevond zich een koopman, die zich had toegelegd op het vervaardigen van tekeningen van onze castella, zoals er ook één gevestigd was aan de buitenzijde van onze woonplaats. Ook kaarten van dit gebied toonde hij ons. Alles heel interessant en de moeite waard.

Wij hadden juist het voornemen de straat over te steken, toen enig rumoer onze aandacht trok: een strijdswagen getrokken door twee paarden naderde in volle vaart het marktplein, om tenslotte aldaar een kort ogenblik halt te houden. Naast de wagenmenner ontwaardden wij Julius Caesar zelf, onze keizer en leidsman, gekleed in zwarte tunica en witte toga; het hoofd met de edele trekken, getooid met de lauwerkrans die hem zo zeer toekomt. Wij haastten ons hem uitbundig toe te juichen, met een "Ave Caesar!". Minzaam beantwoordde hij met zijn hand onze oprechte groet. Vervolgens verliet de keizer in zijn strijdswagen het marktplein, teneinde zich voor een korte rondrit op pad te begeven door enige omliggende dorpen. Wij waren opnieuw getroffen door de fiere houding van onze geliefde keizer! Hierna zetten wij onze wandeling voort, ditmaal aan de overzijde van de straat.

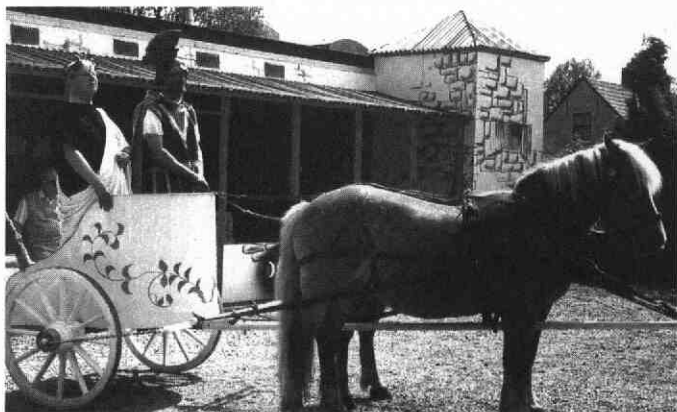
Als eerste bezochten wij een winkel waar men aan geschiedschrijving deed; aantekeningen op wasplankjes, welke interessant waren om te lezen. Bij de wijnkoopman daarnaast, kochten wij een goede rode wijn in een amphoor-fles. Wij hadden de

(v.l.n.r.) Bep Brinkhof, André Boereboom, Jan van den Berg en Hugo van Essen, bij de opbouw van de Romeinse Villa. Foto: J.F.K. Kits Nieuwenkamp, 05-04-1997

Links, Toon van Weerdenburg als romeins burger, "Antonius" en onze voorzitter als "Julius Ceasar". Foto: A. Tammer, 03-05-'97

"Julius Ceasar", naast de wagenmenner in een tweespan strijdswagen, reed de dorpskernen door van De Meern en Vleuten. Foto: A. Tammer, 03-05-'97

Romeins soldaat in vol ornaat. Foto: Henri Verheyen, 03-05-'97

ervaring, dat deze wijn ons uitstekend bekomt, en onze lijfarts had ons deze dan ook aanbevolen als zijnde goed voor het hart. In de bakkerswinkel daaraan grenzend bewonderden wij de mooie ronde vormen van grote en kleine broden en wij konden het niet nalaten enige broodjes mee te nemen.

Juist toen wij ons afvroegen waarheen wij ons verder zouden begeven, ontwaarden wij een groep soldaten, zo te zien behorend tot het negentiende legioen uit Nijmegen. Dit konden wij opmaken uit het signum, dat vol trots gedragen werd door de signife, getooid met bere-kop en -vel; zeer indrukwekkend! De groep, vijf en twintig man sterk, gehuld in blinkende wapenrusting met helm, schitterend in de zon, marcheerde geheel volgens de regel, alle bevelen perfect opvolgend. Het "sin, dex" klonk ons nog lang in de oren! (waarmee "links, rechts" werd aangegeven). Tot slot werd een charge op het toegestroomde publiek uitgevoerd, welke aanleiding gaf tot schrik en hilariteit!

Er was nog veel meer te beleven op deze mooie dag. Wij slo-ten ons dus aan bij het publiek, dat mocht genieten van schone tekeningen betreffende het leven van Romeinse soldaten en bur-gers. Prachtige kleuren, mooie voorstelling!

Al links en rechts groetend, en een paar woorden wisselend

met goede vrienden, staken wij het plein over om binnen te tre-den in de Romeinse villa, met witte hoektorens, rode luifel en witte pilaren. Aldaar overviel ons plotseling een visioen: wij waanden ons één ogenblik in de twintigste eeuw en wij zagen hoe de bewoners van deze streek met zorg bijeen geraapt hadden wat wij achterlieten, toen wij overhaast ons castellum hadden moeten verlaten: scherven van aardewerk-schalen, terra sigillata, waar het rood aardewerk betrof, of wel: witte of donkerrode scherven van potten en vazen; voorts troffen wij aan gebroken dakpannen voorzien van het stempel van het legioen; aldus kwam het ons voor in ons visioen; en nóg méér verscheen voor ons geestes oog: glazen flesjes, munten, fibulae, en andere gebruiksvoorwerpen. Alles leek overzichtelijk uitgesteld, van passende bijschriften voorzien. Wij werden er even stil van..... En toen wij wederom buitengekomen, kinderen in een berg zand naar scherven zagen graven eveneens van ons aardewerk, en ver-volgens deze bijna twintig eeuwen oude stukjes steen vreugdevol in de hand geklemd mee naar huis zagen nemen, toen verliet het visioen ons plotseling, doch wij beseften dat, ons gesprek van 's morgens vroeg voortzettend, onze Romeinse cultuur de bakermat zou vormen voor de gehele cultuur van West Europa, tot ver, heel ver in de toekomst, zelfs tot in de twintigste eeuw en daarna.

Wij aanvaardden voldaan de terugtocht en wij namen ons voor alhier terug te keren op 6 en 7 September 1997, wanneer opnieuw de winkels zijn ingericht, de tekeningen getoond wor-den in een boeiende voorstelling, de Romeinse villa open is, en in plaats van de Romeinse soldaten, Romeinse burgers aanwezig zullen zijn met zang en dans en gladiatorengevechten.

Wij groeten U! Ave! Tot 6 en 7 September!

Wat u bij ons kunt kopen

Hieronder geven wij u een overzicht van de boekwerken, tijdschriften e.d., die bij onze vereniging te koop zijn.

- Vleuten-De Meern, Geschiedenis en historische bebouwing, door O.J.Wttewaall, 400 pagina's, uitg.1994, f 34,50 (voor leden f 29,50);
- De gemeente Vleuten-De Meern, toen en nu (fotoboek), door J.F.K.Kits Nieuwenkamp en H.E.J.van Essen, 93 pag., uitg.1994, f 27,50 (leden f 25,—);
- Haarzuilens in oude ansichten, door J.F.K.Kits Nieuwenkamp, 78 pag., uitg.1996, f 25,— (leden f 22,50);
- De Romeinen in Vleuten-De Meern, samengesteld door J.F.K.Kits Nieuwenkamp, 85 pag., uitg.1997, f 15,— (leden f 12,50);
- 100 jaar Willibrordkerk, door Dr.D.W.Gravendeel e.a., 72 pag., uitg.1985, f 15,— (leden f 12,50);
- Van Oude Rijn tot Leidse Rijn, door J.A.Storm van Leeuwen, 76 pag., uitg.1985, f 20,— (leden f 15,—);
- Kees Valkenstein en de Vleutense Polder, door G.J.Bel, 48 pag., uitg.1986, f 10,— (leden f 7,50);
- 150 jaar graven naar Romeins Castellum in De Meern, door C.A.Kalee en Prof.Dr.C.Isings, 36 pag, uitg.1984, f 3,50 (leden f 2,50);
- Geomorfogenetische kaart van Zuidwest-Utrecht, behorende bij het boek van H.J.A.Berendsen, met toelichting, uitg.1982, f 5,—;
- Losse exemplaren van ons tijdschrift: laatste jaar f 12,50 (leden f 10,—), oudere jaargangen f 6,25 (leden f 5,—);
- Verzamelbanden voor 3 jaargangen van ons tijdschrift f 15,—. Al deze uitgaven zijn verkrijgbaar in ons documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes in Vleuten.

Archeologisch onderzoek in Veldhuizen

Opgedragen aan alle vrijwilligers

door E.P. Graafstal

Het begon met de ontdekking van een van de oudste 'veldhuizen', daarna volgde een lint van agrarische nederzettingen uit de Romeinse tijd, en als klap op de vuurpijl waren daar de enorme natuurstenen kogels die, samen met andere vondsten, getuigen van de belegering van kasteel Nijevelt in 1356. Het gebied Veldhuizen, dat binnenkort bouwrijp gemaakt gaat worden voor de bouw van 3400 woningen, kent een rijk en divers bodemarchief. De afgelopen maanden is in opdracht van de gemeente Vleuten - De Meern op verscheidene plaatsen in het gebied verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek staat onder leiding van de gemeentelijk projectarcheoloog, E.P. Graafstal, die daarbij wordt geassisteerd door talrijke leden van onze vereniging. Na afronding van de eerste fase volgt hier een impressie van de onderzoeksresultaten.

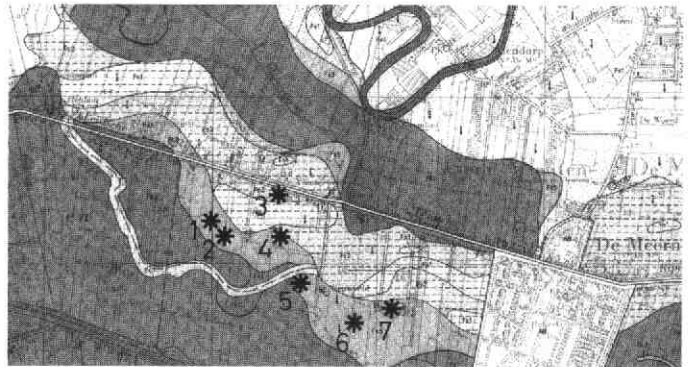
De Heldammer stroomrug

Bezoekers van de opgravingen in Veldhuizen werden de laatste maanden nogal eens misleid door de graafmachines langs de C.H. Letschertweg (S 20), die daar tot voor kort dagelijks grote hoeveelheden klei weggroeven en op enorme hopen in depot zetten. Met archeologische opgravingen had dat alles weinig uit te staan, hoewel beide activiteiten een gemeenschappelijke basis kennen: stroomruggrond. Wat er langs de Letschertweg wordt uitgevoerd, is de gemechaniseerde vorm van een bedrijf dat eeuwenlang in onze streken heeft gefloreerd: de winning van klei ten behoeve van de dakpan- en steenindustrie. Vanouds richt deze kleiwinning zich op de kleiboorden van Vecht, Oude Rijn en Hollandsche IJssel. Ook in Veldhuizen komt hier en daar nog geschikte klei voor, afgezet door een zijrivier van de Oude Rijn. De stroomrug van deze rivier is vooral ten westen van De Meern duidelijk in het landschap herkenbaar en draagt ook een eigen naam: de Heldammer stroomrug, genoemd naar de voormalige Heldam in de Leidsche Rijn, waar hij zich weer met de veel bredere stroomrug van de Oude Rijn verenigt (zie afb. 1).

Een stroomrug kan worden omschreven als een (doorgaans) ettelijke honderden meters brede gordel van zand- en kleiafzettingen van een rivier in natuurlijke, onbedijkte toestand. Zo'n rivier treedt in het natte seizoen met regelmaat buiten haar oevers, zodat een brede waaier van sedimenten ontstaat: grind en grof zand blijven in de bedding achter; fijn zand en zavel slaan direct buiten de oevers neer, waardoor na verloop van tijd oeverwallen, een soort natuurlijke dijken, ontstaan; de kleideeltjes bezinken pas in de riviervlakte daarachter. Omdat een natuurlijke rivier bovendien voortdurend haar bedding verlegt, fungeert bijna elk deel van de stroomrug wel eens een keer achtereenvolgens als bedding, oeverwal en riviervlakte. Zo ontstaat op den duur een tamelijk homogeen bodemprofiel, met grove sedimenten in de ondergrond (tot 1 à 1 m onder maaiveld), daarboven zavel en aan het oppervlak klei. Ook de Heldammer stroomrug kent deze karakteristieke bodemopbouw. Deze is grotendeels ontstaan tijdens de bloeifase van de rivier, die ligt tussen ca. 1500 v. Chr. en het begin van de jaartelling.

Stroomruggen zijn de troetelkindjes van archeologisch Nederland. Deze wat hoger gelegen gronden waren van nature goed ontwaterd en makkelijk te bewerken, en dus vanouds een aantrekkelijke vestigingsplaats voor de mens. De kans is er bovendien groot dat oude bewoningsresten door latere rivierafzettingen enigermate zijn afgedekt en geconserveerd. Tijdens de archeologische veldkartering, die in 1992-1993 tussen Utrecht en

Harmelen is uitgevoerd, bleek deze regel ook voor de Heldammer stroomrug en de stroomrug van de Oude Rijn op te gaan. Tientallen woonplaatsen uit de periode van de Midden-Bronstijd tot de Late Middeleeuwen (ca. 1500 v. Chr. - 1500 n. Chr.) werden ontdekt. De veengebieden rondom de stroomruggen zijn daarbij vergeleken archeologische woestijnen: het drasse elzenbroekbos dat hier oorspronkelijk groeide, was nauwelijks toegankelijk en werd pas na het jaar 1000 grootschalig ontgonnen.

1. Fragment van de geomorfogenetische kaart, waarop de verschillende terreinvormen naar hun ontstaanswijze zijn aangegeven (naar H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, 1982). Midden in beeld, rondom de huidige (gegraven) Leidsche Rijn, kronkelt de Heldammer stroomrug, die zich ten noorden van De Meern losmaakt uit de stroomrug van de Oude Rijn en zich ruim drie kilometer naar het westen, boven de voormalige Heldam, weer daarmee verenigt. Tussen kasteel Nijevelt (nr. 5) en de Heldam lag naast de stroomrug bovendien nog een kleine overloop- of crevassegeul. Buiten de stroomrug begon al snel het veen, dat pas in de loop van de 11e eeuw werd ontgonnen. Langs de zuidrand van de stroomrug werd rond het begin van de jaartelling een flink pakket zand over het veen afgezet. In die zone vestigden zich in de 2e eeuw talrijke inheemse boeren (nr. 1, 2, 6 en 7). In de middeleeuwen lagen de boerderijen aanvankelijk aan de Rijksstraatweg (nr. 3), maar rond 1275 verplaatste men ze, net als ruim 1000 jaar daarvoor, naar de zuidrand van de Heldammer stroomrug (4, 5 en 7).

Bewoningsgeschiedenis

De vindplaatsen op de Heldammer stroomrug zijn relatief jong: de oudste vondsten dateren uit het begin van de Romeinse tijd,

ongeveer 50 na Chr.. Het kan zijn dat de stroomrug pas toen ver genoeg ontwikkeld was om voor bewoning in aanmerking te komen: vóór die tijd was de rivier misschien nog té actief. Maar het is ook mogelijk dat de oudste bewoningsresten door latere rivierverplaatsingen, na de Romeinse tijd, verspoeld zijn. Wat namelijk opvalt is dat alle bewaarde vindplaatsen uit de Romeinse tijd buiten de zogenaamde meandergordel gelegen zijn, dus buiten het bereik van de rivierbedding, alsof ze het restant zijn van een ooit veel omvangrijker bewoningssysteem (zie afb. 1, nr. 1, 2, 6 en 7).

In de loop van de 3e eeuw is het gebied van de Heldammer stroomrug ontvolkt geraakt en verwilderd. Omstreeks dezelfde tijd moet de rivier die daar tot die tijd actief was, zijn verland. Pas in de 11e eeuw werd het gebied opnieuw ontgonnen. Dit gebeurde zuidwaarts vanuit de huidige Leidsche Rijn, die aanvankelijk werd aangelegd als een wetering voor de afvoer van polderwater, dat door middel van talrijke evenwijdige sloten aan het achterliggende gebied werd onttrokken. De bedrijven lagen aanvankelijk aan de kop van de kavels, d.w.z. aan de huidige Rijksstraatweg. Een terrein met enkele boerderijplaatsen uit die periode (11e-13e eeuw) zal in een groenvoorziening bij de entree van bestemmingsplan Veldhuizen worden bewaard (zie afb. 1, nr. 3).

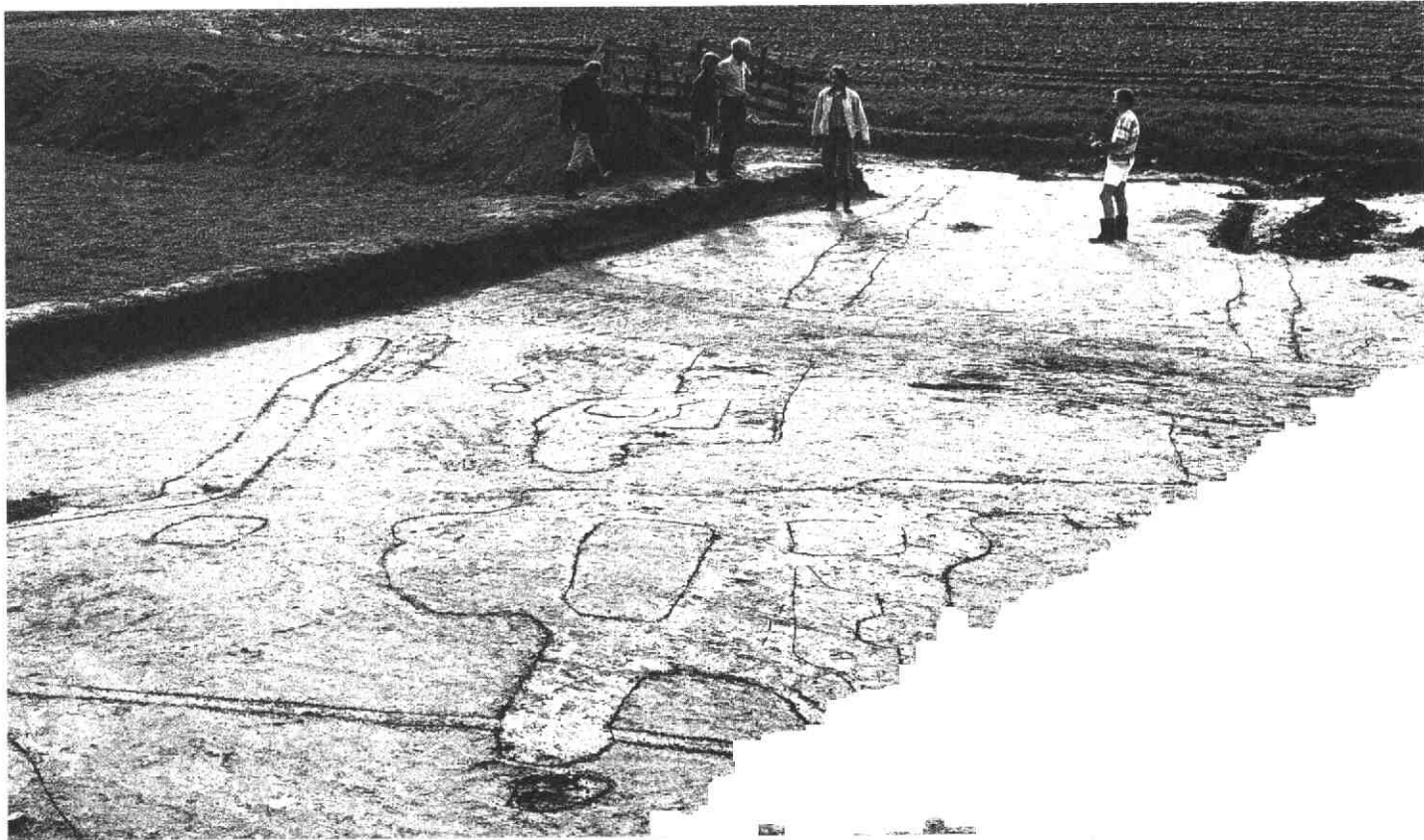
Als gevolg van de stelselmatige ontwatering begon met name het veen ten zuiden van de Heldammer stroomrug aanzienlijk in te klinken, uiteindelijk zo'n twee meter. Daardoor ontstond een opvallend niveauverschil, langs een lijn die ongeveer diagonaal het gebied loopt (ZO-NW). Kort na het midden van de 13e eeuw besloot men de boerderijen van de Rijksstraatweg te verplaatsen naar de zuidrand van de stroomrug, precies op de plaats waar ruim duizend jaar eerder ook al mensen woonden. De bedrijven

kwamen daardoor te liggen op de grens tussen bouwland (op de stroomrug) en weidegrond (op het veen), hetgeen voor de agrarische bedrijfsvoering gunstiger was.

De monumentale boerderijen 't Klooster, De Balijs en de Hofstede Nijvelt (resp. Kloosterpark 3 en Rijksstaatweg 127 en 130) zijn de opvolgers van deze laat-13e-eeuwse nederzettingen. Ook het kasteelterrein Nijvelt past qua datering en ligging in deze rij (zie afb. 1, nr. 5). De merkwaardige ligging van deze verschoven middeleeuwse boerderijen, namelijk midden in het veld, waar zij bereikbaar waren via lange toepaden, is welhaast uniek voor de provincie Utrecht. Het gebied Veldhuizen, ooit een zelfstandige gemeente en straks de jongste woonwijk van Vleuten - De Meern, dankt er waarschijnlijk zijn naam aan.

Op de rand van de stroomrug

Het onderzoek naar de Romeinse bewoningsresten in Veldhuizen stond de afgelopen maanden in het teken van verrassingen. De resultaten van het booronderzoek in 1993 gaven geen aanleiding tot hooggespannen verwachtingen: een duidelijke laag met sporen van bewoning was toen op geen van de vindplaatsen aantoonbaar, zodat rekening werd gehouden met een aanzienlijke erosie of andere vorm van versterking van de resten. Daarom kon aan deze vindplaatsen ook geen status worden toegekend toen het Masterplan Leidsche Rijn werd opgesteld en moesten ze worden vrijgegeven voor ruimtelijke ontwikkelingen. Het zojuist afgesloten proefonderzoek heeft aangetoond dat zich op alle plekken toch nog redelijk geconserveerde boerderijplaatsen uit de Romeinse tijd bevinden. Dat zich op de erven van deze agra-

2. Grondsporen van een inheemse nederzetting uit de tweede eeuw na Chr. (zie afb. 1, nr. 2). Op de bodem van de 'put' (hooguit 40 cm diep) tekent zich de vulling af van greppels die in de ondergrond zijn ingegraven. In de greppels hebben de wanden gestaan van gebouwen opgetrokken uit hout, vlechtwerk en leem. De persoon geheel rechts staat midden in de plattegrond van een 'woonstalhuis', dat als inwendige maten ongeveer 4 bij 16,5 meter heeft (foto Ulco Wesselink).

rische nederzettingen geen sterk verontreinigde laag met houtskool, scherfgruis en fosfaatresten heeft ontwikkeld, blijkt bij nader inzien eerder te liggen aan de kortstondige, of althans weinig intensieve bewoning van de terreinen. Dat maakt ze echter niet minder interessant, integendeel!

Ronduit curieus zijn om te beginnen de gebouwsporen die hier worden aangetroffen (zie afb. 2). De kern van inheemse nederzettingen uit de Romeinse tijd wordt elders doorgaans gevormd door grote 'woonstalhuizen' met een breedte van 5,5 à 6,5 meter en een lengte van rond de 20 meter. In het stalgedeelte, dat vaak meer dan de helft van het gebouw besloeg, kon het vee aan weerszijden in boxen worden gestald. Bij de hoofdgebouwen van Veldhuizen zijn alle verhoudingen zoek: twee ervan hebben een breedte van inwendig hoogstens 4 meter (één heeft een lengte van ongeveer 16,5 meter). Daar kun je met goed fatsoen geen twee rijen rundvee in kwijt. De sterk afgeronde hoeken, zoals vroeger ook gebruikelijk bij schaapskooien, zou kunnen wijzen op losse stalling van (klein-?)vee. Bij een andere bewoningsfase horen bouwsels met een breedte van ongeveer 2,5 meter, schuurtjes op zijn best. Een van de drie erven die tot nu toe zijn onderzocht, bestaat onder meer uit een gebouwtje van 2,5 bij 6 meter en een schuur of veestalling met een zelfde oppervlakte, die aan één zijde open is. Als we de inheemse boerderijen van Veldhuizen een plaats willen geven in de hiërarchie van nederzettingvormen, dan denken wij voorlopig aan een plekje ergens onderaan de ladder.

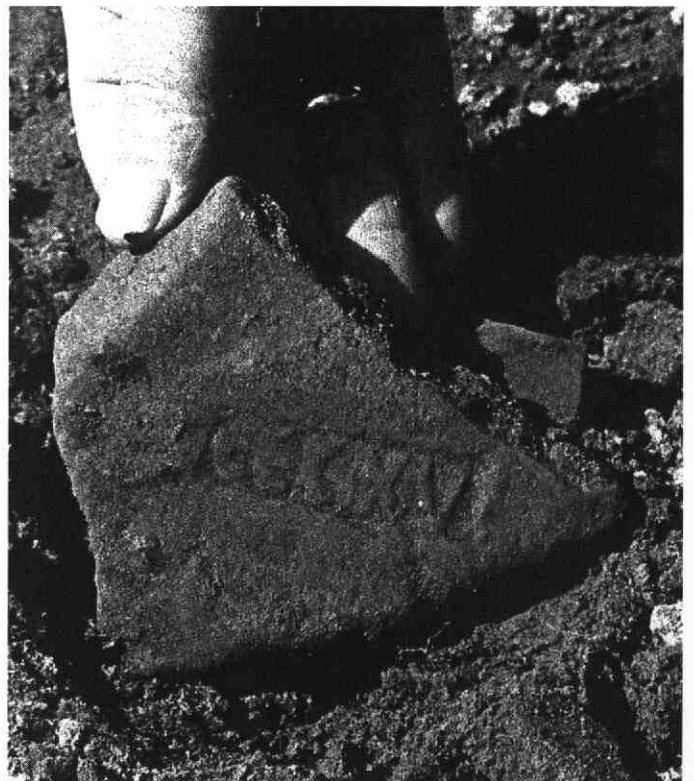
Wij raken ook niet onder de indruk van hun materiële cultuur. Zeker, de bewoners deelden in de welvaartsontwikkeling van de Romeinse tijd: in de loop van de 2e eeuw gingen zij steeds meer Romeins, op de draaischijf vervaardigd aardewerk gebruiken. Wij vinden op het terrein alle bekende typen vaatwerk vertegenwoordigd: niet alleen drinkbekers en kruiken, voorraadpotten en kookpotten, maar ook amforen. Men had maalstenen van basaltlava, afkomstig uit de Eifel, en gebruikte zout uit het kustgebied (scherven van zoutvaatjes wijzen daarop). Ongetwijfeld verhandelden de bewoners hun agrarische overschotten, mogelijk met de soldaten die even verderop op de Hoge Woerd gelegerd waren. Af en toe scharrelden ze daar ook wat afgedankte bouwmaterialen van het Romeinse legerkamp bij elkaar (zie afb. 3). Maar dat alles kan niet verhullen dat de rijkdom aan vondsten matig is: deze bedoeninkjes maken een wat armelijke indruk. Merkwaardig is ook de geringe hoeveelheid botresten in de afvalkuilen die rondom de erven werden gegraven. Ook de afwezigheid van elk spoor van fosfaat, althans voor het oog, wijst op een weinig intensieve bewoning van de terreinen. Het lijkt erop dat we in Veldhuizen een tot nu toe minder bekende exploitatievorm van (marginale?) gronden langs de rand van de stroomrug te pakken hebben. En dat zou een heel nieuwe dimensie toevoegen aan de kennis van de Romeinse bewoningsgeschiedenis van deze streek.

Uit de ligging van de vindplaatsen blijkt de grote bevolkingsdruk die zich in de loop van de Romeinse tijd ontwikkelde. Toen de Heldammer stroom omstreeks het begin van de 2e eeuw een pakket zandige oeverafzettingen over de komgronden langs de stroomrug had gedeponneerd, streken daar onmiddellijk onze pioniers op neer. Het lijkt erop dat het gebied min of meer systematisch verkaveld werd, want de gebouwsporen op de drie naburige erven zijn allemaal overeenkomstig georiënteerd. Na enkele generaties van bewoning ontstond er toch weer wateroverlast en werd opnieuw een laag zand over het gebied afgezet. Het terrein werd daarna naar het schijnt niet meer in gebruik genomen; de economische neergang van de 3e eeuw was begonnen.

Voor de interpretatie van het gevondene is het van het grootste belang om meer te weten te komen van de aard van het agrarisch bedrijf dat hier werd uitgeoefend en zijn relatie met het natuurlijk landschap. De komende tijd zal het onderzoek zich o.a. op die vragen toespitsen. Daarvoor dient vooral de omgeving van de nederzettingen te worden onderzocht. Daar zijn onder andere de sporen van akkercomplexen te verwachten. Nu al wijzen ploegsporen en perceelsloten erop dat althans plaatselijk akkerbouw werd bedreven, maar beweiding van de komgronden moet zeker ook hebben plaatsgevonden. In de omgeving van de nederzettingen moeten trouwens ook de overledenen liggen.

Veldhuizen

Het proefonderzoek begon in maart met de ontdekking van een boerderijplaats uit de periode ca. 1300-1350 (zie afb. 1, nr. 4). Het gaat welbeschouwd om een van de oorspronkelijke 'veldhuizen', die tegen het eind van de 13e eeuw op de zuidelijke rand van de Heldammer stroomrug werden aangelegd. De directe voorloper van deze boerderij ligt waarschijnlijk 250 meter naar het noorden aan de Rijksstraatweg, bij de toekomstige entree van de woonwijk (afb. 1, nr. 3). Daar houdt het vondstmateriaal op rond 1275; hier begint het weinig later. Merkwaardig is wel dat de bewoning op deze plek al weer enkele generaties later afbreekt, terwijl de andere 'veldhuizen' tot op de dag van vandaag als boerderij zijn blijven bestaan. In het veld wordt daar al gauw een verklaring voor geroepen: de zwarte dood van 1350 of

3. Uit een van de wandgreppels van nederzetting nr. 2 (zie afb. 1) kwam een fragment van een Romeinse dakpan met daarop een stempel van het 15e legioen: LEG(io) XV. Van dit legioen weten we dat het in 70 na Chr., tijdens de opstand van de Bataven, bij Xanten werd verslagen en nadien niet meer gehergroepeerd. De dakpan moet dus al vroeg naar De Meern zijn gekomen, vermoedelijk eerst naar het Romeinse legerkamp op de Hoge Woerd en pas in tweede instantie, als sloopmateriaal, naar een inheemse boerderij in Veldhuizen (foto Joke Kleijn).

de oorlogshandelingen rond Nijevelt in 1356, maar op papier doen wij er liever het zwijgen toe. Voor het archeologisch onderzoek opent het vroegrijdige einde van de bewoning althans goede perspectieven, want de kans dat de oorspronkelijke boerderijaanleg gaaf bewaard is, is daardoor veel groter dan op de naburige erven.

Nijevelt

De grootste verrassing had het gebied rond kasteel Nijevelt in petto. Wie er ooit heeft rondgelopen, over dat bultige terrein, weet dat het daar niet pluis is. De kern van het complex wordt gevormd door twee eilandjes, die schuilgaan in een prachtig bos, rijk aan vogelsoorten. Op het meest noordelijke eiland stond het kasteel dat wij kennen van de 17e- en 18e-eeuwse tekeningen en prenten, gebouwd omstreeks 1580 in een soort Vlaamse Renaissance-stijl. De fundamenten van dat kasteel steken plaatselijk nog boven de grond uit. Mogelijk zit daar ook een ouder gedeelte tussen, met een muurdikte van 1,5 meter. Hoe dan ook, vanaf omstreeks 1275 moet ergens op deze plek een belangrijk kasteel hebben gestaan, bewoond door ridders uit het geslacht Van Zuylen.

Rondom deze kern liep een brede gracht, die na eeuwen van verval is verschrompeld tot een smal slootje. Bij de wederopbouw van het kasteel in de late 16e eeuw heeft de grachtpartij waarschijnlijk zijn strakke contouren gekregen. Het lijkt erop dat toen buitenom op de rand van de gracht een muur is aangelegd, om aan die zijde een wat steilere 'kade' te krijgen. Delen van die muur zijn tijdens het onderzoek aan de westzijde voor de dag gekomen.

Met die 'kade' houdt het echter niet op. In een proefsleuf aan de westzijde van het complex kwamen nog eens drie buitengrachten voor de dag! Deze buitengrachten zijn elk zo'n 7 meter breed en althans tussen de eerste en de tweede buitengracht bevond zich ooit een bescheiden aarden wal, die in twee fasen is aangelegd. De derde buitengracht blijkt samen te vallen met een opvallende depressie in het terrein. Op een enkele jaren geleden gemaakte luchtfoto valt deze slenk rondom het gehele complex te volgen (zie afb. 4). Als de bundel van buitengrachten het kasteel inderdaad aan alle zijden omgeeft, dan ontstaat wel een heel

4. Luchtfoto van het terrein rond kasteel Nijevelt. Het eigenlijke kasteel gaat schuil in de bosschage in het midden. Daaromheen loopt, behalve de hoofdgracht, nog een bundel van maar liefst drie buitengrachten. Daarvan is met name de laatste, op ongeveer 40 meter uit het bos, zowel in het terrein als op de foto goed te volgen. Rechts op de voorgrond ligt de boerderij Nijevelt, die vanouds bij het kasteel hoorde en een onlosmakelijk onderdeel vormt van het complex (foto Henk Bol).

indrukwekkend verdedigbaar geheel!

Er is nog iets merkwaardigs aan de hand. Aan de noordzijde van het complex lijkt de derde buitengracht samen te vallen met de drooggevalle bedding van een zogenaamde crevasse- of overloopgeul. Dit is een natuurlijke waterloop, waarlangs de rivier van de Heldammer stroomrug ooit zijn overvloedige water afvoerde (zie afb. 1). Als die waarneming klopt, dan moet het kasteel met zijn geplande grachtenbundel met opzet op die plaats zijn aangelegd, mogelijk ook met de bedoeling om de grachten via die oude restgeul van water te voorzien. De buitengrachten behoren volgens deze interpretatie dan tot de oudste fase van het kasteel.

De vondsten die in de buitengrachten zijn gedaan, steunen deze interpretatie. Eén enkele aardewerkscherf bewijst dat deze grachten tot aan het midden van de 14e eeuw open lagen en geleidelijk dichtslibden. Dan gebeurt er plotseling iets merkwaardigs: het restant van de eerste en tweede buitengracht wordt ineens gedempt met een geweldige lading puin, grond en afval. Het kan niet anders of dat zijn de afbraakresten van het eerste kasteel, dat in 1356 tijdens een belegering door de graaf van Holland letterlijk in puin werd geschoten.

Het beleg van 1356

Nijevelt was een zogenaamd 'open huis' van de bisschop van Utrecht. Dat betekende dat deze daar, wanneer dat voor de verdediging van zijn machtsgebied nodig was, te allen tijde met zijn leger in mocht trekken. De bisschop leefde in de 13e en 14e eeuw haast voortdurend op voet van oorlog met de graaf van Holland en bij minstens één van hun grensoorlogen is Nijevelt betrokken geraakt. Van het beleg van 1356 weten we het nodige uit een laat-middeleeuwse kroniek. Johan van Beke vermeldt dat de belegeraars onder meer vier blijden en een soort muurbreker in de strijd wierpen: het kasteel werd bestookt met "iiii bliden ende mit enen groten werke, dat die muerden scoorden bersten ende bi groten stucken nedervielen". Na een beleg van zeven weken moest Steven van Zuylen, heer van Nijevelt, zich overgeven. Hoewel we daarna ruim twee eeuwen vrijwel niets meer van het kasteel horen, lijkt het erop dat het spoedig daarna in enige vorm weer werd opgebouwd. Door opvulling van de eerste en tweede buitengracht (de derde werd niet gedempt) werd het terrein weer bouwrijp gemaakt. Of is dit het werk van de belegeraars, die daarmee het complex zijn verdedigbare karakter wilden ontnemen?

Van de belegering zijn nog meer sporen teruggevonden. Allereerst zijn dat vier geweldige laat-middeleeuwse geschutskogels. De kogels zijn van diverse soorten ruw bekapte natuursteen, meten tegen de 35 cm in doorsnee en zijn haast ontilbaar zwaar. Zij zijn bestemd voor een lepelblijde, een geweldige katapult, waaraan een werparm was gemonteerd, die de kogels even verderop kon afleveren. Het moeten haast wel vier van de kogels zijn die Nijevelt in 1356 in puin hebben gelegd. Voor zover hun herkomst viel te traceren, zijn zij afkomstig uit de binnengracht rondom het eigenlijke kasteel.

Aan de noordzijde van het complex, dat wil zeggen buiten de buitenste buitengracht, is ook allerlei merkwaardigs aan de hand. Tijdens het proefonderzoek kwamen daar greppels, palenrijen en een grondkerende constructie te voorschijn, die merkwaardig schuin in de verkaveling liggen, maar bij nader inzien bijna allemaal georiënteerd zijn op de buitengracht dan wel het kasteel. Zijn het soms resten van schanswerken? Buiten de grachtengordel zouden die echter weinig zin hebben, althans vanuit het per-

spectief van de verdediger. Anders ligt het wanneer deze grondsporen iets te maken zouden hebben met de belegering van 1356, wat ronduit sensationeel zou zijn. Maar ook als dat niet zo is, dan is Nijevelt uit het proefonderzoek naar voren gekomen als een object van nationale allure, dat een zorgvuldige aanpak verdient.

Wijkpark

Met de aanstelling van een projectarcheoloog per februari 1997 loopt Vleuten-De Meern voorop, althans onder kleinere gemeenten, in een brede trend om zorgvuldiger om te gaan met cultuurhistorisch en met name archeologisch erfgoed. Langzamerhand worden steeds bredere kringen van de samenleving zich bewust van de kwetsbaarheid en de onvervangbare waarde van het bodemarchief. In de bodem liggen op talloze plaatsen sporen opgeslagen die getuigen van leven en werken van onze voorouders. Voor grote delen van de menselijke geschiedenis zijn dit de enige gegevens die ons ter beschikking staan. In de bodem ligt als het ware een deel van ons collectieve geheugen opgeslagen: een herinnering aan wie wij ooit waren. Archeologisch erfgoed, al dan niet zichtbaar (gemaakt), geeft bovendien identiteit aan de ruimte om ons heen, juist wanneer wij besluiten die ruimte opnieuw te gaan inrichten. Steeds vaker worden archeologen in een vroeg stadium van planontwikkeling ingeschakeld om mee te denken over het behoud en beheer van archeologisch waardevolle terrei-

nen of om informatie veilig te stellen op plaatsen waar delen van het bodemarchief worden opgeofferd aan nieuwe ontwikkelingen.

Ook in Veldhuizen werpt deze aanpak zijn vruchten af. Ruim vóór aanvang van het bouwrijpmaken en terwijl het ontwerpproces nog in volle gang is, is op alle vindplaatsen verkennend archeologisch onderzoek uitgevoerd. De resultaten daarvan zijn onder andere nodig om te kunnen besluiten over de strategie en omvang van eventueel vervolgonderzoek. In het geval archeologische resten in de nieuwe woonwijk bewaard zullen blijven, zijn gegevens nodig over de aard en diepteligging van de sporen, zodat een passende inrichting en beheersvorm kan worden voorgesteld. Dat geldt in Veldhuizen onder andere voor het gebied rond Nijevelt. Het kasteelterrein zal met een flink stuk van zijn omgeving worden opgenomen in een wijkpark. Op dit moment denkt de gemeente na over mogelijkheden om de resten van het kasteel op een of andere wijze zichtbaar te maken voor het publiek. Voor andere plandelen kunnen nu al archeologische suggesties in het verdere stedenbouwkundige ontwerpproces worden ingebracht en wellicht verwerkt, al is het maar door een 'knip-oog' in de architectuur of de inrichting van de openbare ruimte. En wat ook wat waard is: nu al heeft het proefonderzoek een schat aan gegevens opgeleverd over het rijke verleden van Veldhuizen.

Haarzuilens 100 jaar (6)

door J.F.K. Kits Nieuwenkamp

Nog steeds zijn we op zoek naar het eerste moment, dat in de gemeenteraad van het oude dorp gesproken wordt over de afbraak van het dorp en de nieuwbouw ervan. In de voorgaande 5 afleveringen hebben wij de raad gevolgd vanaf 1879 tot en met 1894. Maar in geen van de toenmaals gehouden raadsvergaderingen wordt een woord gerept over de ophanden zijnde "verplaatsing". Door ruimtegebrek in de vorige aflevering is een gedeelte van de rapportage weggefallen. Wij pakken de draad hieronder weer op en constateren o.a., dat in de raadsvergadering van 30 augustus 1895 voor de eerste maal een voorstel aan de orde komt (over de oude dorpspomp), waarin de sloping van het oude dorp wordt genoemd.

Algemeen

In de vergadering van 7 juni 1895 doet de burgemeester mededeling van het overlijden van het raadslid H.H. Broekhuijse op 6 maart 1895.

Op 26 juli 1895 worden tot de raad toegelaten de heren J. de Goeij, J. Uijtterwaal, W. van Kooten en H.A. Broekhuijse. In de vergadering van 30 augustus 1895 wordt de gemeenterekening 1894 vastgesteld op f 2488,41 met een batig slot van f 49,51. Op 18 oktober 1895 wordt de begroting 1896 bepaald op f 2505,45.

Op 28 februari 1896 wordt J.H. Ingenhaag toegelaten tot raadslid en op 8 mei 1896 wordt het overlijden meegedeeld van het raadslid W. van Kooten (31 maart 1896) en het ontslag op verzoek van het raadslid J. Uijtterwaal. In de vergadering van 1 september 1896 wordt J. van Wijk Jzn tot wethouder gekozen. De

begroting 1897 wordt in de vergadering van 23 oktober 1896 vastgesteld op f 2858,53.

Op 10 mei 1897 worden tot lid van het stembureau gekozen: J. van Wijk Azn, J. Vulto met als plaatsvervangers J. Versteeg en H.A. Broekhuijse en wordt ook het stemlokaal aangewezen: zijnde het lokaal bestemd voor het houden van vergaderingen van den Gemeenteraad ten huize van C.W. van Oostrum te Haarzuilens (afb. 1)

Met ingang van 15 april 1897 wordt Jhr J.W.A. Barchman Wuijters van Vliet herbenoemd als burgemeester van Haarzuilens. De rekening 1896 blijkt op 30 augustus 1897 f 2442,10 bedragen met een batig saldo van f 105,22.

Op 27 september 1897 verzoekt J. van Wijk Azn ontslag als raadslid.

In de vergadering van 26 oktober 1897 gaat de raad akkoord

met het voorstel van Gedeputeerde Staten tot verhoging van de jaarwedden van de burgemeester van f 200,- naar f 250,- en van de secretaris van f 125,- naar f 200,-.

De dorpspomp (eerste bericht over sloping dorp)

In de vergadering van 30 augustus 1895 wordt voor het eerst gewag gemaakt van de sloop van het oude dorp. Dit komt aan de orde bij de zorg over de dorpspomp. In die vergadering wordt namelijk met algemene stemmen besloten om op nader overeen te komen voorwaarden de bestaande gemeentepomp, na de sloping van het dorp, aan de Heer E.G.F. Baron van Zuijlen van Nijeveld van de Haar te Parijs af te staan in ruil tegen een binnen het nieuwe dorp te installeren en aan de gemeente in eigendom over te dragen pomp.

De Groenelaan

Op 25 februari 1889 wordt met 4 tegen 2 stemmen (De Goeij en Van Kooten) besloten op de Groenelaan 20 wilgenpoten in- en bij te planten. In verband hiermee wordt op 17 mei 2 maal f 5,- toegekend aan J. Vermeulen, landbouwer te Vleuten, en f 0,85 en f 1,50 aan W. Markenhof, arbeider te Vleuten, respectievelijk wegens levering van bomen tot beplanting van en arbeidsloon voor het planten van bomen langs de Groenelaan.

In dezelfde vergadering wordt op voorstel van G. van der Meer besloten "het gras in 1889, wassende op de in eigendom aan de gemeente toebehorende Groenelaan, loopende van de Thematerweg door het Haarpad tot aan den Vleutenschenweg, publiek te verpachten". In de vergadering van 18 juli 1890 wordt besloten tot "onderhandsche verpachting van het gras langs de Groeneweg tot 1 Januari 1891, op grond van gebleken geringe concurrentie bij vroeger gehouden publieke verpachting, terwijl de aangewezen pachtster - de Wed. P. van Gent te Vleuten - geschikt en de prijs (f 8,20) billijk voorkomt". In de vergadering van 24 juli 1891 wordt besloten B&W te machtigen tot het onderhands verpachten van het gras in de jaren 1891, 1892 en 1893 aan de Wed. P. van Gent voor f 8,20 per jaar. Op 15 oktober 1894 wordt besloten B&W te machtigen tot het onderhands verpachten van het gras langs de Groeneweg in de jaren 1894, 1895 en 1896 aan de Wed. P. van Gent voor f 8,20 per jaar.

Belastingen

In de vergadering van 25 februari 1889 worden de volgende omslagen der belastingen oninbaar verklaard: van C. van Schaik f 2,-, H. Rekser f 3,-, Jannigje Oostrum f 10,-, D. de Goeij f 4,50 en van G. Hoogendoorn f 16,67. Op 14 februari 1890 wordt besloten f 3,50 te reserveren voor "reisgeldten aan arme passanten".

Op 26 juli 1895 wordt het bezwaarschrift behandeld van H. Looijaard te Haarzuilens tegen zijn aanslag in de hoofdlijke omslag 1895. De raad is van mening, dat hij inderdaad te hoog is aangeslagen en bepaalt het bedrag op f 8,-.

Op 28 februari 1896 wordt besloten de hoofdlijke omslag van f 27,13 aan W. van den Bosch af te schrijven en de aanslag van de Wed. S. van der Meer van f 13,20 oninvorderbaar te verklaren.

Op 14 juli 1896 benoemt de raad tot lid van het Collegie van

Zetters voor 's Rijks Directe Belastingen: J. Vulto en G. van der Meer met als vervangers J. van Wijk Jzn en J. Versteeg.

In de vergadering van 7 september 1897 stelt de heer Ingenhaag de vraag of het misschien wenselijk zou zijn een hondenbelasting in te voeren, waarop - na enige gedachtenwisseling - met algemene stemmen wordt besloten dit punt in een volgende vergadering te behandelen. Dat is al op 27 september waarop wordt besloten niet over te gaan tot de invoering van een belasting op honden.

Kermis

In de vergadering van 3 september 1889 vraagt de heer Uiterwaal of het sluitingsuur van de herbergen voor de a.s. kermis niet geregeld moet worden.

Onderwijs

Op 28 september 1891 wordt besloten tot het aangaan van een geldlening ter grootte van f 1200,- tegen een rente van 3,5 % per jaar, ter voorziening in de kosten van uitkering aan de gemeente Vleuten voor een bijdrage in de kosten van het onderwijs in Vleuten over het jaar 1892.

Gemeente-geneesheer

Op 11 maart 1892 wordt de heer O. Vlaskamp, genees-, heel- en verloskundige te St Anna Parochie, m.i.v. 1 mei benoemd tot gemeente-geneesheer te Haarzuilens. In de raadsvergadering van 14 februari 1898 is het ontslag van de heer O. Vlaskamp aan de orde, wegens gevorderde leeftijd, terwijl in dezelfde vergadering in die functie wordt benoemd de heer A.M. Hartog, arts te Leeuwarden.

Brandweer

Het lid Uiterwaal meent in de vergadering van 11 maart 1892 in overweging te moeten geven in Haarzuilens zelf brandblusmiddelen aan te schaffen. Hij meent, "dat zulks niet bezwarender voor de gemeente is en van meer nut". Het lid De Goeij zegt daarop, "dat men niet alleen een spuit met bijbehoren, maar dan ook eene bewaarplaats moet hebben". Op 7 oktober 1892 deelt de voorzitter mee, "dat dit onderwerp in B&W is besproken en men tot de conclusie is gekomen den Raad te adviseren de regeling inzake brandweer, althans voorshands onveranderd te laten en wel met 't oog op de meerdere kosten uit eene nieuwe regeling voortvloeiende".

In de vergadering van 7 juni 1895 wordt besloten tot betaling van f 13,- aan G. Hondelink, gemeente-secretaris, wegens bij voorschot gedane betalingen inzake blussing brand op de hofstede bewoond door A. Kool.

Cholera

Daar de cholera weer heerst wordt op 12 mei 1893 besloten tot vaststelling van de Verordening tot voorziening tegen Aziatische Cholera. Dit naar aanleiding van een aanschrijving van Heeren

Gedeputeerde Staten van Utrecht van 16 maart 1893, betreffende het nemen van maatregelen tot voorkoming van de verspreiding van Cholera Asiatica.

Met deze verordening werd - bij constatering van Aziatische Cholera - verboden: "Uit de Thematervaart, de Heijcop en den Haarrijn of met een dezer door duiker of op welke wijze ook in verbinding staande sloot, wetering, gracht, vijver en dergelijken, water, modder of zand te scheppen of op te halen, drijvende of gezonken goederen of voorwerpen op te visschen, te zwemmen, zich te baden of te visschen of daarin eetwaren, goederen of voorwerpen van welken aard ook te reinigen, te spoelen of te dompelen.

Het is verboden water uit een der genoemde watergangen een ander als drinkwater toe te dienen of ten gebruike af te staan.

Het is verboden uitwerpselen van bewoners van huizen, keeten, vaartuigen of wagens, waarin Aziatische Cholera heerscht, naar buiten te verwijderen, tenzij ingevolge en overeenkomstig de bevelen van den Burgemeester.

Het is verboden uitwerpselen van aan Aziatische Cholera lijdende personen te werpen in privaten of te laten wegvloeien in goten of riolen.

Overtreding wordt gestraft met eene geldboete van ten hoogste f 25,- of hechtenis van ten hoogste 6 dagen".

In de vergadering van 27 augustus 1893 deelt de burgemeester mee, dat hij, met het oog op de in ons land voorkomende gevallen van cholera aan de gemeenteraad van Oudenrijn een voorstel heeft gedaan om het aldaar bestaande lokaal ter verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten aan Haarzuilens mede in gebruik af te staan. Na enige bespreking wordt met algemene stemmen besloten te trachten zo mogelijk in Haarzuilens weer een lokaal ter verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten te verkrijgen.

Daarop volgt in de vergadering van 5 september 1893 het met algemene stemmen genomen besluit om B&W te machtigen tot het aangaan van een overeenkomst met het Waterschap Themaat tot huur van een lokaal ter verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten, tegen een jaarlijkse huurprijs van f 10,-.

Dierenbescherming

In de raad van 26 juli 1895 wordt een schrijven behandeld van het bestuur van de Afdeling Utrecht van de Nederlandsche Vereeniging tot bescherming van dieren met het verzoek het reglement op het rijden met hondenwagens in de provincie Utrecht in te trekken en een verordening vast te stellen, waarbij het gebruik van honden als trekkraft wordt verboden. De raad neemt dit schrijven voor kennisgeving aan.

Gemeente-veldwachter

In de vergadering van 18 oktober 1895 wordt het verzoek afgevoerd om de jaarwedde van de veldwachter van f 55,- tot f 65, te verhogen. Precies 1 jaar later besluit de raad met algemene stemmen de jaarwedde van de veldwachter wel met f 10,- tot f 65,- te verhogen.

Bebouwde kom (tweede bericht over sloping dorp en herbouwing)

Op 14 juli 1896 wordt met algemene stemmen het volgende besluit genomen: "Gelet op een voorstel van B&W tot wijziging van artikel 1 der Algemeene Politie Verordening der gemeente Haarzuilens; Overwegende, dat met het oog op de herbouwing van het Huis "De Haar" en de plannen tot verandering van het terrein in de onmiddellijke omgeving van dit gebouw, waarvan het gevolg zal zijn, dat de tegenwoordige agglomeratie van huizen, uitmakende de kom der gemeente, wordt opgeheven en zal worden overgebracht naar de hierna te noemen kadastrale perceelen - het wenschelijk is eene wijziging te brengen in de aanduiding van het deel der gemeente dat de kom uitmaakt (afb 2).

Verlegging van wegen (derde bericht over sloping en herbouwing dorp)

Op 14 februari 1898 is aan de orde een voorstel van Gedeputeerde Staten inzake het door de Heer E.G.F. Baron van Zuijlen van Nijveld van de Haar te Parijs ingediend verzoek, met betrekking tot verlegging van wegen. Met algemene stemmen wordt overeenkomstig het voorstel van B&W besloten, conform het door de burgemeester ter tafel gebrachte ontwerpbesluit (zie afb.3).

Conclusie

Wat de raadsvergaderingen betreft, zijn wij nu gevorderd tot het jaar 1898. Slechts driemaal is de sloop en de herbouw van het dorp - en dan nog zijdelings - in de raad aan de orde geweest. terwijl het nieuwe dorp op 1 en 2 september 1898 al in gebruik wordt genomen! Dat gebeurt zeer officieel en wel gedurende de feesten, die werden gehouden ter gelegenheid van de inhuldiging van H.M. Wilhelmina, Koningin der Nederlanden.

Om toch wat meer achtergronden over de sloop en de herbouw te achterhalen, zullen wij trachten de bij de drie genoemde raadsstukken behorende B&W- en G.S.-stukken te achterhalen.

Wordt vervolgd.

Fletione, Fectione en Fictione

Opgedragen aan Sientje.

door J.H.J. Joosten

Naar mate er meer activiteiten worden ontplooid om, vooruitlopende op de grootschalige bebouwing in Vleuten en De Meern, zoveel mogelijk sporen van vroegere bewoning te onderzoeken, komt ook de naam van de Romeinse nederzetting in dit gebied, waaruit de naam Vleuten zou kunnen zijn ontstaan, steeds dwingender aan de orde. Aanleiding om nog eens goed over deze naam na te denken, die mogelijk zijn oorsprong vond in de naam Fletione (1) van het castellum in De Meern. De vondst van een altaarsteen in 1869 met daarop de inscriptie 'Fectione' in Vechten bij Bunnik bracht de geleerden op andere gedachten. Fectione leek dermate veel op Fictione, dat naast Fletione in handschriften voorkomt, dat men alle drie de namen met elkaar identificeerde. Maar er is reden tot twijfel. De op de Tabula Peutingeriana genoemde afstanden stemmen niet overeen met de laatste opvatting en uit de oude handschriften kan ook een andere conclusie getrokken worden. Mocht Utrecht ooit in de verre toekomst zelfs drie castella herbergen dan zou het zaak zijn eens goed uit te zoeken welk castellum in welke deelgemeente ligt. Er ligt dan een mooie gelegenheid de oude namen in die der deelgemeenten te bewaren!

Het bodemarchief

Zekerheid over de naamgeving zal moeilijk te krijgen zijn, of er moet net als in de nabijheid van het castellum bij Vechten een altaarsteen gevonden worden waarop de naam van de vindplaats vermeld staat (afb.1). Helemaal denkbeeldig is dit niet. Er is reeds een aanvang gemaakt met grootscheeps archeologisch onderzoek op plaatsen waarvan het bodemarchief, zoals dit door archeologen liefkozend wordt genoemd, door de nieuwbouw van Leidsche Rijn zal worden verstoord. Grote oppervlakken worden daarbij nauwkeurig

Afb.1. Altaarsteen voor Viradecdis, gevonden te Vechten. Het opschrift luidt: Deae [Vir] adedc [i civ] es Tungri [et] nautae [qu] i Fectione [c]onsistunt [l]ibentes m(erito). Aan de godin Viradecdis hebben de schippers van Tongerse afkomst die te Vechten verblijf houden, hun gelofte gaarne en met reden ingelost. Rijksmuseum van Oudheden. Leiden.

onderzocht en dan kunnen zaken aan het licht komen die een aanwijzing kunnen zijn voor de naam van het castellum.

De projectarcheologen Herre Wynia en Eric Graafstal voor respectievelijk de gemeenten Utrecht en Vleuten-De Meern hebben in de eerste maanden van de campagne, bijgestaan door vele vrijwilligers, bijeengeroepen en gecoördineerd door de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens al een aantal boeiende opgravingen gedaan. Duidelijk komt daarbij naar voren dat de Romeinse aanwezigheid hier heel nadrukkelijk zijn sporen heeft achtergelaten. Huisplattegronden en kavelsloten van boerderijen zijn hierbij blootgelegd. De talrijke Romeinse voorwerpen die erbij gevonden zijn, laten zien dat de bewoners contacten onderhielden met de Romeinse soldaten van het nabij gelegen castellum. Bij meer van deze opgravingen zal misschien een beeld ontstaan van de infrastructuur in de eerste eeuwen van onze jaartelling. Daarbij moet zeker gedacht worden aan de loop van de Romeinse weg die de castella en castra, de verdedigingswerken van de Romeinse grens, met elkaar verbond. Maar ook de loop van de rivieren zal duidelijker in beeld komen, en die bepalen de loop van de wegen weer en daarmee de ligging van de begraafplaatsen.

Toch is opgraven niet de enige weg om meer over Fletione te weten te komen. Het is nu een goede gelegenheid om ook het stof eens van de archieven af te blazen om te kijken wat daar nog onder verborgen zit. Misschien zal dan blijken of enkele sportaccommodaties hun naam terecht met Fletio verbonden hebben.

De handschriften

In twee bronnen wordt Fletione vermeld: de Tabula Peutingeriana en de Ravennatis

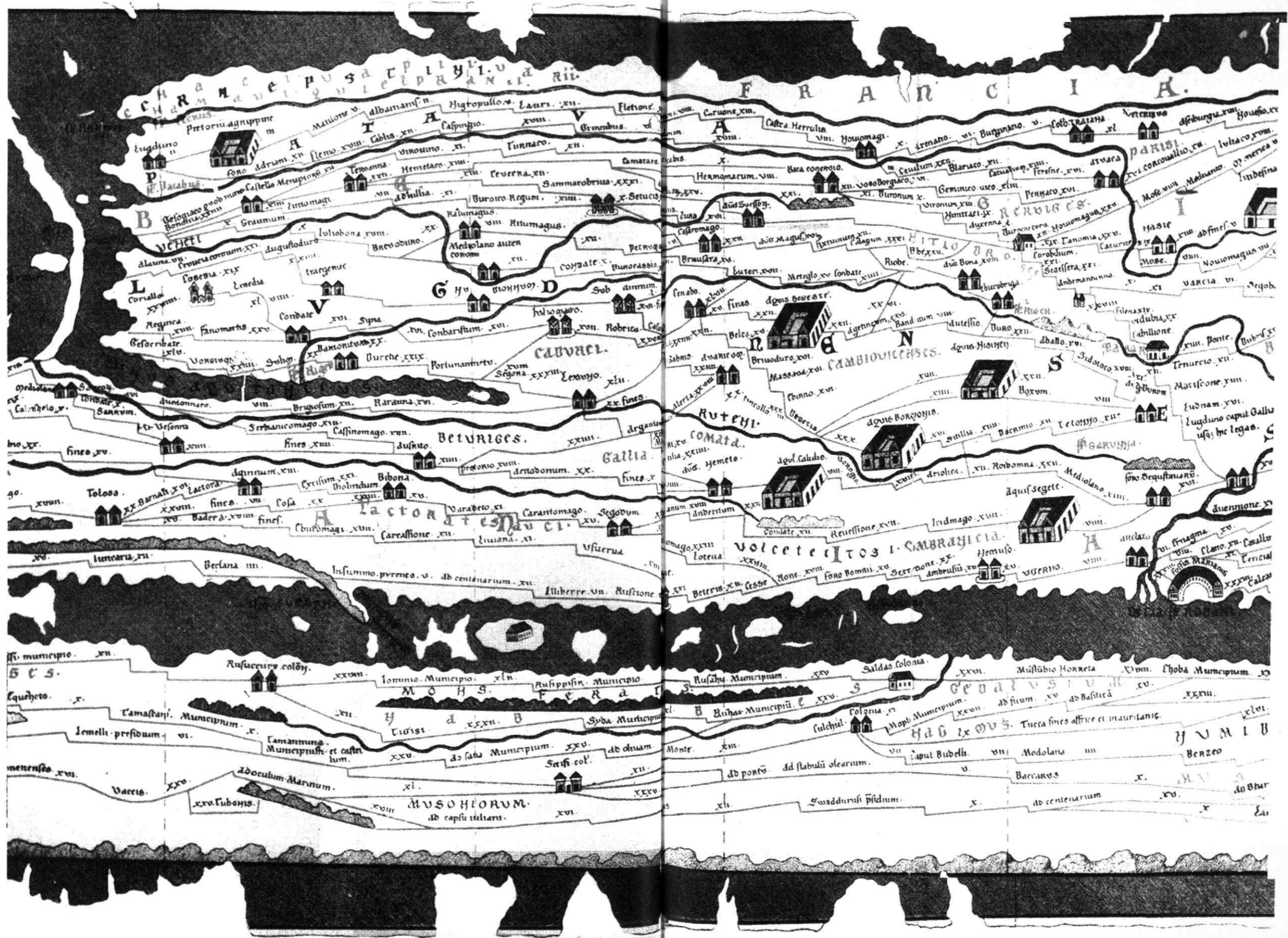
Anonymi Cosmographia.

De Tabula Peutingeriana is een schematische reisgids uit de tweede helft van de vierde eeuw waarop Fletione als een plaats aan de limes, de weg langs de zuidoever van de Rijn, staat afgebeeld. De Cosmographia is een beschrijving van de wereld door een onbekende uit Ravenna uit het begin van de zevende eeuw. De overeenkomsten en verschillen tussen de kopieën - de originelen van de beide handschriften zijn verloren gegaan - geven aanleiding tot een aantal bespiegelingen die misschien een nieuw licht op de naam Fletione kunnen werpen.

Zelfs is het mogelijk, daar de toevoegingen van de Cosmographia uit de vijfde en zesde eeuw dateren, dat er iets meer over de bewoning in dit gebied tijdens de duistere tijd van de volksverhuizing gezegd kan worden. In de buurt van de restgeul van de Rijn, voor een deel de Vleutense weterring, zijn op verschillende plaatsen vondsten gedaan uit deze zeer vroege periode van de middeleeuwen. Een aantal van deze plaatsen zal in de loop van komende jaren worden onderzocht en we wachten dan ook met spanning de uitkomst hiervan af!

Tabula Peutingeriana

Omstreeks het midden van de vierde eeuw na Christus onstond uit Romeinse reisgidsen en kaarten een schematische weergave van het Romeinse rijk. De Tabula Peutingeriana is een 13e-eeuwse kopie hiervan (afb.2). De wegen zijn met rode lijnen weergegeven, vaak een knik vertonend waar plaatsen genoemd worden. Tussen de plaatsen staan de afstanden. In onze streken is de afstand uitgedrukt in de leuga (1 leuga = 2220 m). Op het tweede segment van de oorspronkelijke twaalf aaneengelijmde stukken perkament staan onze streken

Afb. 2 Tabula Peutingeriana

Afgebeeld staat het tweede segment van de oorspronkelijk twaalf aaneengelijmde delen van de Tabula Peutingeriana, het eerste gedeelte is verloren gegaan. Het kon in opgerolde toestand gemakkelijk worden meegenomen. Onderaan ligt een deel van Afrika. Helemaal rechts, onder het midden, herkennen we de Rhonedelta met Arelato, Arles. Volgen we de Rhone stroomopwaarts tot Lugduno, niet te verwarren met het Lugduno bij Katwijk. Er staat een belangrijke tekst bij: "Lugduno caput Galliae usque hic legas". Lugduno de hoofdstad van Gallië tot hier leugae.

erlaren gegaan. Het kon in opgerolde toestand gemakkelijk worden meegenomen. Onderaan ligt een deel van Afrika. Helemaal rechts, onder het midden, herkennen we de Rhonedelta met Arelato, Arles. Volgen we de Rhone stroomopwaarts tot Lugduno, niet te verwarren met het Lugduno bij Katwijk. Er staat een belangrijke tekst bij: "Lugduno caput Galliae usque hic legas".

afgebeeld. Het eerste segment, waarop Engeland en Spanje stonden, is verloren gegaan. Door de vorm van de kaart, 30 bij 675 cm, zijn de afstanden sterk vertekend en er mag dan ook geen enkele conclusie uit de schaal van de kaart worden getrokken.

Helemaal links boven herkennen we Lugduno, een plaats die nu door de Noordzee is verzwolgen en waarvan in de middeleeuwen de fundamenten bij zeer laag water nog wel eens zichtbaar zijn geweest. Stroomopwaarts langs de Renu volgen: Pretorium Agrippine (Valkenburg ZH), Matilone (Roomburg, Leiden-Oost), Albanianis (Alphen), Nigropullo (Zwammerdam) en op 5 leugae Lauri (Woerden). Op de 5 leugae naar Woerden na, zijn de afstanden in overeenstemming met de werkelijke (2). Deze laatste is ongeveer 7 in plaats van 5 leugae. We hoeven daar niet meteen de conclusie aan te verbinden dat er een fout gemaakt is of dat Lauri 2 leuga stroomafwaarts lag. Van inscripties op mijlpalen weten we dat wel vaker andere meetpunten gebruikt zijn dan het centrum van de genoemde plaats (3). Misschien lag daar een wachtpost of brug. Na Lauri volgt Fletione op 12 leugae. De twaalf is niet goed leesbaar door een gat in het handschrift. Uit een kopie van voor de tijd dat het gat ontstond weten we dat twaalf de correcte lezing is. We komen daarmee in de buurt van het castellum in Vleuten-De Meern (4). Daarna volgen Levefano (aan de overkant van de Lek bij Wijk bij Duurstede), Carvone (Kesteren), Castra Herculis (Meinderswijk bij Arnhem) en Noviomagi (Nijmegen). Alle afstanden zijn in overeenstemming met de op de Tabula Peutingeriana genoemde, als we rekening houden met het kronkelige verloop van de rivieren (5).

Tot zo ver is er niets dat de identificatie van Vleuten met Fletione tegenhoudt. Maar er is nog een bron.

Ravenatis Anonymi Cosmographia

In de zevende eeuw, tussen 638 en 678, verzamelde een onbekende uit Ravenna geografische kennis. Hij gebruikte daarbij ook bronnen die aan de Tabula Peutingeriana ten grondslag lagen, en voegde daaraan kennis uit de vijfde en zesde eeuw toe naar Merovingische toestanden (5). Van dit werk dat hij Cosmographia noemde zijn drie afschriften A, B, C en een bewerking van een zekere Guido in 1118 te Pisa, bewaard gebleven (6).

De eerste 7 plaatsen vanaf de monding van de Rijn, die de handschriften A, B en C vermelden zijn: "Matellionem, Fictione, Evitano, Coadulfaveris, Noita, Troia, Beurina". Guido geeft alleen Fletione in plaats van Fictione maar is verder indentiek voor zover het de voormelde plaatsen

betreft.

In de eerste drie plaatsen herkennen we Matilone, Fletione en Levefano. Coadulfaveris lijkt wel een anagram van Carvone en Castra Herculis. Vaak veranderde de onbekende Christelijke schrijver namen die aan heidense goden deden herinneren. Castra Herculis is daar misschien het slachtoffer van geworden en de verandering van Levefano naar Evitano kan daar mee te maken hebben; fano betekent heiligdom. Noita is wellicht Nijmegen. Troia komt van het bekende Colonia Traiana bij Xanten. En tenslotte Beurina nu Birten bij Castra Veteris.

Fletione: Vechten of Vleuten?

De grote gelijkens van Fictione en Fectione op de altaarsteen uit Vechten heeft geleid tot de identificatie van Fectione met Fletione. De beroemde geschiedkundige Huizinga formuleert dit standpunt als volgt:

Vooreerst Vechten. Blok geeft nog toe, dat het niet volkomen zeker is, dat wij in Fletione, op de Tab. Peut. aan den bedoelde weg getekend, Vechten zouden hebben te zien, en te lezen Fectione, gelijk de inscripties van Vechten hebben. Maar er is geen twijfel mogelijk. Immers de Anonymus Ravennas Cosmographus, die op denzelfden weg ter zelfder plaatse in alle handschriften Fictione leest (Fletione in de uitgave p.288 is slechts een onjuiste emendatie naar de Tabula Peutingeriana) putte uit dezelfde bron als de Tabula Peutingeriana, waarop hij dus hier als correctief kan dienen". Bovendien, meteen een nieuw bewijs opzichzelf, heeft het Itinerarium Antonini op dezelfde weg iets dichter bij Albanianis, dus iets verder benedenwaarts dan Fectio, Traiecto. En kan niemand twifelen, of Fectio, de plaats, die blijkens de gevonden inscripties de voornaamste haven van Germanië schijnt te zijn geweest, aan den grooten weg van Lugdunum naar Argentoratum heeft gelegen." (9)

"Er is geen twijfel mogelijk", schrijft dr. J. Huizinga. Later zou hij het beroemde boek "Het herfsttij der Middeleeuwen" schrijven, misschien dat daardoor vrijwel niemand hem meer heeft tegengesproken. Zijn visie is nog steeds de gangbare. Het Lexicon van Nederlandse Toponiemen (afb.3) vermeldt zonder aarzeling bij Vechten: "Fletione en Fictione". Zonder de Guido handschriften (p.228 bij Huizinga) zelfs maar te noemen.

Er is echter tegen de drie argumenten die wij in het citaat herkennen heel wat in te brengen.

Het eerste argument berust op de grote gelijkens tussen Fictione en Fectione. Huizinga verklaart het merkwaardige voorkomen van Fletione in twee verschillende

Vechten

2 km ten w van Bunnik (Utrecht)

1e helft 2e e. aut.: **Fectione** (ExcRom II 297, p. 176) || ca. 365 cop. 13e e.: **Fletione** (TabPeut ExcRom I, p. 543) || begin 8e e. cop. 13e e.: **Fictione** (Ravennas Anonymus IV 24 ExcRom I, p. 580) || 723 cop. eind 11e e.: uillam uel castrum nuncupante **Fethna** sitam in pago Nifterlaco ... omnes adieccntias ... ad ipsam uillam **Fethna[m]** castro ... aspiciere ... uidetur (DiplBelg 173) || 918-948 cop. eind 11e e.: **Feedna** similiter (scil. totum sancti Martini) (DiplBelg 195) || 1156 or.: presentibus testibus subscriptis ... quorum hec sunt nomina ... ministeriales ... **Fridericus de Vecht** ... **Herenboldus de Vecht** (Koch, OBHZ I 138) || 1162 cop. 2e kwart 17e e.: duos mansos terre iuxta Traiectum in curte de **Vethen** (Koch, OBHZ I 153)

voor de datering van DiplBelg 195 zie: Blok (1957), p.89-104

Vleuten

(Utrecht)

1130-1161 cop. ca. 1420: **Floeten** emit dimidium mansum - in villa que vocatur **Flothen** emit dimidium mansum (LibStAdalb c. XI 6 FontEgm, p. 90-91) || 1164 cop. 17e e.: VII jugera que sunt apud **Flutene** (OBUtr I 442) || <1174> falsum cop. 17e e.: in **Fletene** dimidium mansum (OBUtr I 481)

uit gm. *flōtina bij de ie. wortel *pleud- "stromen"

Afb. 3 Twee kopietjes uit het Toponiemenboek van 1989.

handschriften als volgt. Guido zou naar de voorloper van de Tabula Peutingeriana gekeken hebben en onjuist Fictione tot Fletione hebben verbeterd. Over de verandering van Fectione naar Fictione stapt hij heen. Er zijn toch twee of drie verschrijvingen nodig! Namelijk die van Fectione op de altaarsteen naar Fictione, de verschrijving van Fictione naar Fletione en de onjuiste emendatie van Guido van Fictione naar Fletione. De eerste kan nog een andere spelling zijn, de tweede een voor de hand liggende verschrijving, maar de derde is onwaarschijnlijk! Waarom zou Guido de spelling van het ernaastgelegen Matellionem niet ook hebben aangepast? Er is een eenvoudiger verklaring mogelijk. Daarvoor is enige kennis van het ontstaan van de handschriften nodig.

H.Gross geeft in zijn werk "Zur Entstehungs-Geschichte der Tabula Peutingeriana" een stamboom (afb.4). Duidelijk is dat de Guido handschriften teruggaan tot een ouder origineel dan A, B en C. Samen met andere gegevens komen we tot een plaatje die de samenhang tussen de handschriften op een tijds toont (afb.5). Nemen we aan dat in de Tabula Peutingeriana en in de Cosmographia, Fletione de oorspronkelijke naam is, dan is er slechts één voor de hand liggende ver-

schrijving nodig in een gemeenschappelijke "voorvader" van de handschriften A, B en C, namelijk die van Fletione naar Fictione, die het driemaal voorkomen van Fictione en tweemaal Fletione verklaart. We nemen daarbij wel aan dat Fectione op Vechten slaat en Fletione op Vleuten.

Het tweede argument van Huizinga berust op de afstanden. Hoewel moeilijk uit de geciteerde tekst op te maken gebruikt hij hier de afstand uit het Itinerarium Antonini van 17 leugae tussen Albanianis (Alphen) en Traiectum (Utrecht) en de afstand van 19 Leugae tussen Albanianis en Fletione op de Tabula Peutingeriana. Als de afstanden juist zijn concludeert hij hier terecht uit dat Fletione, aan dezelfde weg gelegen, verder stroomopwaarts moet liggen, dus in Vechten en zeker niet in Vleuten. Maar juist de afstand van 17 leugae is niet juist! Het zijn er minstens 20 als we rekening houden met het kronkelen van de rivieren. Ook de andere afstanden die het Itinerarium geeft zijn op dit traject onbetrouwbaar. Hij gebruikt hier de enige afstand die voor zijn stelling pleit; de afstanden op de Tabula Peutingeriana wijzen juist Fletione in Vleuten aan.

Het derde argument berust op het vermoeden dat Fectione de voornaamste haven van Germanië schijnt te zijn geweest. "Iucta fluvium Renum", nabij de Rijn, schreef de onbekende uit Ravenna over Fictione. Het eerste mag misschien in de eerste eeuw waar zijn geweest, maar het is op zijn minst twijfelachtig voor de vierde, vijfde en zesde eeuw, de periode waarin de handschriften onstonden, terwijl het laatste ook voor het castellum in De Meern geldt. Huizinga schrijft in hetzelfde artikel in een voetnoot, dat de schrijvers van de handschriften zeer slordig en willekeurig

tewerk gaan met het weglaten en overslaan van belangrijke plaatsen. Hoewel ik dat laatste niet met hem eens ben, spreekt hij hier zichzelf tegen.

Geen der drie argumenten snijdt dus hout. Het eerste is onwaarschijnlijk, drie verschrijvingen, het tweede is onvoldoende gegrond, de afstanden, en het derde twijfelachtig.

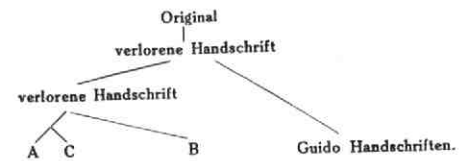
Tot slot

Gaan we er van uit dat Fectione en Fletione verschillende plaatsen aanduiden dan komt Vleuten-De Meern wel heel sterk in aanmerking. De afstanden zijn in goede overeenstemming zoals we eerder gezien hebben en er is slechts één verschrijving van Fletione naar Fictione nodig. Vreemd blijft misschien dat grotere castella als Urecht en Vechten niet genoemd worden, maar een klein castellum als dat op de Hoge Woerd in Vleuten-De Meern wel. Dat geldt echter ook voor kleine castella als Nigropullo en Matilone waarbij niet aan de naamgeving wordt getwijfeld.

Een verklaring kan zijn dat in het midden van de vierde eeuw alleen de plaatsen die voor het reizen langs de Rijn belangrijk waren genoemd werden. De castella speelden niet zo'n belangrijke rol.

Dat het tot Fictione verschreven Fletione zo veel op Fectione lijkt berust op toeval, tenslotte lijken Vleuten en Vechten ook op elkaar.

Interessant zijn ook de weglatingen ten opzichte van de Tabula Peutingeriana, zoals die van Lugduno en Pretorium Agrippine, in de Cosmographia. Waren deze niet genoemde plaatsen in vijfde en zesde eeuw niet, en de genoemde plaatsen

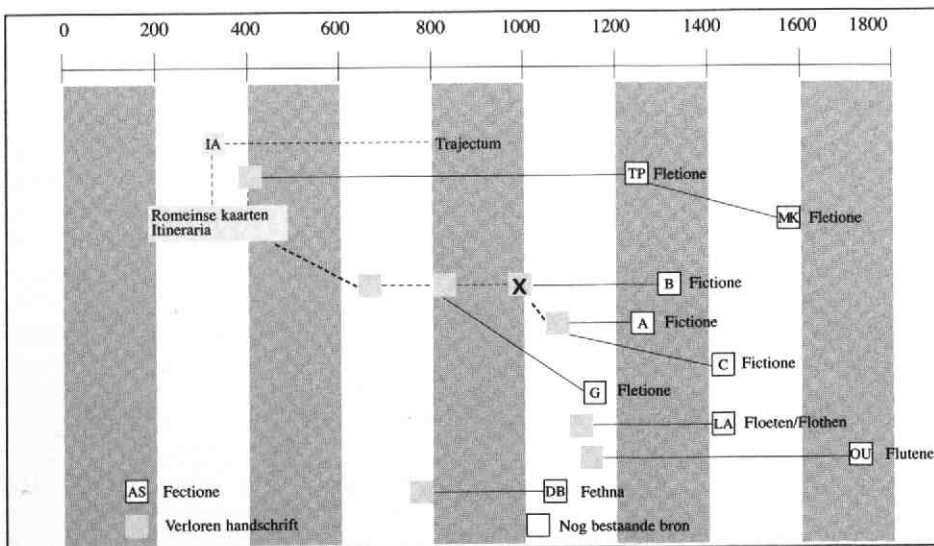

afb. 4 Stamboom uit H.Gross Zur Entstehungs-Geschichte der Tabula Peutingeriana, blz.39.

wel belangrijk in de ogen van de onbekende uit Ravenna? In Vleuten-De Meern zijn op enkele plaatsen zeer vroegmiddeleeuwse sporen aangetroffen (10). Enkele van deze plaatsen moeten voor de bouw van Leidsche Rijn nog grondig onderzocht worden en misschien kan er dan weer een tip van de sluier worden opgelicht. De vondst van de Madelinus, een gouden munt uit 630, samen met Merovingische scherven bij een restgeul van de Rijn is mogelijk een voorbode van meer onthullingen (11)!

Noten

- (1) Fletione is de ablativus van Fletio. In dit artikel zal ik telkens de plaatsnamen citeren in de naamval waarin ze in de bron voorkomen. Dus ook Lauri de locativus van Laurum.
- (2) P.C.Beunder merkt dit ook op in zijn artikel in Westerheem van 1-2-1981: Tussen Laurum en Nigrum Pullum lag nog een castellum.
- (3) R.Chevalier, Roman Roads, Batsford London 1989 blz 41.
- (4) J.H.J.Joosten, Tijdschrift Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens sept. 1996. Op zoek naar Fletione blz 68.
- (5) zie (4) blz 64.
- (6) Bijvanck, Excerpta Romana II blz 577.
- (7) H.Gross, Zur Entstehungs-Geschichte der Tabula Peutingeriana.
- (8) Bijvanck, Excerpta Romana II blz 580.
- (9) Dr. J.Huizinga, Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudkunde. Vierde reeks zevende deel. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff 1909. blz 364 en 365.
- (10) Zie hierover de Archeologische kartering Vleuten-Haarzuilens Campagnes 1994-1995: Haarpad en omgeving door E.P. Graafstal, oktober 1995 en het R.A.A.P rapport 80 Vleuten-Harmelen door H.F.A.Haarhuis en E.P.Graafstal, oktober 1993.
- (11) J.H.J.Joosten, tijdschrift Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens december 1994. Het Haarpad en een opzienbarende vondst.

Afb. 5 Legenda :

- IA Itinerarium Antonini. Hiervan zijn nog een aantal kopien. K.Miller heeft ze in 1916 verzameld in zijn Itineraria Romana. Traiectum (Utrecht) komt wel voor maar Fletione en Fectione niet.
- TP Tabula Peutingeriana in Wenen.

- MK In Museum Kam in Nijmegen bevindt zich nog een van de eerste in druk uitgegeven kopieën.
- A Kopie uit 1300 van de cosmographia in het Vaticaan.
- B Kopie uit 1350 in Parijs.
- C Kopie uit 1450 in Basel.
- G Uittreksel met enkele toevoegingen

- van de Cosmographia door Guido gemaakt te Pisa in 1118.
- LA zie afb.3. Floeten, Flothen
- OU zie afb.3. Flutene.
- AS zie afb.1. Altaarsteen.
- DB zie afb.3. Fethna[m]
- X Hier moet de verschrijving van Fletione naar Fectione gemaakt zijn.

Een kerk in De Meern gebouwd

door J.H.P.Heesters

De r.k. gemeenschap in De Meern viert dit jaar haar 200 jarig bestaan. De eerste kerkdienst vond plaats op 15 augustus 1797 in een schuurkerk aan de Rijksweg. Van die twee eeuwen zijn veel historische gegevens bewaard gebleven die de moeite van het publiceren waard zijn. Hierbij kan aan de veertien pastoors, hun assistenten en de activiteiten gedacht worden. Ook het verenigingsleven en hun ontstaan, met name tot circa 1960, kan een boeiend onderwerp zijn. De perikelen rond het bouwen van kerken is het onderwerp dat in deze aflevering aan de orde komt.

Het prille begin

Tegen de zin van Vleutense pastoor Adolf van Tellegen wilden de r.k. gemeenschap van Oudenrijn een eigen statie. Zij volgden daarmee de katholieken van Harmelen die de Vleutense pastoor minder vriendelijk vonden. In 1795 stichtten zij een eigen statie wat de pastoor van Vleuten in zijn parochiekas merkte. Geen wonder dat de pastoor tegen een eigen statie in Oudenrijn was.

Het verzoek van de katholieken om weer van de kapel aan de Zandweg gebruik te mogen maken, was op niets uitgelopen. Daarom bedachten de armmeesters Nicolaas van Veen en Dirk van der Weijden een plan om op naam van het armbestuur de buitenplaats Rhijnzicht te kopen. Cornelis van Rossum, eigenaar van de buitenplaats, vroeg hiervoor vijfduizend gulden. Dat was een heel bedrag om bij elkaar te krijgen. Daarom werd tweeduizend gulden geleend van juffrouw de Vrees en één duizend gulden van de kinderen van Roelof van Munster. Dirk van der Weijden was schijnbaar ook niet onbemiddeld want hij leende aan het armbestuur, waarvan hij zelf lid was, tweeduizend gulden waarmee de zaak rond was. Op 31 december 1796 werd de koopakte voor notaris Willem Dop te Utrecht gepasseerd. Hierin stond dat zij kochten: 'een Huis en verdere getimmerte, met een Hof en Boomgaard, bepoting en beplanting daarop staande te zamen groot en verongeldende voor een Morgen'. Het huis, waarschijnlijk het woongedeelte van een boerderij, werd als pastorie ingericht. Het getimmerte, mogelijk een aangebouwde schuur, werd tot kerk verbouwd. Toen Gerardus van der Hoeven tot eerste pastoor benoemd en de kerkruimte gereed was, kon op 15 augustus 1797 de eerste kerkdienst worden gehouden.

De tweede kerk

In de loop van de jaren werd de schuurkerk, ondanks een latere uitbreiding, te klein. Men zocht naar een oplossing wat niet eenvoudig was. De oplossing kwam na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853. Na de hernieuwde organisatie van het aartsbisdom, werd een bouwpro-

gramma opgesteld om de achterstand sinds eeuwen in te halen. Ook Oudenrijn stond op het lijstje. In juli 1857 kreeg Herman Jan van de Brink opdracht om een ontwerp voor een nieuwe kerk te maken. De overheid bemoeide zich ook met de kerkbouw en het ontwerp moest eerst bekeken worden. Na goedkeuring door het departement van Eredienst kon op 20 maart 1859 de aanbesteding plaatsvinden. Aan de laagste, niet bekende inschrijver, werd het werk gegund voor de somma van f 22.200,-. De toenmalige pastoor Jacobus Joannes Keuken schrijft in april 1859 in zijn memoriale: 'de eerste steen tot deselver is gelegd'. In dezelfde memoriale schrijft later: 'In het jaar 1860, den 27 Maart is de nieuwe kerk door den Eerw. Heer J.J. Keuken ingezegend'.

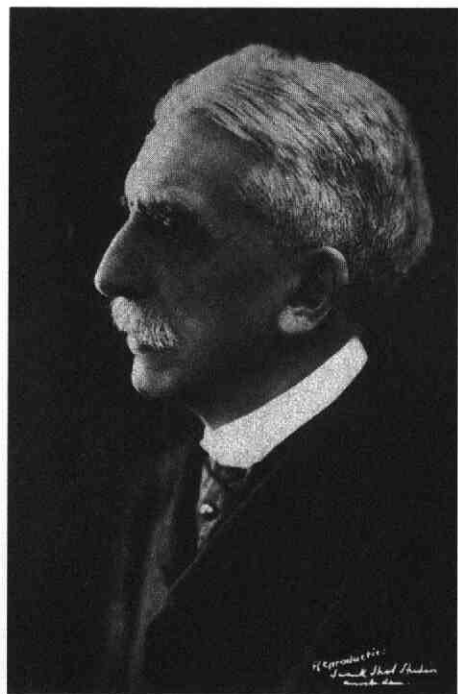
In de daarop volgende jaren is de nieuwe kerk verfraaid. Dit was een gevolg van de activiteiten van het Sint Bernulphusgilde. Ene Gerard van Heukelum was in 1859 tot kapelaan van de Catharinakerk aan de Lange Nieuwstraat in Utrecht benoemd. Hij was op 28 november 1869 de centrale figuur bij de oprichting van het Sint Bernulphusgilde. Veel priesters, en later ook talloze kunstenaars, werden lid met als doel de kerkelijke kunst geïnspireerd op de middeleeuwen weer nieuw leven in te blazen. Er werden statuten opgesteld voor het verfraaien van kerken hetgeen ook in Oudenrijn niet onopgemerkt is gebleven. Dit blijkt uit een aantekening van pastoor W. Wezenberg. Hij schrijft in zijn memoriale dat pastoor H. Sinnige, zijn voorganger, veel heeft gedaan voor het verfaaien van het inwendige van het kerkgebouw. Veel kunstschaten uit die tijd zijn tot nu toe nog bewaard gebleven.

Bijna tachtig jaar hebben de katholieken van Oudenrijn van deze kerk gebruik gemaakt. In de jaren 1935 - 1936 was het aantal kerkgangers verdubbeld terwijl er in de kerk maar plaats was voor vierhonderd personen. Daar kwam nog bij dat de reparaties aan het kerkgebouw steeds groter werden. Er moest dus weer voor een nieuwe kerk gezorgd worden. Na het vertrek van pastoor Wezenberg werd op 9 april 1937 W. Boelens tot pastoor benoemd. Deze had al bouwervaring in Terwolde en ging onmiddellijk voortvarend aan de slag.

Al op 19 april van dat jaar stond hij bij de aartsbisschop op de stoep. Deze gaf toestemming om met de voorbereidingen door te gaan, maar dan niet in Oudenrijn maar in het nieuwe centrale woongedeelte van De Meern dat in voorbereiding was. Voor dat het echter zo ver was, kwam eerst de vicaris-generaal van het aartsbisdom D. Huurdeman een kijkje nemen. Deze was de tweede man achter de bisschoppen Van de Wetering, Jansen en De Jong. In eerste instantie behartigde hij de financiën en de bouwzaken van het aartsbisdom. Later zou hij zich beperken tot de financiën en liet de bouwzaken, dus ook van de nieuw te bouwen kerk in De Meern, aan de bouwkundig inspecteur J. Starmans over.

Veel perikelen

Vicaris-generaal Huurdeman, een ervaren man, wees de plaats aan waar de kerk en pastorie gebouwd moesten worden. Het probleem was dat de grond, groot 2 hectare, geen eigendom van het kerkbestuur was. Het aangewezen stuk grond was eigendom van de erven van, de in 1934 overleden, graaf Thierry Armand Laurent

Graaf Thierry Armand Laurent Baudoin, Comte d'Alsace, prince d'Henin.

Baudoin Comte d' Alsace, prince d' Henin. Er werd contact met de erven opgenomen. Het resultaat hiervan was dat zij één hectare zouden schenken terwijl voor het resterende deel f. 5000,- betaald moest worden. Zoals de regels zijn, vraagt pastoor Boelens op 14 juli 1937 aan de aartsbisschop om een mondelinge machtiging. Hij krijgt deze met dien verstande dat het terrein niet te veel versnipperd mocht worden. Terzijde werd er bij gezegd dat met publicatie gewacht moest worden totdat de koop definitief gesloten zou zijn. Tot ieders verbazing stond op 11 augustus 1937 een kort berichtje in de krant met als kop: 'Nieuwe kerk in Oudenrijn'. In datzelfde krantenbericht werd ook al de naam van architect van Beers genoemd. Er moet dus ergens een lek geweest zijn.

Na een bezoek van de pastoor aan de hoofdrentmeester vraagt het kerkbestuur bestaande uit pastoor Boelens, Th. C van der Weijden, C. Vernooij en Th. de Wit op 7 september 1936 formeel aan de bisschop om de grond te mogen kopen. Nadat toestemming was gegeven, werd de akte bij notaris Mr. J.A. Bremer in Wijk bij Duurstede gepasseerd. Het aartsbisdom

De eerste steen waarvan de tekst luidt: **Mij heeft gelegd. W. Boelens, pastoor. In het jaar des Heren 1939 dag 29 oktober op het feest van Christus Koning.**

verzocht op 13 december 1937 het kerkbestuur om contact op te nemen met de eerder genoemde bouwkundig inspecteur J. Starmans. Het doel hiervan was om de grond zo doelmatig mogelijk te benutten.

Architect H.C.M. van Beers uit Huis ter Heide had al, zoals in de krant had gestaan, de opdracht gekregen om een ontwerpschets te maken. Er werd voortvarend gewerkt want op 7 december van dat jaar werd door de architect, voordat Starmans ingeschakeld was, de schets al aangeboden aan Jhr. A.H. Op ten Noort, adviseur van de gemeente Oudenrijn. De gemeente reageerde onmiddellijk door een verkavelingsplan met betrekking tot de wegeaanleg, riolering, gas en waterleiding aan de orde te stellen. Dit verkavelingsplan, dat tevens deel uitmaakte van het nieuwe bestemmingsplan, schoot bij het aartsbisdom zeg maar Starmans, in een verkeerd keelgat. Men stelde dat de architect en dus het kerkbestuur zonder machtiging aan de slag was gegaan en daardoor onbe-

voegd gehandeld had. Dit plan, waaronder ook de aanleg van de wegen en het daarbij behorende kostenplaatje, zou nog lang een niet gemakkelijk agendapunt blijven. Het gevolg van het een en ander was dat er van kerkbouw nog geen sprake kon zijn. Architect van Beers verdween uit het gezicht waarbij niet duidelijk is geworden of hij ontslag heeft genomen of gekregen. Door de vertragingen werd het pastorale probleem van pastoor Boelens steeds nijpender en moeilijker. Op 15 september 1938 schrijft hij een brief naar de aartsbisschop waarin hij de situatie in Oudenrijn nog eens uiteenzet. De kerk met 400 zitplaatsen is door de loop van de jaren heen veel te klein geworden. Overal werden stoelen en banken neergezet die echter geen soelaas boden. Door deze situatie bleven mensen weg of gingen naar een andere kerk. De pastoor schrijft: 'Door toename der bevolking, wordt de toestand onhoudbaar'. Hij moet er moedeloos van geworden zijn, want hij eindigt zijn brief met: 'Mocht mijn persoon in de weg staan, zoo durf ik verzoeken mij bij een eventuele vacature te mogen melden'.

Toevalligerwijze was er op 17 september 1938 in de pastorie van de Antoniuskerk aan de Kanaalstraat in Utrecht een vergadering. Daar was ook architect H.C. van de Leur uit Nijmegen aanwezig. Hij hoorde van de Meernse situatie en reageerde al de volgende dag schriftelijk. Hij schrijft aan pastoor Boelens: 'Gaarne ben ik genegen U van dienst te zijn, terwijl U alle zekerheid hebt, dat de plannen op de meeste vlotte wijze kunnen verlopen, gezien de vele Kerken in Uw Bisdom gebouwd'. Op 10 november laat het aartsbisdom weten dat het kerkbestuur met architect van de Leur in zee kan gaan. Wijzer geworden is één zin in de brief opvallend. Er staat: 'mits er een precieze formulering van zijn opdracht

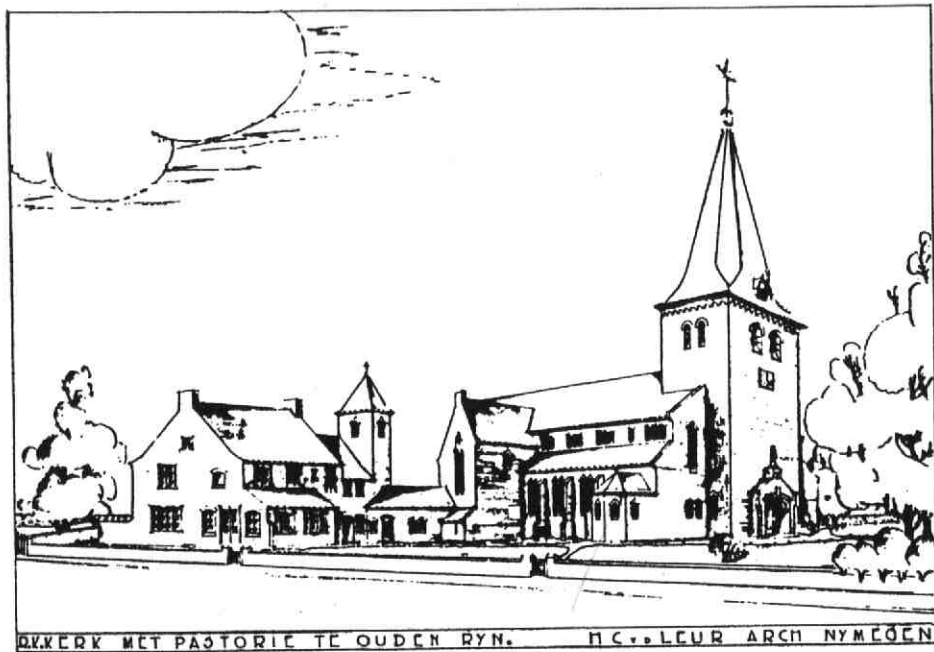

Architect H.C. van de Leur rond 1940

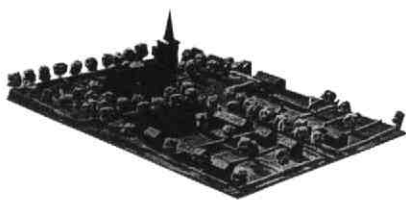
komt om in de toekomst onaangenaamheden en misverstanden te voorkomen'.

Architect H.C. van de Leur

Hendrik Christiaan van de Leur is op 12 augustus 1898 geboren. Hij is gehuwd met Louisa J.A.M. de Graaf die ongetwijfeld een grote steun en toeverlaat voor hem moet zijn geweest. Dit blijkt uit vele krachtige handtekeningen die zij, namens haar man, onder brieven heeft gezet. Uit hun huwelijk zijn de twee dochters Loes en Tilly geboren. Op 1 augustus 1922 trad hij in dienst van de Franse benedictijner pater Dom Paul Bellot OSB. Na verdere studie, stages en als tekenaar-opzichter ging hij als associé-compagnon verder. Nadat Dom Bellot in september 1929 naar Frankrijk was teruggekeerd, vestigde hij zich in

Tekening van de nieuwe kerk zoals die in de kranten is verschenen

De maquette van architect van de Leur om situatie, in verband met het wegenplan, duidelijk te maken.

Nijmegen. Zijn eerste eigen kerk was die in Oploo waarna hij nog veel kerken, met name in Brabant, heeft gebouwd. Van hem is ook de Gerardus Majellakerk aan de Vleutenseweg in Utrecht. Als leerling van Dom Bellot nam hij zijn bouwwijze over. Kenmerkend hierbij is het gebruik van uitsluitend baksteen en de driehoeksverhouding van de constructie van de bogen.

Op het eind van de dertiger jaren ontstaan er veranderingen in de architectuur. Door de crisis en de dreigende oorlog hadden de pastoors, voor wie hij bouwde, een sombere kijk op de toekomst. In zijn memoires schrijft architect van de Leur: 'Ik herinner mij goed dat de pastoor van Oudenrijn, toen hij mij naar aanleiding van mijn kerk in Utrecht opdracht voor zijn nieuwe kerk gaf, opmerkte: 'Een prachtige kerk, maar zoudt u voor vandaag niet wat kalmer aan doen, want ik weet het niet....?'. Dat is mij altijd bij gebleven, zoals ook de opmerking; 'De kerken van Utrecht en Oudenrijn staan niet zo ver van elkaar', en dus gooide ik mij geheel om. Niettemin kon ik het niet laten, om in veel onderdelen, vooral de ramen, een visitekaartje achter te laten waaruit bleek dat ik mijn oude liefde trouw bleef. Zo ontstond een echte dorpskerk met zware toren, stevig geworteld in de plaatselijke zware kleigrond'.

Architect van de Leur schrijft zelf al dat in de Meernse kerk veel van de bouwwijze van Dom Bellot terug te vinden is. In de eerste plaats is dit het gebouw als geheel waarvan de toren veel overeenkomst vertoont met de toren van de Benedictijnerabdij in Oosterhout. Voor de bouw zijn handvorm bakstenen gebruikt die in een strak kettingverband en op de smalle stroken in kruisverband zijn gemetseld. Voor enkele details, zoals bij de hoofdingang, is hardsteen gebruikt.

Geheel in de geest van Dom Bellot wordt de kleur in het interieur voornamelijk bepaald door de bakstenen en oregonhout voor de zoldering. De bekende driehoeksvormen komen terug bij de raampartijen in de zijgevels en in de absis. Ook het gewelf heeft twee zijden van een driehoek. Opvallend is de onvoltooide achthoek aan de zuidwestzijde van de kerk waarvoorheen de doopkapel was. Deze situering sluit exact aan op de voorschriften van het Provinciaal Concilie van 1924. Toen werd

bepaald dat bij nieuw te bouwen kerken de doopkapel links van de kerkingang moest komen. Uit de bewaarde correspondentie blijkt ook dat architect van de Leur zich intensief met het interieur, de inrichting en het kerkmeubilair heeft bezig gehouden. Hij is op 8 januari 1994 overleden.

De bouw

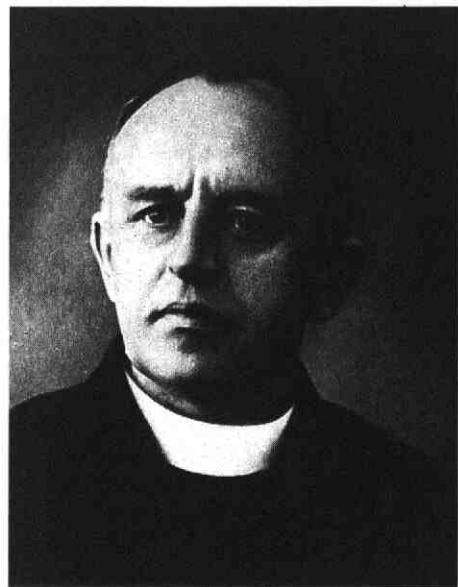
Architect van de Leur gaat na het verkrijgen van de opdracht snel en doeltreffend aan de slag. Er was immers haast geboden. De ene vergadering volgde de andere op en de ene tekening kwam na de andere. Omdat het bestemmingsplan en met name het stratenplan veel haken en ogen had, wordt door hem een maquette gemaakt waardoor het plan duidelijker zichtbaar wordt. Op 5 april 1939 worden de voorlopige tekeningen en bestekbegroting ingediend waarna op 15 april machtiging wordt verleend om de bouwplannen verder uit te werken. De totale kosten zijn in eerste instantie begroot op f. 107.580,80. Op 27 juli 1939 's morgens om 11.00 uur vindt der aanbesteding plaats. Uit een bewaarde kladnotie blijkt dat zes aannemers hebben ingeschreven waarvan A.W.J ten Den, eerst uit Wolvega en later uit Deventer de laagste met f. 90.970,- was. Op 31 juli blijkt echter al dat, door de gestegen prijzen, de bouwsom uitkomt op f. 112.307,15.

Eindelijk kan met de bouw worden begonnen. Op 12 oktober 1939 vraagt pastoor Boelens toestemming om op zondag 29 oktober de eerste steen te mogen leggen. In de loop van de maanden volgde de bouw gestadig. Uit bewaarde archiefstukken blijkt dat offertes worden aangevraagd, bouwmaterialen en kerkmeubilair zoals kerkbanken worden besteld.

In de geschiedenis van de bouw van de kerk mag een treurig feit niet onvermeld blijven. In de nacht van 23 op 24 maart wordt pastoor Boelens, de man die zich zo

intensief voor de bouw heeft ingezet, met spoed in het Antonius ziekenhuis in Utrecht opgenomen. Hij werd er twee keer geopereerd wat niet mocht baten. Op 6 mei, vlak voor de Duitse invasie, stierf hij. Zijn dood heeft op de katholieken van Oudenrijn een diepe indruk achtergelaten.

Als gevolg van dit overlijden werd als tijdelijk waarnemer rector W.R. de Jong, inspecteur van het Katholiek Bijzonder Onderwijs in het bisdom benoemd. Op 28 juni 1940 komt pastoor Koelman naar De Meern en hij moest de bouw van de nieuwe kerk afmaken. Nog even dreigt er stag-

Bouwpastoor W. Boelens die de kerk niet heeft kunnen afbouwen.

natie want door de mobilisatie moet de bouw stilgelegd worden. De architect schrijft een brief aan 'den Heer Regeerings Commissaris voor den Wederopbouw' met het verzoek om de bouw te mogen voortzetten. Op 8 juni wordt bericht ontvangen dat de bouw kan worden voortgezet en er dus verder gewerkt kan worden.

Op 15 juli was men zover dat het grote kruis op de toren geplaatst kon worden.

De eerste steenlegging op zondag 29 oktober 1939.

Oudenrijn de Meern, Interieur R.K. Kerk

Het kerkinterieur vlak na het in gebruik nemen.

's Middags brak echter een groot onweer uit waarbij de bliksem op het pas geplaatste kruis en in de toren sloeg. In een krantenverslag van 16 juli staat; 'Het hemelvuur sloeg een flink gat in de torenspits, en deed enkele balken splijten, terwijl de leibedekking van het dak bovendien ernstig beschadigd werd'. De volgende dag constateerde de opzichter Jan Lendering dat het kruis door de blikseminslag ongeveer 10 - 12 % vooroverhelde. Het kruis werd er weer afgehaald en in de smederij van Piet Bonenkamp zo goed mogelijk recht gebogen wat echter niet geheel is gelukt, wat ook nu nog te zien is.

Eindelijk klaar

De bouw vorderde en op donderdag 14 november was het zover dat de nieuwe kerk plechtig in gebruik genomen kon worden. Daags voor de kerkwijding bracht de secretaris van de aartsbisschop, de latere pastoor, Th. W. van Luenen de relieken van de heilige Damianus en Florus van de oude kerk naar de nieuwe pastorie. Deze relieken zouden de volgende dag in het altaar worden ingemetseld. Plechtig, zoals in die tijd gebruikelijk was, werd de kerk door de aartsbisschop Mgr. J. de Jong geconsecrerd.

Deze plechtigheid heeft bijna drie uur geduurd. Voor de kranten was een kerkwijding toen groot nieuws. Met koppen als 'Kerkwijding te Oudenrijn', 'Onze nieuwe kerk' en 'De kerk-consecratie in Oudenrijn' werden vele kolommen, als was het een ooggetuigenverslag, in de kranten afgedrukt. In een van de kranten stond als ondertitel: 'Reden tot vreugde' en zo was het ook voor de katholieken van De Meern.

R. K. Kerk. Oudenrijn.

De nieuwe kerk nog midden in het weiland.

Vodden

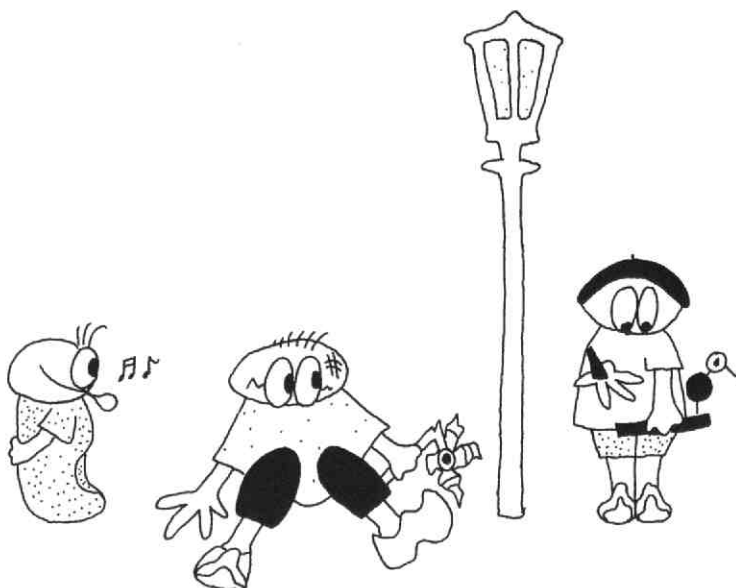
De grote schoonmaak is weer achter de rug, en er was door vader en moeder besloten om ook de zolder en de schuur eens behoorlijk op te ruimen. Voor ons was dat gunstig, want de vodden en het oude ijzer brachten misschien nog wat geld op. Dat leverde voor ons wat extra zakgeld op. Nou ja, zakgeld kregen we eigenlijk nooit. Af en toe eens een cent maar die moest altijd in je spaarpot.

Het geld van de vodden en het oude ijzer mochten we echt besteden. Het zag er dit jaar goed uit, want moeder had heel wat bij elkaar gezocht. Maar toen ze alles nog eens ging sorteren, bleek er nog veel bij te zitten wat nog wel bruikbaar was. Van een paar oude schorten kon ze voor ons nog knikkerzakken maken. De veters uit een versleten corset konden dienst doen als koord om de knikkerzak om je nek te hangen. Wat overbleef waren nog goede poetslappen. De oude overhemden bleken erg geschikt voor het maken van zakdoeken en oude hemden werden vaatdoeken. Van alle andere stoffen konden nog inktlappen gemaakt worden, ze werden kunstig rondgeknipt en een stapeltje werd met een oude knoop aan elkaar gezet. Zo deden ze op school weer dienst voor het schoonvegen van de kroontjespennen. Oude handdoeken werden omgetoverd tot washandjes, van oude manchester broeken konden later nog sloffen gemaakt worden voor in onze klompen. De meeste restanten verdwenen in de lappenmand, voor eventueel later verstelwerk. knopen en ritsen werden netjes bewaard in de knopendoos.

Zo zagen wij onze rijkdom behoorlijk slinken. Na zijn werk ging Pa het oude ijzer uitzoeken. Voor hem was bijna alles nog bruikbaar, alles werd vakkundig gedemonteerd, en verdween in potjes en kistjes weer naar de schuurzolder, alleen het ijzer dat te roestig was orn aan te pakken mocht weg.

Na enkele dagen stond er een voddenboer bij de Meernbrug. Hij had een nieuwe manier gevonden om zijn handel op een voordelige manier bij elkaar te krijgen.

Illustratie:
Barbara Gravendeel

Voor wat vodden of ijzer kregen de kinderen speelgoed, nou ja, speelgoed was wel een te groot woord, zijn bakfiets leek wel een feesttent met de meest waardeloze prullen.

Ik kreeg voor een arm vol vodden een molentje. Daar moest je dan heel hard mee lopen, en als je geluk had ging het ook nog draaien. Ik keek vol aandacht naar het molentje en had niet in de gaten dat er ook nog bomen en lantaarnpalen stonden. Ik stond dus plotseling met een gehavend molentje en een kapotte kop.

Mijn broer had een vogeltje op een stokje gekozen, daar liep hij mee in een cirkel in het rond. De staart ging dan draaien en het vogeltje fluiten. Ook dat was maar van korte duur, de staart en de snavel vlogen er af, en mijn broer viel kotsmisselijk op de grond.

Mijn andere broer had voor een handje vol vodden een fluitje gekregen, een blikken ding met zo'n rollende erwt erin. Een afgrijselijk geluid, en toen hij te kort bij mijn oor kwam heb ik het uit zijn mond geslagen, een bloedende lip en een kapot fluitje, nou ja, het was toch maar een fluitje van een cent.

Zo kwamen wij berooid en gehavend thuis, en moeder zei: Dat gebeurt niet meer, we ruilen de vodden niet meer voor die meuk, ik zal de rest wel aan een echte voddenboer verkopen.

Het duurde een paar weken, eer er weer een voddenboer verscheen. Na schooltijd hoorden wij een grote bel, en een man

schreeuwen: "haze en knijnevelleee... , of heeft u nog lompe of oude metalen". Moeder riep hem achterom en liet de zak half vol vodden zien met daarnaast een handje vol oud roestig ijzer. "Zal ik het roesten?" vroeg de voddenman. Roesten betekende dat het niet gewogen werd, maar dat de waarde en het gewicht geschat werden. Nee, zei moeder, ik wil het gewogen hebben aan de luns (unster). De zak leek ons toch nog behoorlijk zwaar, maar toen er ook nog beweging in de zak kwam kwamen we tot de ontdekking dat de kat er in gejongd had. Nogmaals gewogen zonder jonge katten zei de voddenboer: Het is vandaag aan de dag allemaal niet veel waard vrouw, ik zal er vier stuivers voor geven.

Na enig onderhandelen kreeg mijn moeder er nog twee vierduitstukken (twee keer twee en een halve cent) bij. Die vijf cent hield moeder zelf, de rest moest deze keer in onze spaarpotten, we hadden al genoeg geld verbrast met de vorige ruilhandel. Toen de voddenman weg was viel het ons allemaal een beetje tegen. Moeder zei: Ik geloof nooit dat zijn luns goed was, de volgende keer laat ik vooral het ijzer toch maar roesten.

De Meern, 1939
Theo van den Berg

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens
Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
17e jaargang nr. 3, september 1997 ©1997

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:

J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
Tel. 030 - 6772112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3544 NC Utrecht
Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 030 - 6771263

Ereleden:

Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:

Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):

f. 35,- per jaar,
bij verzending per post f. 12,50 extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:

ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:

H.E.J. van Essen en J.H.P. Heesters
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:

Het Huis den Eyck, dat na 1840 is afgebroken. Gravure door H.Spilman naar een tekening van J.de Beyer uit 1744 (Foto Archief Hist.Ver.)

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

Na het succesvolle Romeinenweekend van 3 en 4 mei werd ook het Romeinenweekend van 6 en 7 september weer een succes. De zaterdag werd wat minder bezocht, omdat toen iedereen aan het t.v.-toestel gekluisterd zat om te kijken naar de begrafenis van de Prinses van Wales.

In totaal bezochten ongeveer 2000 mensen de Romeinse markten. Alle hulde aan de organisatoren, en dank aan alle sponsors, waaronder de gemeente en de RABO-bank. Het boekje "De Romeinen in Vleuten-De Meern" werd een "bestseller" en is bijna uitverkocht.

Ook aan de markten in Vleuten en De Meern werd door onze vereniging deelgenomen. Daarbij werden weer enkele nieuwe leden ingeschreven. Want dat blijft toch steeds onze zorg: hoe houden wij ons ledenbestand op pijl. Ik doe graag weer een beroep op u allen om toch eens te proberen uw buurman lid van onze vereniging te maken.

Het werk van de gemeentelijke project-archeoloog Erik Graafstal in het kader van de grootschalige uitbreidingsplannen Leidse Rijn, vindt thans plaats in het deel "Veldhuizen". Vooral het onderzoek in de nabijheid van de ruïne van het Kasteel Nyeveld hebben weer nieuwe vondsten opgeleverd en hebben iets prijsgegeven over de vroegste geschiedenis van het kasteel.

Bij de ontwikkeling van de groenaanleg (het toekomstige De Milan Visconti-park) in en om de restanten van het kasteel is ook de Historische Vereniging betrokken. De Vereniging heeft er dan ook voor gepleit de nieuwe vondsten (o.a. een niet beschermde oude gracht en kademuur) te betrekken bij de stedenbouwkundige invulling van het plan.

Bij de naamgeving van straten, wegen, lanen, parken en watergangen in het plan Veldhuizen heeft de Historische Vereniging ook enige bemoeienis. En het is op ons voorstel, dat de naam De Milan Visconti wordt gebruikt. Over deze familie, die in

17e eeuw gedurende drie generaties eigenaar van het kasteel Nyeveld is geweest, wordt in het volgende blad een uitvoerig artikel gewijd.

Voor wat de toekomst betreft bestaan er plannen om de slotpagina-verhalen van Theo van den Berg, waar -zoals ik heb begrepen- vele van onze lezers elke keer weer naar uitzien, in een boekje te bundelen, aangevuld met historische foto's, die betrekking hebben op het desbetreffende anekdotische verhaal. De bedoeling is, dat het boekje vóór 1 december verschijnt. Wij zijn nog op zoek naar een sponsor.

Tenslotte een enkele opmerking over de plannen van de gemeente om de beide dorpskernen te verbeteren en te versterken. Daar waar het college zijn voorkeur uitspreekt tot vernieuwing van het dorpsplein in Vleuten en de omgeving van de Meernbrug in De Meern, kiest de Historische Vereniging daar niet voor, maar voor vernieuwing van de omgeving van de bestaande winkelcentra. De redenen daarvoor zijn, dat de beide historische kernen toch nog steeds (hoewel al aanzienlijk verknoeid) iets van de oude dorpen karakteriseren en daarmee de identiteit van de oude agrarische dorpen bewaren. Bij alle toekomstige nieuwbouw zullen dergelijke oude kernen de band met het verleden versterken en een zeker "rustpunt" zijn. Ook zal nieuwbouw aan het dorpsplein in Vleuten de karakteristiek van de oude N.H. Kerk, de Torenpleinschool, de Broederschapshuisjes, de Brouwerij en de Bakkerij Van Dijk ernstig aantasten.

"Bezint eer ge begint" is ook hier een zinvol gezegde, want er is al veel te veel in deze gemeente afgebroken en pure nieuwbouw is er al genoeg.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

Van de voorzitter	pag 53
De Nieuwe Vaart en de Thematerwetering	54
Sensationele Romeinse vondsten in De Meern	57
Een unieke foto uit 1898	59
Waarom een ziener wijnkoopman werd	60
Verenigingsberichten	61
Wandtapijten in kasteel De Haar	62
Johan Ludolph van Rhenen, vicaris te Vleuten	66
Pater	74

De Nieuwe Vaart en de Thematerwetering volgens de schouwbrief van 1612

door J.A Storm van Leeuwen

Over de aanleg en het doel van de Nieuwe Vaart en de Thematerwetering in Vleuten en Haarzuilens was tot nog toe weinig bekend. Deze twee vaarwateren werden oorspronkelijk met de algemene benaming Nieuwe Grift aangeduid en heetten omstreeks 1700 te zamen Themater Vaart. Met de aanleg daarvan, die in of kort vóór 1612 plaats vond, schiep men een vaargelegenheid vanuit de Vleutensewetering (toen Rijn geheten) naar en van Themaat. Ook het Huis den Eyck had een groot belang bij de totstandkoming van deze vaart. Tevens werd met dit werk een betere afwatering verkregen van verschillende laaggelegen percelen landbouwgrond tussen de Vleutense-wetering en de Thematerwetering.

Op 1 november 1612 stelden deken en kapittel van Oudmunster te Utrecht als ambachtsheren van Vleuten, met instemming van Herman van Ravensway (eigenaar van het Huis den Eyck, vermoedelijk tevens initiatiefnemer) en de belanghebbende huislieden (boeren), een ordonnantie of schouwbrief op betreffende de "Nieuwe Grift ofte vaersloot" in Vleuten en langs Themaat. Dit gebeurde, zoals gebruikelijk was in die tijd, behoudens goedkeuring door de Staten 's Lands van Utrecht. Deze goedkeuring werd reeds op 18 november daaraanvolgend verleend¹.

Deze watergang begon bij de Vleutensewetering, toen Rijn genoemd, en werd door de "dijk" (in dit geval de tegenwoordige Dorpsstraat) gegraven. Dijk is een ander woord voor weg, dat op het Utrechtse platteland en ook elders algemeen in gebruik is

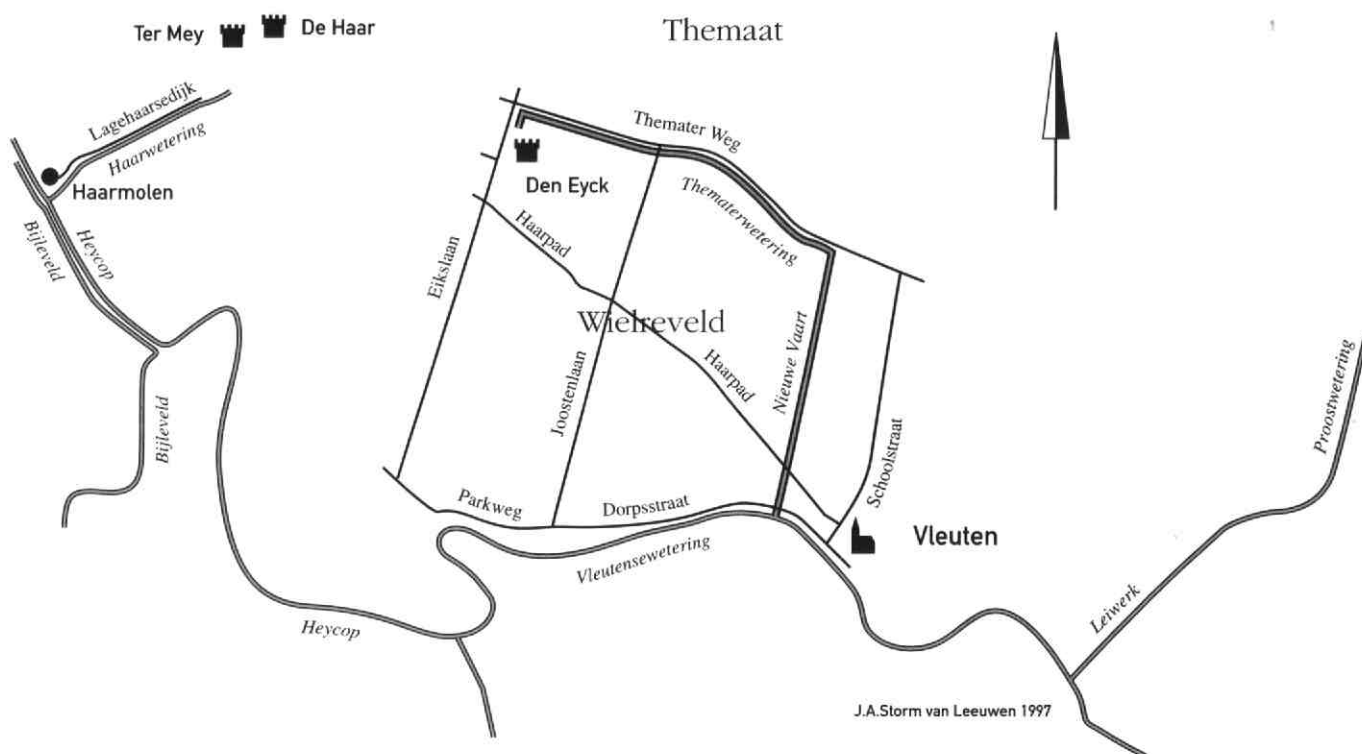
geweest en vaak nog is.

De vaarsloot liep vervolgens door de landen van bovenbedoelde personen tot aan de Thematerdijk (nu Thematerweg geheten) en verder westwaarts langs die weg tot aan het Huis den Eyck bij de Eikslaan. Omstreeks 1700 sprak men niet meer van de Nieuwe Grift, maar van de Themater Vaart. Ook deze naam heeft zich niet kunnen handhaven, in later tijden werd het gedeelte tussen de Vleutensewetering en de Thematerweg de Nieuwe Vaart en dat langs de Thematerweg de Thematerwetering genoemd.

Ter plaatse van de doorgraving van de tegenwoordige Dorpsstraat bouwde men een brug, terwijl in het Haarpad (dat toen nog uitsluitend door voetgangers werd gebruikt)², een hoge-

Combinatiekaart van vier fragmenten van de topografische kaart 1:25000, nummers 425 Kockengen) (1887), 426 (Maarsse) (1900/1908), 444 (Harmelen) (1887) en 445 (Utrecht) (1887/1900). Het noorden is boven. Voor het gebied Vleuten/Haarzuilens geeft het kaartje vrijwel geheel de toestand in 1887 weer. Dat is dus vóór de herbouw van het kasteel De Haar, de aanleg van het kasteelpark en de daarmee samenhangende verplaatsing van het dorp Haarzuilens.

Schetskaartje van de omgeving van Vleuten en Haarzuilens. Hierop zijn alleen de wegen, watergangen en andere objecten aangegeven, die in dit artikel zijn genoemd. Het kaartje is op dezelfde schaal afgedrukt als de topografische kaart.

boom of kwakel werd aangebracht. Op bijgaand topografisch kaartje uit 1887 zijn de brug en de voetbrug respectievelijk aangeduid met de letters Br en Vr (vlonder of draaiplank).

De Nieuwe Grift diende er niet alleen voor om van en naar Themaat en Den Eyck te varen, maar ook om de gronden die daaraan waren gelegen en vaak ernstige wateroverlast ondervonden, beter te kunnen laten afwateren naar de Vleutensewetering. Waarschijnlijk was het maaiveld in het noordelijke deel van het Vleutense gebied door een sterkere inklinking van de grond lager komen te liggen dan dat in het zuidelijke deel.

Over het tijdstip wanneer en de wijze waarop deze vaart werd aangelegd en gefinancierd wordt niets vermeld. Voor het gedeelte tussen de Vleutensewetering en de Thematerwetering heeft men ongetwijfeld zoveel mogelijk gebruik gemaakt van een bestaande kavelsloot; de kavels waren hier namelijk dwars op de Vleutensewetering gericht. Het werk was klaarblijkelijk in het najaar van 1612 gereedgekomen, zodat toen een door de Staten bekrachtigde onderhoudsregeling nodig was.

De vaart zou in de maanden mei en september van ieder jaar worden geschouwd (geïnspecteerd) door de schout met twee schepenen van Vleuten voor zover het vaarwater in Vleutens gebied lag, en door de schout met twee geburen van Themaat voor het in Themaat gelegen gedeelte. Dit laatste was de aan Themaat grenzende helft van de Nieuwe Grift. Vermoedelijk werd de bestaande zuidelijke wegsloot van de Thematerdijk aan beide zijden, dus aan de wegkant en aan de landkant, verbreed tot vaarsloot.

Het onderhoud, dat uit het verwijderen van waterplanten en van ruigten langs de kanten, benevens het baggeren van het vaarwater bestond, was goed geregeld. Het gedeelte van deze watergang tussen de Rijn (Vleutensewetering) en de Hogenboom ter lengte van ongeveer 40 roeden (een roede was 3,76 meter lang) kwam ten laste van Huis den Eyck. Of hiertoe ook de bruggen in de weg en het voetpad werden gerekend is niet zeker. Het stuk tussen de Hogenboom en de Thematerdijk (nu Thematerweg) moesten met name genoemde particulieren onderhouden; ik zal hieronder de betreffende passage van de schouwbrief volledig overnemen.

"Ende sullen de voorschreven vaertsloot ten ewigen dagen onderhouden ende uuyter schouwe houden die geenen die daer onder sijn resorterende hier nae benoemt, elcx ten roetale naevolgende. Te weten:

De huysinge Den Eyck uuytten Rhijn beginnende tot aen den hogenboom toe, houdende omtrent de lengte van veertich roeden.

Item de hoffstede die bij Bart Jansen jegenwoordich bewoont wordt voorts nedergaende tot de lengte van twijntich roeden.

Gerrit Cornelis Gerritsen veerthien roeden.

Wauter Jansen veerthien roeden.

Cornelis Willemsn van Cothen twaelff roeden.

De Thematerwetering bij de Joostenlaan omstreeks 1960, gezien naar het westen. De bomen rechts op de foto staan in de zuidelijke berm van de Thematerweg. Links de Joostenlaan. (Foto Stichting Bodemkartering Wageningen nr R29-78).

Gerrit Franssn thien roeden.
 Hendrick Peterssn Stoock twaelf roeden.
 Geertruyt Peter Cornelissn weduwe elf roeden.
 Jan Willemsn twaelf roeden.
 Cornelis Cornelissn den Boer twaelf roeden.
 Dirck Philipssn twijntich roeden.
 Cornelis Gerritssn van Rewijck twijntich roeden.
 Alles ten wedersijde ende achtereen nederwaerts volgende. Ende dat van Thematerdijk d' voorschreven vaersloot maecken sall langes denselven Thematerdijk elcx van die van Themaet ende Wielrevelt ter halver waeter voor haere landen ende soe veer (= ver) deselve streckende sijn."

De term "ten ewigen dagen" in de aanhef van dit artikel van de schouwbrief was in dergelijke ordonnanties gebruikelijk en moest niet letterlijk worden opgevat. Men bedoelde daar alleen mee: zolang de ordonnantie van kracht is. De onderhoudsverplichting rustte op de met name genoemde gebruikers en hun opvolgers van bepaalde gronden, alsmede op het Huis den Eyck. Deze gebruikers konden zowel eigenaar-gebruiker als pachter zijn.

Het hierboven vermelde toponiem Wielrevelt (Wielderveld of Wilderveld) wordt niet meer gebruikt. Men duidde daarmee vroeger het gebied aan dat besloten lag tussen de tegenwoordige Thematerwetering, Schoolstraat, Vleutensewetering en Eikslaan³. Daarop zal ik in een ander artikel terugkomen.

Voor het gedeelte van de Nieuwe Grift dat langs de Thematerdijk was aangelegd en dat nu Thematerwetering heet moesten degenen zorg dragen van wie de grond aan het water grensde, dat wil zeggen: aan weerszijden van de Nieuwe Grift. Voor de zuidelijke helft waren dat "die van Wielrevelt", voor de

noordelijke helft waren de belanghebbenden in Themaet onderhoudsplichtig. De kavels in Themaet liepen hier namelijk zuidwaarts door tot aan of tot halverwege het water,

Een ander voorschrift dat in de schouwbrief van 1612 was opgenomen betrof het aanbrengen van zogenaamde hoofden. Dit waren eenvoudige particuliere bruggen, bestaande uit twee landhoofden en een los brugdek, die nog steeds in de polders worden gebruikt. Men noemt ze ook wel hoofdningen. Indien iemand een dergelijke overgang in het vaarwater wilde maken, diende deze een doorvaartwijdte te krijgen van acht voeten. De oude Utrechtse praam had een bovenbreedte van bijna zeven voeten; de schippers konden dus hun vaartuig daar doorheen bomen of wegen met hun vaarboom.

Zoals gezegd, was deze vaargelegenheid niet alleen van belang voor de boeren van Themaet, waarvan de boerderijen langs de noordzijde van de Thematerdijk (Thematerweg) stonden, maar ook voor het Huis den Eyck, vooral voor het vervoer van turf. Den Eyck was in die tijd het enige kasteel in de omgeving, dat niet te water bereikbaar was⁴.

Later voeren ook vletten door dit vaarwater met ladingen afgegraven klei uit verschillende percelen land in Wielrevelt. De schippers (die de klei zelf afgroeven) voeren deze grondstof voor de steen- en panovens aan de Vecht door de Nieuwe Grift naar de Vleutensewetering, het Leiwerk en de Proostwetering richting Zuilen en Maarssen.

De Nieuwe Vaart als onderdeel van de vroegere Nieuwe Grift heeft zijn betekenis als vaarwater en voor de waterhuishouding geheel verloren. Deze "vaersloot" is bij de uitbreiding van de bebouwing van het dorp Vleuten voor een deel gedempt.

"Leegniecoop bij de Haar, 1761". Penseel, gewassen in grijs door P.J.Liendner (1727-1779). Gezicht vanuit het zuiden. Links de Bijleveld met daar overheen een hogeboom of kwakel (hoge voetbrug), rechts de Haarkorenmolen met daarvoor een ophaalbrug over de Heycop. De situatie is thans volledig veranderd, de Bijleveld en de Heycop zijn gedempt, de molen en de huisjes zijn sinds lang afgebroken.

Deze afbeelding, die in 1985 werd opgenomen in de speciale uitgave "Van Oude Rijn tot Leidse Rijn" van de Historische Vereniging, is hier nogmaals gepubliceerd om te laten zien hoe een eenvoudige hogeboom of kwakel was geconstrueerd in vroegere eeuwen. Deze kwakel had een smalle loopplank, maar de twee leuninggen stonden schuin naar buiten om meer ruimte te verkrijgen. Evenals de hogeboom in het Haarpad over de Nieuwe Grift werd de kwakel over de Bijleveld in de loop van de tijd vervangen door een draaiplank.

De Thematerwetering werd in ruilverkavelingsverband met het oog op de zeer ongelijke hoogteligging van afgevlote percelen in het vroegere Wielreveld verdeeld in enige panden met verschillende peilen. Het laagste pand watert nu af op Themaat. De verbinding met de Vleutensewetering is eveneens gewijzigd; voor het westelijke deel van de Thematerwetering loopt deze nu langs de Joostenlaan.

Noten

1. Rijksarchief Utrecht, Archief van de Staten van Utrecht, Zesde register van verschillende acten van de Staten en hun gedeputeerden, Inv.nr 349-7, f. 88 vso.
2. Zie voor dit oude kerkpad tussen De Haar en Vleuten: J.H.J.Joosten, "Het Haarpad en een opzienbarende vondst", in dit tijdschrift, jrg. 14, nr. 4 (1994), p. 88 e.v., alsmede P.F.Klein Obbink en J.H.J.Joosten, "Haarpad, verhalen en bewoners"; in dit tijdschrift, jrg. 15, nr. 4 (1995), p. 77 e.v.
3. D.W.Gravendeel, "De Wiel"; in dit tijdschrift, jrg. 10, nr. 1 (1990), p. 813 e.v..
4. De naburige kastelen De Haar en Ter Mey bezaten in die tijd een vaarverbinding met de Heycop via de Haarwetering (langs de Lagehaarsedijk). Het daar lopende gedeelte van de Heycop alsmede de Haarwetering bestaan niet meer.

De Nieuwe Vaart voor dat deze werd gedempt, gezien vanaf de vroegere brug in de Dorpsstraat. (Foto K.B.Nanning)

Sensationele Romeinse vondsten in De Meern

Eindelijk is dan toch die ene weg die naar Rome leidt gevonden! Bij het graven van proefputjes door Ballast Nedam, op zoek naar geschikt zand voor het bouwrijp maken van het nieuwbouwplan Veldhuizen, werden de koppen ontdekt van twee rijen palen. Bij controle en nader onderzoek bleek het niet minder dan een Romeinse grensweg te zijn. Een en ander kwam tot stand door hechte samenwerking met vrijwilligers van de Historische Vereniging en de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland onder leiding van de gemeentelijke projectarcheoloog Erik Graafstal. Grote opwinding ontstond toen even later ook nog op de bodem van een naast de weg blootgelegde rivierbedding een Romeins schip werd ontdekt. De archeologische vrijwilligers Willem van Bommel (opgegroeid op de nabijgelegen boerderij Nyevelt) en ons bestuurslid Hans Joosten waren bezig in de put de palen van de weg uit te graven. Om het grondwater wat af te laten vloeien werd er aan de noordzijde van de gevonden weg een putje gemaakt. Het zich met water vullende putje werd zorgvuldig door Hans Joosten afgetast, waarbij hij stuitte op verrassend hard aanvoelend hout. Nader onderzoek bracht een dwarsbalk en later een rechtop staande plank aan het licht, dat de bovenrand van een schip bleek te zijn. Onmiddellijk werd contact opgenomen met het Nederlands Instituut voor scheeps- en onderwater Archeologie (NISA), om de vondst te melden. Genoemde instantie bevestigde de dag daarop al dat deze belangrijke ontdekking een Romeins schip betrof. Het was dan ook een drukte van belang toen op vrijdag 26 sep-

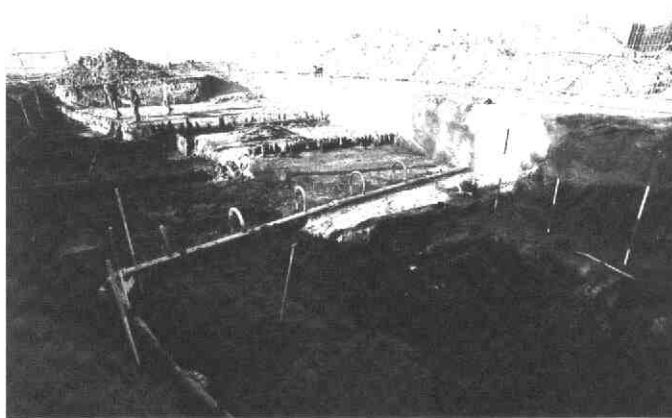
tember j.l op de "site" cameraploegen, fotografen en verslaggevers van alle landelijke en regionale media door elkander krioelden om niets van het spektakel te missen.

"We hebben de weg der wegen, de Romeinse A1, gevonden" zo meldde Erik Graafstal op de persconferentie. (Foto: Toon van Weerdenburg)

"Dit overkomt je als archeoloog maar eens in je leven", zei Erik Graafstal in het N.O.S.-journaal. In zijn toelichting tijdens de drukbezochte persconferentie had hij het over "de weg der wegen, de Romeinse A1", die de voornaamste verbinding over land vormde tussen de legerkampen langs de

noordgrens van het Romeinse Rijk. In ons land lag die grens - in het latijn "limes" - vanaf het jaar 47 na Chr. op de zuidoever van de Rijn en volgde de riviertak die bij Katwijk uitmondde in de Noordzee. Mogelijk werd de weg al rond het midden van de eerste eeuw aangelegd, toen ook de legerkampen (castella) in De Meern, Utrecht en Woerden werden gebouwd. De weg werd vanwege de ligging in nat gebied enigszins verhoogd aangelegd op een weglichaam, dat bijeengehouden werd door een kistwerk van palen, planken en trekbalken. Voorts werd de weg in verschillende fasen met grind verhard. Een van de planken is intussen door middel van zo- genaamd jaarringen-onderzoek gedateerd in het jaar 114 na Chr. of iets daarna.

Overzichtsfoto van de site. Op de voorgrond het deel van het schip wat zichtbaar is, in het midden de twee rijen palen van de weg. (Foto: Toon van Weerdenburg)

Het zeer goed geconserveerde Romeinse vrachtschip werd gevonden in de rivierbedding ten noorden van de Romeinse verkeersweg, tegen de zuidoever van de rivier, parallel aan de weg. In het schip, dat nog maar voor een klein deel in het zicht is gebracht, werd een kist aangetroffen met gereedschap, waaronder een breew-ijzer en een nog vlijmscherpe beitel. De hoeken van de kist hebben gezwaluwstaarte verbindingen en zijn versterkt met bronzen hoeksteunen. De kist heeft een nog goed werkend slot, waarvan de sleutel in de nabijheid lag.

Een gedetailleerde fot van het vrachtschip; rechts de versierde achtersteven en boven het stuurboord met daaraan nog de ringen om de stuurriem te bevestigen. (Foto: Hans Joosten)

Het ziet er naar uit dat de hele inventaris van het schip nog aan boord ligt. Verder onderzoek is nog aan de gang. De heer D.H.Kok, lid van gedeputeerde staten van de provincie Utrecht, sprekende in het kader van het Romeinenjaar 1997, vond het toch wel frappant dat de vondsten precies in dit jaar aan het licht zijn gekomen; immers in het jaar 47 na Chr. werd door keizer Claudius de noordgrens van het Romeinse rijk vastgesteld. Het enthousiasme waarmee zowel de plaatselijke als de provinciale overheid zich op de persconferentie uitte, zal mogelijk resulteren in het behouden van deze vondsten. De gemeente Vleuten-De Meern gaat onderzoeken hoe de gevonden weg in het bestemmingsplan van de wijk kan worden opgenomen. Gedeputeerde Kok sprak al over een "Limes-museum" ergens in de provincie. De Historische Vereniging ziet mogelijkheden voor zo'n museum in de nabijheid van het castellum op de Hoge Woerd. De vereniging juicht deze initiatieven toe, daar het in schitterende staat geconserveerde schip, met de beeldhouwde achtersteven, naar schatting meer dan 20 meter lang en 3,5 meter breed, twee keer zo mooi, twee keer zo oud en twee keer zo gaaf is als het beroemde "Utrechtseschip".

Hier wordt de noordelijke palenrij van de Romeinse weg ingetekend. Op de achtergrond de directiewagen van onze vereniging, die ook nu weer intensief wordt gebruikt. (Foto: Hans Joosten)

In het nieuw te bouwen "Limes-museum" zou dan deze vondst van nationale en Europese allure, naast alle andere Romeinse vondsten uit de omgeving, een leerzaam geheel kunnen vormen van wat de Romeinse cultuur voor ons heeft betekend. De Historische Vereniging zal gaarne, in nauw overleg met de overheid, steun willen verlenen om deze initiatieven te verwezenlijken in een museum genaamd "Limes-Fletione".

H.E.J. van Essen

Een unieke foto uit 1898

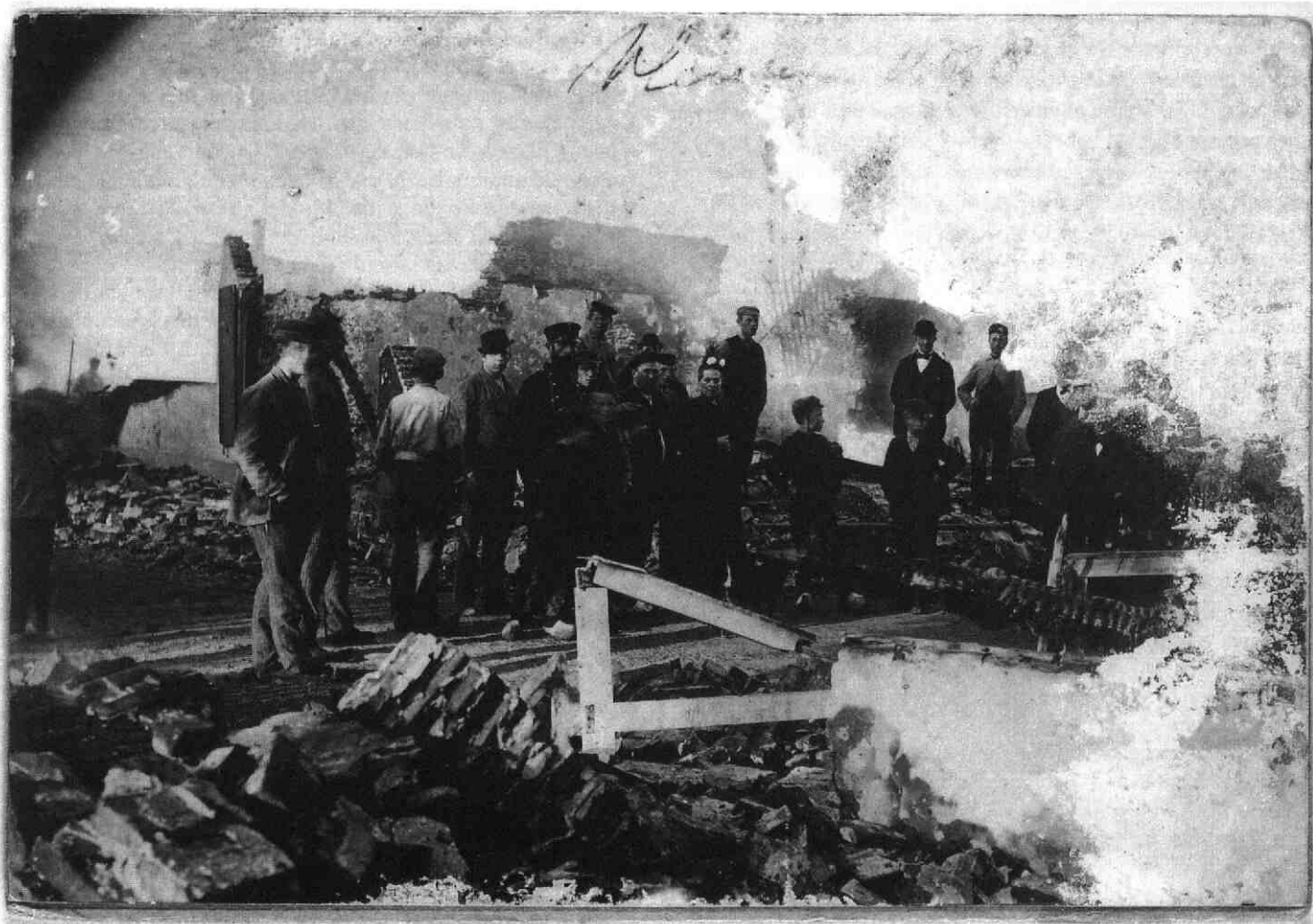
De vice-voorzitter van onze vereniging, de heer A. van Zoeren, ontving de hier geplaatste historische foto - van de ruïnes na een vreselijke brand - van onze plaatsgenoot en brandweercommandant P. Griffioen ten behoeve van het archief van de plaatselijke brandweer. Hij had die de foto overigens weer gekregen van de heer Th. Vulto.

De foto dateert uit 1898 en geeft de puinhopen weer in het dorp Vleuten, direct na de grote brand van 1898. Zoals bekend verondersteld mag worden werd het dorp Vleuten op zondag 2 oktober 1898 geteisterd door een enorme brand, waarbij een gedeelte van het centrum afbrandde. Een door kinderen achteloos weggeworpen lucifer, die in de hooiberg bij de boerderij annex café van Geert van Dijk (Het Oude Raadhuis) terecht kwam, zette het centrum van het dorp in lichter laaie. Brandmeester Jan Baars met zijn handspuit was al gauw met zijn vrijwilligers aanwezig, maar stond machteloos tegenover de vlammenzee, aangewakkerd door een straffe wind. Café en boerderij met schuren en hooibergen, de naastgelegen schilderswerkplaats van Antonie van Lent en de panden van de bakkerij van de weduwe Pieter Van Dijk, op de hoek van toenmaals de Stationsstraat en de Dorpsstraat en nog drie woningen daarnaast, brandden tot de grond toe af. Andere panden werden ontruimd en de brandweercorpsen uit De Meern, Oudenrijn en Utrecht werden te hulp geroepen. Niet minder dan drie dagen hadden de brandweerkorp-

sen nodig om de enorme brand te bedwingen. Vooral aan de Utrechtse brandweer met zijn stoombrandspuit was het te danken dat niet nog meer huizen ten prooi aan de brand vielen. Het centrum van Vleuten was een puinhoop, zoals op de foto goed te zien is.

Het is moeilijk de lokatie precies te traceren. Het kan bij het bruggetje over de Vleutense Wetering zijn bij de panden van bakkerij Van Dijk en de brouwerij. De meeste personen op de foto zijn bekend. Deze zijn: Ant. van Dijk, Van den Bosch, Schurink, Jansen (veldwachter met baard), Wibbeke, Van Dijk, Baars, Lubach, Juffr. Schippers, De Lange, Ram, Lensinck en Van Lent. Indien u personen op de foto herkent dan horen wij dat graag van u.

J.F.K.

Waarom een ziener wijnkoopman werd

door Reina Verheijen-van Heukelom

Vanuit mijn marktkraam, waar ik op de zesde en de zevende dag van de negende maand als wijnkoopman had plaatsgenomen, sloeg ik met belangstelling de mensenmenigte op de markt gade. Wie zag ik daar??? Allereerst mijn collegae marktkooplieden: de verkoper van overheerlijke broodjes, voorts de kunstenaar die het ambacht verstond van het maken van bronzen fibulae, schoon van vorm, en van een goede kwaliteit, wat eveneens gezegd kan worden van de schoenen die door hem gefabriceerd werden. Er was een kraam met helmen en zwaarden, terwijl mijn oog gestreeld werd door de kleurige gewezen wollen gordels die op kunstige wijze door een kaartweefster gewezen waren. Menige vrouw zou hier zeker een begerige blik op werpen, daar een lang gewaad, door zulk een gordel bijeengehouden, ongetwijfeld de aandacht zou trekken van elke voorbijganger. En vrouwen zijn meestal niet afkerig van een dergelijke aandacht!!!

Bij de ingang van het marktplein bevond zich een ruimte waarin een Romeinse soldaat eigen gemaakte tekeningen vertoonde aan allen die daarvoor belangstelling hadden. Zijn kleurrijke tekeningen betroffen het leven van de Romeinse soldaat in en om het castellum waar hij gelegerd was. Genoemde tekenaar, Antonius geheten, had veel succes met zijn ongetwijfeld voortreffelijke vertoning. Ook de daarbij door hem uitgesproken toelichting oogste veel lof.

Aan de andere zijde van het plein was een schone villa gelegen, geheel gebouwd in de ons zo bekende Romeinse stijl met hoektorens en voorportaal. De eigenaar had zich bereid verklaard, enkele van de meest waardevolle stukken van zijn bezit aan het volk te tonen. Daar waren allereerst twee huisaltaren. Deze werden met gepaste eerbied bekeken. Voorts toonde hij aan de vele belangstellenden een zwart olie-bekertje. Zeer waardevol, daar het uiterst zeldzaam is. Ook een complete wrijfschaal, in zijn huis dagelijks in gebruik, mocht men van dichtbij aanschouwen. En tenslotte een grote rood gekleurde amphoor, waar de wijn in bewaard werd. Het werd bijzonder op prijs gesteld, dat anderen dan door hem, als huiseigenaar uitgenodigde gasten, zijn woning mochten betreden. Voorwaar een grote eer!

Zoals gij allen zult weten is een markt steeds een levendig gebeuren waar veel te beleven valt.

Na de aankondiging van een offer-ceremonie werd het heel stil op het plein. Er werd graan en wierook geofferd door een vrouw, die wilde weten of haar man, die zich ver weg in het leger bevond, nog in leven zou zijn. Helaas, de zieneres moest haar mededelen, dat hij als een dappere soldaat voor het vaderland gesneuveld was. De priester, die zelf een geit ten offer aanbood, moest vernemen, dat zijn naam niet eeuwig zou voortleven in de harten van de mensen. Diep onder de indruk van dit godsdienstig gebeuren richtten wij de blik op de andere zijde van het plein, waar gladiatoren gevechten plaats vonden. Een beer bond de strijd aan met een gladiator, en eveneens waagden twee rivalen het, elkaar te bevechten. Het was heel spannend deze vroegere krijgsgevangenen (want dat zijn de gladiatoren!) zo behendig te zien omspringen met wapentuig. Ze hebben dan ook een opleiding van twee jaar achter de rug.

Gelukkig vond mijn wijn veel aftrek, en ik schepte er genoeg in, met vele van mijn klanten een onderhoudend gesprek te voeren!

Net toen ik even meende van een moment rust te kunnen genieten, werd ik opgeschrikt door hoefgetrappel: twee prachtige paarden verschenen op het marktplein; in de witte strijdswagen, die zij trokken, ontwaarde ik een dappere wagenman, met naast zich Julius Caesar zelf! Een schok trok door mijn lichaam. Ik was geheel van mijn stuk gebracht en ik trachtte mijzelf voor de ogen van Caesar onzichtbaar te maken. Wat was n.l. het geval???

Och, goede vrienden, van oorsprong ben ik ziener: ik kan feilloos de toekomst voorspellen, de samenhang tussen verleden, heden, en wat daarop volgt uit de doeken doen en verklaren. Mijn gave is groot, en onfeilbaar.

Nog niet lang geleden, waarschuwde ik de grote Caesar voor wat ik duidelijk zag als voor hem onafwendbaar noodlot: Op de Idusdag van maart zouden Brutus en zijn vrienden hun keizer met dolkstoten vermoorden. Ik werd in mijn visie gesteund door Calpurnia, Caesars vrouw, die op een nacht driemaal in haar slaap uitriep: "Help zij vermoorden Caesar"! Caesar wilde er niets van weten. Ondanks het feit, dat ik hem knielend smeekte naar mij te willen luisteren, duwde hij mij ruw terzijde en sprak: "deze man is een ziener, veeleer een dromer, en dromen zijn bedrog!"

Ik besloot op dat moment mijn gave niet meer ten dienste van mijn medemens te gebruiken, en mijn leven verder te slijten als wijnkoopman. Het sneed mij door de ziel Caesar nu nog zo fier, zo keizerlijk in de strijdswagen te zien staan, terwijl ik wist hoe dichtbij het uur van zijn dood was!.....

Ik had mij afgewend van dat beeld, om het niet te hoeven zien en om niet gezien te worden door de grote keizer. Mijn gelaat verborg ik in de plooiën van mijn mantel. Terwijl ik mij zo in mijzelf als het ware terugtrok, kreeg ik visioenen voor mijn geestesoog, want de gave van het zien kan men niet naast zich neerleggen. Ik zag, zo'n eeuw later, Hadrianus regeren. Een groot en machtig keizer, die heerste over alle landen vanaf de naar hem genoemde muur in het Noord-Westen (later Schotland genaamd) tot de landen rondom de Middellandse Zee en zelfs tot Jerusalem! Deze Hadrianus had veel idealen¹⁾. Eén ervan wordt weergegeven met het woord: "schoonheid".

Waarlijk een hoog ideaal. Hij wilde niet alleen dat de steden schitterend mooi zouden zijn met fonteinen en parken, maar ook dat de mensen die er woonden recht op lijf en leden waren, sterk, gestaald door sport en spelen. Hij wilde dat de scholieren zich zouden bekwamen in het opzeggen van hun lessen, en dat zij onderwezen werden in het beoefenen van schone kunsten. Hij

wilde dat de Pax Romana, de wereldvrede, zich zou uitstrekken, over zijn gehele rijk.

Hij wilde dat men van het ene naar het andere land kon dwalen zonder gevaren, zonder formaliteiten. Hij wilde.... hij wilde zoveel, wanneer hij droomde over zijn idealen. ...

Mijn geestesoog zag nog meer: ik zag in een later tijdvak Napoleon die een soortgelijk ideaal had: het stichten van een immens groot rijk, waarover hij de scepter zou zwaaien, zonder oorlogen en chaos.

En nog veel verderweg ving ik de klank op van een „verenigd Europa”, een “Europa zonder grenzen”, waar allen van dezelfde rijkdom zouden profiteren... Een samenleving waar kinderen op school kennis zouden nemen van de cultuur en wetenschap die door vroegere generaties beoefend werden. Elke generatie behoort voort te bouwen op de cultuur van het verleden, en de kennis van hun voorouders, en van allen die daarvoor leefden.

Zo voort filosoferend in mijn droom besepte ik dat inderdaad de cultuur der Romeinen de bakermat zou zijn van alle culturen die daarop zouden volgen. De jeugd van de twintigste eeuw zou de schoonheid en de kunst van wat de Romeinen voort brachten leren kennen, en zo zouden de Romeinen blijven voortleven, ook al was Caesar's dood nabij!

Met een schok keerde ik terug tot de werkelijkheid. Caesar was vertrokken. Ik verkocht de witte en de rode wijn uit het Zuiden van het Gallische land in amphoorflessen.

Ik opende een fles, schonk mijzelf een beker in en bracht een heildronk uit op de toekomst van dit land en van de Historische Vereniging Vleuten-de Meern, Haarzuilens.

De afbeeldingen zijn enige impressies van de Gemina - (romeinse militairen) en de Omnia-groep (romeinse burgers), tijdens hun optreden gedurende het romeinenweekend van 6 en 7 september j.l.

Foto's: Henri Verheijen.

1) De mening van Hadrianus is te vinden in “Hadrianus gedenk schriften” van Marguérite Yourcenar.

Verenigingsberichten

Ons documentatiecentrum

Sinds onze vereniging in 1988 de beschikking kreeg over de Broederschapshuisjes in Vleuten en daar haar documentatie- en informatiecentrum vestigde, is er hard gewerkt om een zo breed mogelijke verzameling documentatie op te bouwen. Met de secretaris van de vereniging als coördinator heeft een groepje vrijwilligers op twee middagen en een avond in de week gewerkt aan het verzamelen, registreren en toegankelijk maken van boeken, tijdschriften en documenten, die betrekking hebben op de geschiedenis van de gemeente en haar inwoners. Begonnen werd met de boeken en tijdschriften te inventariseren en er een register op te maken, dat in een computerbestand werd opgenomen, zodat het bezit snel geraadpleegd kon worden. Vervolgens werd hetzelfde gedaan met de verzameling foto's, dia's en negatieven. In 1987 werden met behulp van verkregen sponsorgeld microfilms aangekocht van de in het Rijksarchief in Utrecht aanwezige archieven van de vroegere gerechten waaruit onze gemeente is ontstaan, lopende van 1527 tot 1811 en bestaande uit zo'n 100 boekdelen en bundels. Op initiatief van de toenmalige voorzitter Dr.D.W.Gravendeel werd eind 1988 begonnen om met een zelf omgebouwde diaprojector deze films door te lezen en er alfabetische registers van te maken. Een tijdrovend werk, ook omdat eerst geleerd moest worden de oude handschriften te lezen. Van 55 delen, waarin o.a. de transporten, hypotheeken en burgerlijke huwelijken werden vastgelegd, werden registers gemaakt: een monnikenwerk dat nu, na 8 jaar, voltooid is. In deze registers, die ook in computerbestanden zijn opgenomen, zijn alle gegevens in

deze archieven heel snel te vinden en hoeft men daarvoor niet meer dagenlang te zitten zoeken. Intussen werd hetzelfde gedaan met de doop-, trouw- en begraafregisters van de kerken in de gemeente van rond 1650 tot 1811, waarvan microfiches werden aangekocht. Alle personen, die in deze registers voorkomen, zijn nu snel te vinden. Verder werden ook de oorspronkelijke kadastrale registers van 1832 in de computer opgenomen. Tenslotte beschikt het centrum over zo'n 2500 transcripties en kopieën van akten uit verschillende archieven, voornamelijk de notarieële archieven, die op onze gemeente betrekking hebben en die dank zij het jarenlange werk van de heer J.H.van der Poel werden verzameld. Met nog andere verzamelingen documentatie over diverse onderwerpen, vormen de genoemde gegevensbestanden een voor een plaatselijke historische vereniging uniek bezit, waarop wij trots menen te mogen zijn en waaruit reeds veel informatie aan belanghebbenden kon worden verstrekt. Uit deze verzamelingen worden ook veel gegevens geput voor het schrijven van artikelen in het tijdschrift van de vereniging. De hoeveelheid gegevens is echter zo groot, dat nog veel meer schrijvers er stof voor een verhaal uit zouden kunnen putten. En dat is iets dat de vereniging graag zou willen: meer medewerkers om het rijke verleden van onze gemeente te onderzoeken, op schrift te stellen en ter kennis te brengen van onze huidige inwoners. Een bezigheid die behoorlijk wat tijd vergt, maar bijzonder interessant is en veel voldoening kan geven. Het bestuur hoopt dat er zich liefhebbers aanmelden, die hun vrije tijd aan dit boeiende werk willen besteden. Heren en dames, besteedt uw vrije tijd nuttig en plezierig en kom meewerken!

Wandtapijten in kasteel De Haar

door J.H.P. Heesters

Kasteel De Haar in Haarzuilens herbergt een groot aantal kunstschaten. Daaronder zijn drie grote wandtapijten die uit Vlaanderen afkomstig zijn. Ook in Frankrijk en in ons land zijn kostbare wandtapijten geweven. Het beurtelings succes van deze drie naties is vaak het gevolg geweest van economische-, politieke- en godsdienstige ontwikkelingen.

Een techniek met geschiedenis

Het weven van tapijten was, in een uiterst primitieve vorm, al rond 500 jaar vóór Christus bekend. Verder in de geschiedenis ontwikkelden de christelijke Kopten in Egypte, in de eerste eeuw na Christus, de weeftechniek. Deze bevolkingsgroep bracht het weven tot grote bloei. Door de kruistochten kreeg het weven ook in de westelijke wereld meer bekendheid. Monniken in kloosters bedienden in de vroege middeleeuwen het weefgetouw. Geleidelijk aan zien we dat ook buiten de kloostermuren deze oude techniek als een zelfstandig beroep beoefend ging worden. Een van de gevolgen was dat in Parijs in de 14e eeuw al een productiecentrum voor wandtapijten gevestigd was. Het was in die tijd voornamelijk nog een aangelegenheid voor weversfamilies waarvan de familie Gobelin de bekendste is geworden.

De 100 jarige oorlog tussen Frankrijk en Engeland zorgde er voor dat veel Franse wevers hun heil zochten in de Zuidelijke Nederlanden. Het gevolg hiervan was dat Vlaanderen toonaangevend werd op gebied van wandtapijten. Als voorbeeld mag de stad Oudenaarde genoemd worden waar op het einde van de 15e eeuw 14.000 tapijtwevers hun brood verdienden. In de 15e eeuw streefde de Vlaamse tapijtindustrie de Franse tapijtweverijen voorbij. Men kan die tijd terecht de Gouden Eeuw van de Vlaamse tapijtkunst noemen.

De voortdurende godsdienstvervolgingen van de Spaanse koning Filips II zorgde er voor dat veel wevers een goed heenkomen zochten in de Noordelijke Nederlanden. Zij vestigden zich onder anderen in de gewesten Holland, Brabant en Zeeland. Omdat de Vlaamse tapijtkunst in zo'n hoog aanzien stond, lokte de Franse koning Henri IV, gesteund door Richelieu en Mazarin,

de Vlaamse tapijtwevers naar Frankrijk. Uiteraard werden ze daar met open armen ontvangen. De koning verleende hen alle medewerking, gaf opdrachten en subsidies. De koning stelde zelfs het edict van Nantes in waardoor de Hugenoten, waaronder ook Vlamingen, in het roomse Frankrijk vrijheid van godsdienst kregen. Daar kwam echter in 1685 weer een einde aan toen Lodewijk XIV dit edict weer ophief. De gevolgen konden niet

uitblijven. Veel Franse Hugenoten, waaronder ook tapijtwevers, vluchtten. Verschillenden vestigden zich in de Noordelijke Nederlanden. Alhoewel in ons land de tapijtkunst al beoefend werd, kwam deze bedrijfstak daarna tot nog grotere bloei. In Leiden, Middelburg, Delft, Gouda, 's-Gravenhage, Haarlem, Schoonhoven, Amsterdam en Utrecht zijn tapijtwevers nog jarenlang actief geweest.

Gobelins of wandtapijten?

Rond 1450 stichtte een zekere Jean Gobelin even buiten Parijs, samen met zijn familie een ververij en tapijtweverij. Daar werden de wolgarans in talloze kleuren geverfd en werden wandtapijten geweven. Het succes van de Vlaamse tapijtweverijen was ook in zijn bedrijf merkbaar. Het is niet duidelijk hoe het deze familie in de volgende decennia is verlopen. Wel is bekend dat door de economische toestand de weverij in 1655 is gesloten. Toen in 1662 door Lodewijk XIV alle takken van kunst en kunstnijverheid genationaliseerd werden, kocht de Franse staat, onder leiding van Colbert, de oude weverij van Gobelin op. Charles le Brun, de jonge en eerste directeur, stichtte daarin de 'Manufacture des Gobelins'. De tapijten die daar vanaf die tijd gemaakt werden, kregen in Frankrijk de naam 'gobelin'. Het is een naam die in Frankrijk tot op heden aan het Franse produkt verbonden is gebleven. De tapijten die in Vlaanderen en de Noordelijke Nederlanden werden gemaakt, kregen de Nederlandse naam 'wandtapijt'. Dit is dan ook de reden dat de 3 wandtapijten in De Haar geen gobelins maar wandtapijten worden genoemd. Technisch en esthetisch gezien zijn er geen verschillen tussen beide soorten wandtapijten aan te geven. Het is duidelijk een benaming van de herkomst.

De weverij van Jean Gobelin die vroeger buiten de stad gevestigd was, ligt nu binnen der stadsgrenzen. In het 13e arrondissement aan de Avenue des Gobelins is 'La Manufacture des Gobelins' nog steeds gevestigd en te bezoeken. Op de oude weefgetouwen worden, ook nu nog, gobelins geweven en gerepareerd.

Schilderen met wol

In principe bestaat het weven van wandtapijten uit een groot aantal draden die elkaar kruisen. Twee stel draden, de schering, zijn sterke linnengaren die het weefsel dragen. Deze draden kunnen verticaal op een weefgetouw gespannen worden. Dit wordt dan de 'haute lisse techniek' genoemd. Als de kettendraden horizontaal worden gespannen, noemt men dit de 'basse lisse techniek'. Voor dat met het weven wordt begonnen, is door knappe tekenaars of schilders een ontwerp in kleur gemaakt. Zo zijn de 3 wandtapijten in De Haar door de Vlaming Jan Gossaert ontworpen toen hij in Brussel werkzaam was. Van een ontwerp wordt een vergroting op ware grootte en in kleur, een zogenaamd 'carton' gemaakt. Dit wordt achter het weefgetouw gespannen. Gezien de vele tintnuances zal het duidelijk zijn dat voor de

Een oud weefgetouw in La Manufactures des Gobelins in Parijs waarop met de haute lisse techniek wordt geweven.

wandtapijten in De Haar heel wat garens in voorraad zijn gemaakt. Deze wandtapijten zijn, inclusief de randen, ongeveer 8 meter breed en 4 meter hoog. Als we dan bedenken dat één wever ongeveer één vierkante meter per jaar kon weven, is het niet moeilijk de arbeidstijd van deze 3 wandtapijten te berekenen.

Oude wandtapijten

De vraag kan gesteld worden hoe oud de 3 wandtapijten in De Haar zijn en waar ze vandaan zijn gekomen. Zonder twijfel zijn de 3 wandtapijten eind 15e eeuw in Brussel, naar een ontwerp van Jan Gossaert, geweven. Brussel genoot in die tijd grote vermaardheid. De wevers specialiseerde zich in het weven van uiterst fijn geweven wandtapijten. Naast ontwerpen van Gossaert zijn er ook gebruikt van Rogier van der Weijden, Guido van der Goes, Dirk Bouts en vele andere bekende kunstenaars uit die tijd. Al in een vroeg stadium is in Brussel het eerste wandtapijt gemaakt dat zeer fijn geweven was. Deze kwaliteit bracht een golf van enthousiasme bij alle soevereinen in de westerse wereld. Iedere vorst wilde een Brussels tapijt in zijn bezit krijgen. Ook de bekende Alva, die aan het hoofd stond van de Spaanse troepen, en als landvoogd van Filips II in de Noordelijke Nederlanden een terreurbewind uitoefende, kocht enkele wandtapijten. Het zijn de 3 wandtapijten die nu in De Haar hangen. Lange tijd zijn die wandtapijten in kasteel Duurstede aanwezig geweest. Deze vesting was eigendom van Filips van Bourgondië die bisschop van Utrecht en een bastaardzoon van Filips de Goede was. Tot 1459 behoorde kasteel Duurstede aan de familietak van Van Zuylen van Abcoude. Het verviel hierna aan David van Bourgondië die bisschop van Utrecht was en in 1496 overleed. Zijn broer Filips van Bourgondië was zijn testamentair-executeur. Daardoor liet hij de wandtapijten in kasteel Duurstede hangen. Hij bleef er zelf wonen ook toen hij in 1517 tot bisschop van Utrecht werd benoemd. Steven van Zuylen, de voorvader van de huidige heer van De Haar, vervulde eveneens verschillende hoge functies in het Land van Utrecht. Hij, maar ook zijn andere familieleden, kwamen vaak over de vloer bij de bisschop. Daardoor zagen zij de tapijten die ook zij erg mooi vonden. Het is denkbaar dat daardoor in de 16e eeuw de wandtapijten in het bezit van de familie zijn gekomen.

De voorstellingen

Van de 3 wandtapijten in De Haar hangt er één in de hal en twee in de feestzaal. Bij alle drie zijn religieuze voorstellingen geweven en het is duidelijk te zien dat ze van één ontwerper afkomstig zijn. Het tapijt in de hal stelt 'De verheerlijking van Christus' voor. In de feestzaal zien we 'De Schepping' naar het boek Genesis en 'De strijd tussen de deugden en ondeugden'.

Wandtapijt met de strijd tussen de deugden en ondeugden.

Wandtapijt met een voorstelling van de verheerlijking van Christus in kasteel De Haar

Als we het tapijt in de hal bekijken dan kan men daarin twee hoofdthema's aantreffen. In het midden en links wordt de Hemelvaart van Christus voorgesteld. In het centrale gedeelte verlaat de gekroonde Christus de aarde terwijl heilige vrouwen en de apostelen dit knielend gadeslaan. Daar boven zit de Vader en de Heilige Geest te wachten terwijl op de troon nog één plaats leeg is. De troon is omringd door engelen. Linksboven komt Christus uit een bebost landschap. Hij praat met een knielende man die Jacob wordt genoemd. Direct daaronder laat Christus Petrus, de eerste paus, opstaan. In de gesitueerde kamer daarnaast zien we links Christus die vergezeld is van de gekroonde maagden 'barmhartigheid' en 'nederigheid'.

Op het rechter gedeelte van dit wandtapijt zien we voorstellingen van het Laatste Oordeel. Op dezelfde troon als links, weer omringd door een engelengroep, zit de Heilige Drieëenheid. Links van de troon staat een gekroonde engel met een lelietak in haar hand die de 'goedertierenheid' voorstelt. Rechts van de troon ook een gekroonde engel met een zwaard die de 'rechtvaardigheid' symboliseert. Voor de troon staat links Maria geflankeerd door verschillende heiligen. In de rechter bovenhoek wijst een engel met het zwaard van gerechtigheid de ondeugden 'afgunst' en 'wellust' de weg naar de hel.

Geheel onder zien we links en rechts twee mannen die een spreukband met een Latijnse tekst vasthouden. Vertaald uit het Latijn staat geheel links: 'Denk U niet dat de dode mens opnieuw zal leven'. Op de rechter spreukband staat vertaald: 'Nabij is de dag van de ondergang'.

Van de drie wandtapijten is die met een voorstelling van de strijd tussen de deugden en ondeugden de drukste compositie. Centraal staat de gekruisigde Christus omringd door de profeten, heilige vrouwen en links knielend onder het kruis Zijn moeder Maria. Onder deze lijdensvoorstelling speelt zich tussen twee bergen de strijd tussen de deugden en ondeugden af. Op de linkerberg komt een vrouw uit de bosschage in joodse kleding te voorschijn. Zij blaast op een bazuin waaraan een banier hangt voorzien van de twee stenen tafelen. Bij deze berg staan de teksten 'Berg Sinaï' en 'Oude testament'. Rechtsboven staat ook een vrouw maar dan gekleed in Romeinse kleding. Ook zij blaast op een bazuin en op haar banier staan kelken. Zij staat op de Calvarieberg met daarbij de tekst 'Nieuwe Testament'. Links- en rechtsonder zien we twee profeten met tekstbanden. Hierop staat links vertaald uit het Latijn: 'Hij komt en zal ons redden'. Op de rechter tekstband staat vertaald: 'Door hen ben ik aangevallen'.

Centraal op dit wandtapijt staat de strijd tussen de deugden en ondeugden. De eersten worden links aangevoerd door een ridder in volle wapenuitrusting. Hij heeft een baard wat te zien is door zijn open vizier. De vijf deugden zijn met Latijnse teksten aangegeven. Het gaat om de 'matigheid', 'ijver voor God', 'kuisheid', 'nederigheid' en 'barmhartigheid'. Evenals de ridder zijn

de ondeugden gezeten op verschillende dieren en dragen zij hun symbolen. De tegenpartij is rechts afgebeeld waarbij de strijd is gevisualiseerd door een vrouw. Zij zwaait met een zwaard in de richting van de ridder. Zij voert de vijf ondeugden aan die een schild dragen met daarop het symbool van hun ondeugd. Het gaat hier om de 'ijdelheid', 'afgunst', 'gierigheid', 'wellust' en 'gulzigheid'.

Bij een van de tapijten in de feestzaal wordt de schepping uit het boek Genesis uitgebeeld. Zeven keer komt de Heilige Drievuldigheid voor. In het midden op eenzelfde troon als bij het eerste wandtapijt zitten drie identiek gebaarde personen die ook hier weer omgeven zijn door engelen. Het lijkt of Zij aan het overleggen zijn hoe Zij de aarde gaan inrichten. Linksboven zien we de eerste scheppingsdag waarbij licht en duisternis worden gescheiden. Tevens is de vierde scheppingsdag gevisualiseerd toen de zon, maan en sterren zijn geschapen. De vijfde scheppingsdag zien we rechts van het midden met de vissen, eenden en andere vogels. Aan de rechterkant is de schepping van de mens uitgebeeld waarbij de Heilige Drievuldigheid de schepping van Adam en Eva bespreken. Alhoewel hiermee de hoofdstukken 1 en 2 uit het boek Genesis in beeld zijn gebracht, wordt de zondeval uit hoofdstuk 3 rechtsboven voortgezet. Centraal staan daar Adam en Eva bij de boom des levens. Ze zijn gesitueerd midden

in het paradijs met tussen hen in een klein duiveltje. Links zien we de geknielde Christus die voor Adam en Eva, na de zondeval, een goed woordje doet. In boek Genesis 3;23 staat de tekst die rechtsboven is uitgebeeld. Deze luidt; 'Toen zond de Here God hem weg uit de hof van Eden om de aardbodem te bewerken, waaruit hij genomen was. En Hij verdreef de mens en Hij stelde ten Oosten van de hof van Eden de cherubs met flikkerend zwaard dat zich heen en weer wendde om de weg tot de boom des levens te bewaken.

Deze drie wandtapijten in kasteel De Haar zijn de moeite van het bekijken waard. In werkelijkheid zijn ze door de kleuren veel mooier en rijker dan de afbeeldingen in dit artikel. Tijdens een rondleiding zijn ze, evenals de vele andere kunstschaten, te bezichtigen.

Bronnen

- Le Château de Haar à Haarzuylens. son passé et sa restauration (XII - XX siècle) van Frans Luyten, régisseur - archiviste du Haar, etc.
- Binnenhuis - architectuur
- Wandtapijten van A. Vis

Wandtapijt met de schepping waarop ook de zondeval is afgebeeld.

Nieuwe leden

1996-1997 (tot 1 okt.)

P.Braun	Utrecht	W.Willemse	De Meern	I.Idsingh	De Meern
J.J.T.Sprong	Vleuten	F.M.van Maarschalkerweerd	Vleuten	P.M.de Beurs	De Meern
F.Pouw	Nieuwegein	J.Huisman	Utrecht	J.Rijksen	De Meern
H.J.van Lint	Vleuten	A.J.Bij de Vaste	De Meern	A.de Jonge	Vleuten
F.van Gisbergen	Utrecht	J.P.M.Scheer	De Meern	A.P.Vos	Vleuten
C.J.B.S.van Leeuwen	Nieuwegein	B.H.E.Kortz	De Meern	A.G.J.Wollenberg	Vleuten
G.W.de Groot	Utrecht	Mw.A.B.Strengholt-Stolk	De Meern	A.de Groot	Vleuten
Mw.M.W.A.M.Fizaan	Utrecht	J.P.Baron van Zuylen		M.van Leeuwen	Vleuten
C.J.F.Kuiper	Vleuten	van Nyevelt	Sint Andries (B)	E.P.Verweij	Montfoort
P.A.J.M.Wentholt	Vleuten	A.A.M.Kok	De Meern	H.C.A.Verheijen	Utrecht
Mr.J.Hagen	Vleuten	J.van Straaten	De Meern	D.van Eijk	De Meern
H.Wynia	Utrecht	B.Koopman	De Meern	H. Doornenbal	Utrecht
L.J.Terlien	De Meern	Mw.M.G.C.van den Berg	Maarssen		

Johan Ludolph van Rhenen, vicaris te Vleuten, paap op Den Ham en redder van de Cunera-relieken

door Casper Staal

In het begin van de zeventiende eeuw werd een poging ondernomen het Utrechtse platteland te calviniseren. Maar veel bewoners van Stichtse kastelen doen niet mee aan die nieuwlichterij. Bij hen vinden rondtrekkende priesters onderdak. Het huis Den Ham bij Vleuten is zo'n rooms bastion. Op een aan Onze Lieve Vrouw gewijd drieluik, afkomstig uit dat kasteel, staat de paap op Den Ham afgebeeld. Hij blijkt Johan Ludolf van Rhenen te heten.

Drieluik met de *Laudus Marianae*. Op het middenluik Maria met het Christuskind. Op het linker luik Johan van Wanroy Utenham en zijn vrouw Margaretha de Brouxelles en vijf van hun kinderen, S. Jan de Doper en de heilige Margaretha. Op het rechter luik Johan Ludolphsz. van Rhenen, S. Jan de Evangelist en de H. Cunera. Utrecht, Nicolaes van Borculo (?), ca. 1615. Museum Catharijneconvent, inv. nr. ABM s 109.

Drieluik

In het Museum Catharijneconvent bevindt zich een triptiek dat als hoofdonderwerp de 'Laudes Marianae' heeft. Het middenpaneel vertoont de Moeder Gods met het kind op de arm. Zij vertreedt de duivel in de vorm van een draak en is voorgesteld als de apocalyptische vrouw, bekleed met de zon en staande op de maansikkel. Rond haar hoofd zweven twaalf sterren (Openb. 12:1). Zo is zij de vervulling van de belofte die God aan Adam en Eva deed in het Paradijs na hun zondeval. Sprekend tot de slang zei God: 'Ik zal vijandschap scheppen tussen u en de vrouw, tussen uw kroost en haar kroost en dat zal u de kop verpletteren' (Gen. 3:15). Boven Maria's hoofd houden twee engelen met zegepalmen een kroon. Vanuit de hemel heft God de Vader zegenend zijn hand op en tussen de Vader en Maria met haar goddelijke Zoon zweeft in de gedaante van een duif de Heilige Geest. Rondom Maria zijn in medaillons twaalf van haar eretiteln afgeschilderd.

Titelblad van Petrus Canisius, *De Maria Virgine*, Ingolstadt, 1577.

Sommige zijn goed waar te nemen, andere worden gedeeltelijk door de twee engelen afgedekt. Vanaf onderaan links zien we: *Hortus condusus* (Omsloten tuin, Hoogl. 4:12), *Turris ebumea* (Ivoren toren, Hoogl. 7:4), *Fons signatus* (Verzegelde bron, Hoogl. 4:12), *Sicut liGum inter spinas* (Als een liele temidden van de doornen, Hoogl. 2:2), *Speculum sine macula* (Spiegel zonder vlek, Wijsh. 7:26), *Electa ut sal* (Uitgelezen als de zon; Hoogl. 6:9), *Pukhra ut luna* (Schoon als de maan, Hoogl. 6:9), *Aurora consurgens* (Rijzend morgenrood, Hoogl. 6:9), *Cipressus in monte Sion* (Cypres op de berg Sion, Ecclesiasticus 24:13 (24:17)), *Puteus aquarum viventium* (Put van levende wateren, Hoogl. 4:15), *Porta coeli* (Deur des hemels; Gen. 28:17) en *Civitas Dei* (Stad Gods, Ps 46(45):5).

Deze voorstelling van Maria Onbevlekt Ontvangen en de Lauretaanse litanie (Litanie van Loreto) bestond al in de 15de eeuw, maar werd in het begin van de 17de eeuw in het kader van de contrareformatie benadrukt van de Maria verering populair. Een rol daarin speelde de jezuleet Petrus Canisius, afkomstig uit Nijmegen, die in 1577 te Ingolstadt zijn *De Maria Virgine* publiceerde. De houtsnede in dit werk vertoont dan ook verwantschap met het middenpaneel van ons drieliuk¹. Al eerder trok dit triptiek de aandacht. Het Maria-altaar, mogelijk geschilderd door de Utrechtse schilder Nicolaes van Borculo, werd ca. 1875 door het toenmalige Aartsbisdommelijk Museum, een van de participanten in het huidige Catharijneconvent, verworven door schenking. Het was afkomstig uit het kasteel Den Ham bij Vleuten, dat in 1857 werd geveild door Hymen Bart van Zijl, weduwnaar van Jacoba Maria Leydel. Op de zogenaamde Hamtoren na is dit kasteel in 1870-1871 gesloopt².

In het *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 1981 kwam dit triptiek aan de orde in een artikel dat conservator P.P.W.M. Dirkse van het Catharijneconvent wijdde aan een rijkversierde punt schotel die in hetzelfde museum verblijft³. De met wapenschilden en een bijbels-emblematische voorstelling versierde schotel houdt de nagedachtenis levend van Johan van Wanroy Utenham en vooral van zijn echtgenote Margaretha de Brouxelles, gehuwd in 1602, en hun acht kinderen. Margaretha's acht kwartieren staan in de rand van de schotel gegraveerd. In het artikel van Dirkse speelt het Maria-drieliuk een rol omdat op het linkerbinnenliuk het Vleutense echtpaar en vijf van hun kinderen als schenkers in gebedshouding staan afgebeeld. Het echtpaar kreeg acht kinderen; Christina (geb. 1603), Elisabeth of Isabel (geb. 1604), Gaspar (geb. 1604), Gerarda (geb. ca. 1607), Frederik (geb. 1608), Jacqueline (geb. 1610), Johanna (geb. 1613) en Friderik (geb. 1614). Het vijfde kind Friderik stierf zeer jong. Van rechts naar links zijn dus naar alle waarschijnlijkheid afgebeeld: Christina, Elisabeth of Isabel, Gaspar, Gerarda en Jacqueline. Omdat Johanna, die in 1613 na Jacqueline geboren werd, ook vroeg overleed, zal het schilderstuk tussen 1610 en voor 1614 gemaakt moeten zijn.

Achter de ouders staan in een - toentertijd populair - Italiaans aandoend landschap hun beide patronen. Johannes de Doper draagt een lam in zijn handen. In de verte van het landschap doopt hij Jezus in de Jordaan, en links voor het bouwwerk wordt hij onthoofd. De vrouwelijke heilige is Margaretha die een geketende draak vast houdt en een kruisje.

Op het rechterbinnenliuk is een geestelijke afgebeeld. Hij oogt als een oudere man, heeft een smal wat ingevallen, ascetisch gezicht en is bijna kaal. Hij is gekleed in een zwarte toog met daarover een gepliseerde superlie met strookjes kant op de schouders. Over de hoge boord van de toog buigt zich een strook van zijn witte hemd waardoor de suggestie ontstaat dat hij avant la lettre al een collier draagt. Hij knielt op een bidstoel, waarover een blauw kleed is gedrapeerd. Voor hem ligt een gesloten kerkboek waarvan de donkere band met gouden strepen is versierd. Achter hem staan twee heiligen. Johannes de Evangelist wordt voorgesteld als de jeugdige apostel. Hij draagt als attribuut een kelk waaruit een gifslangetje kronkelt, een verwijzing naar de beker met gif, dat voor hem bestemd was, maar waartegen hij door een slangetje werd gewaarschuwd. In het landschap achter hem is het vat met kokende olie te zien waarin volgens de legende Johannes voor de Latijnse Poort te Rome werd geworpen. Maar ook deze poging hem te doden, werd door een wonder verijdeld. In hetzelfde landschap zien we Johannes het Boek Openbaring, de Apocalyps, schrijven. Links boven is vaag het luchtgevecht tussen de apocalyptische vrouw en de draak te zien.

Naast de apostel bevindt zich een tweede heilige: Cunera. Zij draagt vorstelijke kledij: een mantel met langs de boorden en op de sluiting edelstenen. Op haar hoofd heeft zij een met juwelen bezette kroon. Zij is als Cunera herkenbaar aan de witte worgdoek om haar hals. In het landschap achter haar bevindt zich de stal waarin zij, volgens haar *vita* (levensbeschrijving), door de vorstin van Rhenen en een dienstmeisje werd gewurgd⁴. In de stalopening zien we dit gebeuren.

Maar wie is de priester die hier werd afgebeeld? We kennen hem zonder naam uit de akten van de Utrechtse synode die op 27 en 28 augustus 1612 in de refter van het Catharijneconvent te Utrecht werd gehouden. Floris Gerritsen, de kerkdienaar van Vlueten 'claachde, dat joncker Wtenham een paap hielt op zijn huys, onder deksel van zijn kinderen te laten leeren, ende onder-tusschen door de pauselijke exercitien tvolk seer vant gehoor-des goddelijc ken woords vervremde, 2. dat van gelijcken deselve exercitien opt huys te Nijveld onderhouden wierden tot grooten afbrueck van de religie⁵. Dirkse zegt over deze paap: 'Mogelijk was hij het waar protestants Vleuten zo'n last mee had', waarmee hij doelt op de enkele protestanten die Vleuten

HET DORP VLEUTEN. *H. Spilman del. et fecit.*

**Gezicht op het dorp Vleuten met de oude Willibrordkerk.
Tekening door H. Spilman, ca. 1780. RAU, Top. Atlas nr. 984.**

telde. En aan het slot van zijn artikel: 'Onbekend bleef ook de identiteit van de priester op het rechterbinnenluik van de triptiek die de kinderen Van Wanroy Utenham les gaf. Was hij het wellicht die de bijbelse allegorie 'godt gheeft die wasdom' [op de zilveren schotel, CS.] bedacht?'⁶.

Terecht bracht Dirkse dit Maria-triptiek uit het begin van de 17de eeuw in verband met de Onze Lieve Vrouwebroederschap die in 1471 in de kerk van Vleuten gesticht was, waarbij de Utenhams een belangrijke rol speelden⁷. Toen, na de beeldenstorm op Sint Marcusdag (25 april) 1567 door drie vendels soldaten van Hen drik van Brederode, die op weg waren van Vianen naar Amsterdam, de Vleutense parochiekerk voorlopig werd overgedragen aan de calvinisten, bleef, zo weten we, de broederschap bestaan. Zij zette haar activiteiten min of meer in het geheim voort op Den Ham, welks adellijke (of volgens Buchelius: semi-adellijke) familie het oude geloof trouw bleef. Het middenpaneel van de triptiek is dan ook geheel aan Onze Lieve Vrouw gewijd.

Is er in de Vleutense archieven een priester te vinden die in deze periode met de broederschap en met de familie Van Wanroy Utenham zoveel van doen heeft gehad, dat hij op dit altaarstuk staat afgebeeld? De bronnen zijn schaars, doch ik ben van mening dat identificatie thans mogelijk is. Uitgangspunt daarbij zijn de twee heiligen achter de geestelijke: Johannes en Cunera. Zij vormen namelijk een rebus die zich laat oplossen als 'Johannes van Rhenen'. Johannes de Evangelist is de patroon van zijn voornaam; Cunera, wier relieken in Rhenen werden ver-eerd, vormt de oplossing voor zijn achternaam.

In zijn studie over het honderdjarig bestaan van de neogotische Willibrordkerk te Vleuten stelde D.W. Gravendeel aan de hand van de toen bekende gegevens een lijst van pastoors van de parochiekerk samen⁸. Tevens gaf de auteur de namen van hen die als vicaris aan de kerk van Vleuten verbonden waren. In die lijst van vicarissen staat de naam Johannes van Rhenen. De oplossing van de rebus wordt daarmee ondersteund door gegevens uit archieven die op Vleuten betrekking hebben.

De naam Johannes van Rhenen treffen we aan in de inventaris van de pastoriegoederen die pastoor Hendrik Willemsz. van Segvelt op 3 mei 1611 dicteert aan notaris Antonis van Deuticum. We lezen daar: 'Item de Heer Johan van Rhenen, capellaan van Sint Nicolaas Altaar in de kerk tot Vleuten, moet de pastorie alle jaren geven een loot silvers'⁹.

Dit Sint Nicolaasaltaar in de parochiekerk te Vleuten werd voor het eerst genoemd op 13 februari 1301. Hubertus van

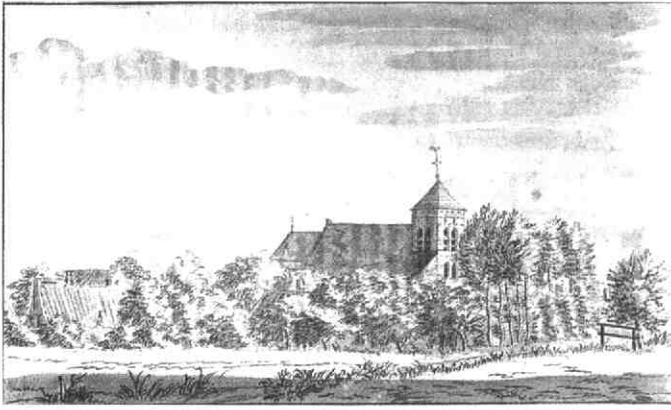
Themaat stichtte toen een vicarie op het altaar van Sint Nicolaas en legateerde tien morgen land op Themaat aan dat altaar¹⁰. Later werd de vicarie voor de helft verbonden aan het altaar in de huiskapel op Den Ham. In een brief van juli 1606 berichtte Jacob Bool, kanunnik van het kapittel van Sint Marie te Utrecht, aan de apostolisch vicaris Sasbout Vosmeer over de Nicolaas vicarie. Hij schreef hoe, lang geleden, in het begin van de burgeroorlog, de vicarie op het Sint Nicolaasaltaar in het Huis Den Ham vacant was door het overlijden van Balduinus Clivius (Boudewijn van Kleef). De heer van Utenham, Johan sr., de vader van Johan jr., had als patroon van deze vicarie zijn oudste zoon Frederik benoemd om, naar hij zei, de vicarie te redden van confiscatie. Toen Frederik in 1586 voortijdig overleed, wees hij zijn volgende zoon Johan jr. (onze Johan) voor deze functie aan, hoewel deze op dat moment nog minderjarig was, namelijk ongeveer zeven jaar. Johan jr. had de vicarie bijna zestien jaar in zijn bezit, tot hij op 6 februari 1602 met Margaretha de Brouxelles in het huwelijk trad. Omdat hij - als leek - niet zelf de mis had kunnen lezen, had hij uit de inkomsten van de vicarie, groot 80 gulden, twee maal per week door een andere priester een mis laten lezen. Na zijn huwelijk deed Johan jr. afstand van zijn vicarie ten behoeve van zijn jongere broer. Aangezien hij in deze periode de vicarie in bezit had gehad niettegenstaande een aantal kerkrechtelijke onregelmatigheden, zoals een te jonge leeftijd, zijn niet-clericale staat, en een benoe ming met voorbijgaan van de kerkelijke autoriteiten, verzocht Johannes jr. van Wanroy Utenham bij monde van kanunnik Bool hiervoor vergiffenis. Hij verzocht bovendien om, nu zijn broer volgens geruchten in Hongarije was omgekomen¹¹, gedurende vier jaar de vruchten van de vicarie (125 gulden) te mogen aanwenden voor het herstel van de altaarornamenten, die in de tijd van Brederode waren geroofd en verwoest. Na die vier jaar (1610) zou hij een geschikte persoon als vicaris aanstellen¹². Ruim een halve eeuw later, in 1673, wordt in een inventaris van pastoriegoederen dit altaar weer genoemd wanneer pastoor Johannes van Aelst over tien morgen land opmerkt: 'gefundeert aan den outaer van St. Nicolaes tot Vleuten in de kerck'¹³.

Als we deze gegevens over de vicarissen van de Nicolaas-vicarie in een schema zetten ontstaat het volgende beeld:

1528, 1547 vermeld	Hr. Balduinus Dirksz. Clivius
... - 1586	Frederik Utenham † 1586
1586 - 1602	Johan van Wanroy Utenham jr.
1602 - 1606	Frederick van Wanroy Utenham, † in Hongarije
1606 - 1610	vacant
1610 - ...	Hr. Johannes van Rhenen

De buitenluiken

Het rechterbuitenluik van het Mariatriptiek in het Catharijne-convent sluit in zijn iconografie aan op Sint Nicolaas. De heilige bisschop, met baard, houdt in de linkerhand een kromstaf, met zijn rechterhand maakt hij een zegenend gebaar. Hij is bekleed met de tekenen van zijn bisschoppelijke waardigheid: op het hoofd heeft hij een mijter (*mitra simplex*), over zijn albe draagt hij een rood fluwelen dalmatiek die met franjes is afgezet, en daaroverheen een goudgele koorkap met goudborduursel. Aan zijn handen heeft hij pontificale handschoenen. Naast Sint

Het dorp Vleuten met de oude Sint Willibrordkerk, gezien vanuit het noorden. Tekening door D. van den Burg, ca. 1756. RAU, Top. Atlas nr. 982.

Nicolaas staat een vleeskuip waarin zich de drie knaapjes bevinden die hij volgens de legende ten leven wekte. Zijn buurman is Sint Willibrord, de patroon van de Vleutense parochiekerk. Hem zien we zijn kruisstaf in het zogenaamde Willibrordputje van Heiloo steken, terwijl hij in zijn rechterhand een model van de Utrechtse Domkerk houdt. De overige Willibrordattributen zijn een wijnton en twee wijnflessen. Ook hij is bekleed met zijn pontificalia: hij draagt een mijter van witte gedamasceerde zijde, handschoenen, een groene dalmatiek en een rode koorkap, voorzien van zilverborduursel en met goudgalon langs de zomen. Daarmee heeft het rechterzijluc van het Vleutense Maria-triptiek zijn betekenis gekregen.

Op het andere buitenluc zien we de apostel Andreas, blootsvoets zoals het apostelen betaamt, met als attriboot het andreas-

kruis en een boek. Naast hem staat de maagd en martelares

Barbara met haar toren

waarin de (vaak voor-

komende) drie

raampjes zitten.

Kunnen we hun

op dit altaar een

betekenis toeken-

nen? In ieder

geval zorgen An-

dreas en Barbara

voor de symmetrie

in de compositie.

In gesloten toe-

stand staan de heil-

igen twee aan

twee op de buiten-

luiken. Maar ver-

der dan deze open

deur kom ik niet.

Barbara, de patro-

nes van een geluk-

zalige dood, kom-

men we vaak

tegen bij zielen-

broederschappen.

Van zo'n broeder-

schap in Vleuten is

evenwel niets be-

kend, evenmin

zijn schriftelijke

gegevens overge-

leverd van een

Barbaravicarie of -

Drieluik met de *Laudes Marianae* in gesloten toestand. Links de H. Barbara en Andreas, rechts de H.H. Nicolaas en Willibrord. Urecht, Nicolaes van Borculo (?), ca. 1615. Museum Catharijneconvent, inv. nr. ABM s 109.

altaar.

Voor Andreas ligt het al even moeilijk. Voor zijn aanwezigheid moeten we waarschijnlijk naar een ander altaar dat de Vleutense parochiekerk rijk was, gelegen aan de noordzijde. Volgens een akte van 1367 ter attestatie van de stichting in 1350 door Johannes Eliasz. van een vicarie op dit altaar was dit in vroeger tijd toegewijd aan Petrus, Andreas en Johannes de Evangelist. Later, in 1367, heet dit altaar toegeewijd aan de God Almachtig, de heilige Maagd Maria, de heilige apostelen Petrus en Paulus en alle heiligen. Zou het kunnen zijn dat om de een of andere reden de herinnering aan Andreas tot de 16e eeuw is blijven bestaan? Dat zou dan Andreas op het drieluik verklaren¹⁴.

Hoe oud de kerk in Vleuten is, is onbekend. De eerste keer wordt de Willibrord kerk van Vleuten in de schriftelijke bronnen genoemd in een oorkonde van 1 februari 1224, vervolgens nogmaals in 1241¹⁵. Maar volgens hedendaagse opvattingen zou de Vleutense kerk zeer waarschijnlijk al van voor 1000 kunnen stammen¹⁶. Het Willibrordpatrocinium is nogal eens gegeven aan kerkgebouwen waarvan de overlevering wil - terecht of onterecht - dat Willibrord de stichter van de kerk zou zijn. Over Vleuten is een dergelijk stichtingsverhaal niet bekend.

Als de Vleutense kerkstichting inderdaad teruggaat tot de n-Karolingische tijd, is het mogelijk dat het patrocinium in de loop der eeuwen is gewijzigd. Het Willibrord-patrocinium komt pas voor sedert de twaalfde eeuw. J.H. Kok voert van dit type wijzigingen in zijn dissertatie meer voorbeelden aan¹⁷. Zo was de kerk van Dokkum aanvankelijk aan de H. Paulus gewijd. Pas later wordt Bonifacius kerkpatroon van deze oude Friese kerk. Misschien heeft ook de Vleutense kerk, die zo dichtbij het vroegere Romeinse castellum De Meern en aan de Omes gelegen is, vroeger een andere kerkpatroon gehad. Welk dat oude patrocinium dan zou zijn geweest blijft voorlopig in nevelen gehuld.

Terug naar Johannes van Rhenen. Hij wordt geportretteerd als een oudere man, waarschijnlijk de vijftig reeds gepasseerd. Zijn geboortjaar moet dan zeker gezocht worden vóór 1565. Over zijn geboorteplaats zijn geen aanwijzingen. Maar zijn achternaam luidt Van Rhenen. Een dergelijk toponiem als achternaam kan iemand krijgen als hij uit dit Utrechtse stadje aan de Rijn afkomstig is. Het is dus aantrekkelijk ten aanzien van Johannes en/of zijn familie een herkomst uit Rhenen in het vizier te nemen. Op grond van het Mariale triptiek en vanwege het feit dat hij op Den Ham onderwijs gaf, is het aannemelijk te denken dat Johannes van Rhenen gestudeerd heeft. Een licentiaat of een baccalaureaat in de theologie, de beide rechten of de *artes* zou hij behaald kunnen hebben aan een universiteit buiten de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën.

Daar Johannes van Rhenen onvindbaar is in de lijsten van missionarissen die werkzaam waren in de Hollandse Zending, zou Van Rhenen eerder een 'zwervende' regulier kunnen zijn dan een seculier. De *Laudes Marianae* lijken te wijzen naar iemand met een voorkeur voor deze door de jezuiten gepropageerde devotie. Maar zijn reeds genoemde hoge boord doet ook de gedachten in de richting van een seculier gaan. Onbekend is de periode gedurende welke hij op Den Ham verbleef, waar hij overleed en waar hij werd begraven.

Vragen te over dus. Maar er wordt naast Johannes nog een andere Van Rhenen in Vleuten genoemd. Weliswaar wordt in het *Necrologium Missionis* van de franciscanen Johannes van Aelst (1631-1673) als *primus missionarius* (eerste missionaris) te Vleuten vermeld, maar in de inventaris van de Vleutense pastoriegoederen, door pastoor Van Aelst op 7 maart 1673 op zijn sterfbed opgesteld lezen we: 'Waar en boven nog in wezen is geweest voor mijn vertreck van Vleuten het tombel [= baldakijn] daar de pastoor onder gong als de processie geschiedde, berustende op den huize den Ham, al waar ik het gezien heb. Twee a drie kerckkisten inhoudende verschijde choorcappen ende briven van de kerck, aldaar mede op den Ham. Enige boecken van de

overleden pastoor Huibert van Rhenen ook aldaar¹⁸. Maar van deze Huibert van Rhenen weten we niets meer dan het hier gemelde. De vraag rijst of er wellicht een familie-relatie bestaat tussen beide priesters? Waren het broers of neven? Straks komen we op Huibert van Rhenen terug¹⁹.

Johannes Ludolphi

We maakten kennis met de achternaam Van Rhenen en suggereerden dat Johannes die naam wel eens gekregen zou kunnen hebben omdat hij uit Rhenen afkomstig was: Rhenen, dat geheiligd was door de aanwezigheid van de relieken van de heilige maagd en martelares Cunera. Haar vinden we op het triptiek dan ook afgebeeld als beschermster van Johannes van Rhenen. Nu blijkt er in Rhenen een andere Johannes te zijn opgetreden waarvan aantoonbaar is dat hij een bijzondere band had met Cunera, de in de Cunera-hagiografie bekende priester Johannes Ludolphi, de redder van de Cunera-relieken.

Zijn naam komen we in Rhenen voor het eerst tegen in de rekening van 1572/73. Hij ontving als Jan Lulofsz. presentiegelden van de kerk. Zijn naam wordt vermeld zonder kwalificatie²⁰. In de rekening van 1573 komen we hem in een zelfde soort post weer tegen, nu echter met de kwalificatie *clericus* en clerck, wat er op wijst dat hij tot de geestelijke stand behoorde, zonder nochtans tot priester te zijn gewijd²¹. In 1578 heet hij *Heer*, de aansprektitel van een tot priester gewijd geestelijke²². Als Johannes Ludolphi zijn wijding ontving op de gebruikelijke leeftijd van 24/25 jaar, moet hij geboren zijn tussen 1549 en 1553. Vanaf 1579 zijn er geen Rhenense rekeningen meer zodat deze bron dan droog staat. Een andere vermelding levert ons het ledenre-

gister van het *Heilige Sacraments Gilt of te Broederschap binnen Rhenen* van 1 mei 1588: Johann Luijloffsz. priester²³. Vanaf dat jaar zwijgen de Rhenense archieven voorlopig over Johannes Ludolphi.

Wanneer in Rhenen de reformatie doorbreekt, staat het Cunera-heiligdom onder zware druk. Arnout van Buchell noteert in zijn *Diarium*: 'Juli 1580. In deze maand namen de Utrechtenaren op verzoek van schout Laurens van Nieuwenhoven de kerken van Rhenen in en vernielden de beelden'²⁴.

Een van de priesters die op dat moment sterk betrokken lijkt bij het Rhenense heiligdom is Joannes Ludolphi. In of rond 1600 vluchtte hij met de inhoud van de reliekschrijn naar Den Bosch. Daarbij werd hij geholpen door de norbertijnen te Maarsbergen. Niet lang daarna vonden twee overdrachten plaats. Thomas van Buerlo, een Zutphens edelman, verwerft van Johannes Ludolphi op zeker moment een gedeelte van de relieken. Op zijn beurt begiftigt Thomas van Buerlo vóór 1602 zijn vaderstad met een of meer Cunera-relieken en schenkt de overige aan de jezuïeten te Emmerik. Johannes Hasius, rector van het jezuletencollege aldaar, neemt ze op 2 januari 1602 in ontvangst. Schenker en ontvanger maken van de overdracht een protocol op. Daarin lezen we wat deze schenking behelsde: 'een been uit de arm of de scheen; een rond bot uit de hals, twee partikels als delen van een vinger, twee familie-onderscheidingstekenen van haar [= Cunera's, CS] vader en moeder, gesneden uit haar kleed, en een bundeltje draden uit de heilige dwale die de wurgdoek was - dit alles samengewikkeld in gebloemde zijde'. Uit deze omschrijving lezen we dat de wurgdoek zelf zich niet bevond in de reliekenschat die naar Emmerik kwam; er is slechts sprake van een 'bundeltje draden'²⁵.

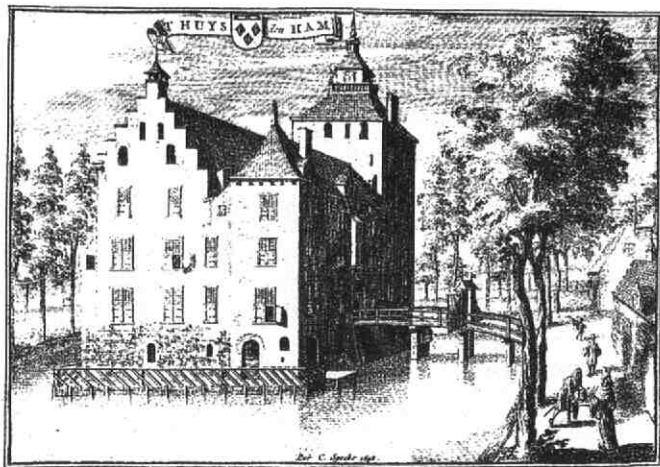
Toen Johannes Ludolphi op 7 mei 1615 overleed, vond een officiële visitatie plaats van de Cunera-relieken die hij onder zich had gehouden. De kist werd geopend en drie Utrechtse geestelijken inspecteerden de inhoud. Dat waren Wilger van Moerendael, deken van het kapittel van Sint Pieter, Victor Scorel, vicaris en tevens de oudste priester van hetzelfde kapittel, en Jacob Bool, kanunnik van Sint Marie. Gedrieën beschreven zij de inhoud van de vier aanwezige reliekenpakketten en maakten een akte van de visitatie op. Uit dit stuk weten we dat de beroemde wurgdoek van Cunera zich toen in een van de vier pakketten bevond.

De Bollandisten publiceerden de akte in de door hen uitgegeven *Acta Sanctorum*²⁶. Vervolgens, zo willen alle auteurs (zonder bronvermelding), belandde de schat in Utrecht bij de apostolisch vicarissen. Maar de voorwerpen vielen in handen van de calvinisten. Everhard Botter, een vrome katholiek, gehuwd met Ida van Mierlo, kocht ze echter terug voor de som van 2000 guldens. Hun nichtje joffer van Rijnveld, een religieuze, schonk daarop een aantal relieken aan Johannes Moors, sedert 1621 prelaat van de abdij van Berne en eerder pastoor van Berlicum in Noord-Brabant. Deze transactie vond waarschijnlijk plaats in 1623. Moors bracht ze naar Kaathoven bij Berlicum, waar ze tot 1648, de Vrede van Munster, werden vereerd. Na het sluiten van de Vrede was verdere verering ter plaatse onmogelijk geworden en verhuisden de relieken naar Bedaf in het land van Ravenstein. Tenslotte werden deze relieken in 1784 verdeeld tussen de kerken van Berlicum en Heeswijk, waar ze nog altijd zijn.

Maar niet alle Cunera-relieken verhuisden naar Brabant. In ieder geval de wurgdoek en een gedeelte van de schedel, maar mogelijk nog meer relieken bleven in Utrecht achter. Ze werden waarschijnlijk bewaard in de kerkschat van de schuilkerk van Sint Gertrudis te Utrecht. Met de afscheiding in 1723 van een deel van de Utrechtse geestelijkheid en gelovigen van Rome, die zich voortaan Rooms-katholiek van de Oud Bisschoppelijke Clerezie noemden, kwamen de Cunera-relieken in het bezit van het metropolitaan kapittel van Utrecht. Hoewel de oud-katholieken (vanaf 1889 is dit de naam van de Oud Bisschoppelijke

Johan Ludolphsz. van Rhenen, detail van het rechter binnenluik van de *Laudes Marianae*. Utrecht, Nicolaes van Borculo (?), ca. 1615. Museum Catharijneconvent, inv. nr. ABM s 109.

't Huys den Ham te Vleuten, gravure door C. Specht, 1698.
RAU, TA 1120 nr. 17.

Clerezie) in de negentiende eeuw een aantal Cunera-reliken verbrandden omdat ze van mening waren dat het gebeente onecht was, werden in ieder geval de wurgdoek en de schedelrelik gespaard. De doek werd museumbezit en was tussen 1928 en 1970 te zien in het Oud-Katholiek Museum aan de Mariahoek te Utrecht. Sedert 1979 is de doek ten toongesteld in het Museum Catharijneconvent te Utrecht, waar het Oud-Katholiek Museum zijn bezit exposeert²⁷. De schedelrelik rust tot op de dag van vandaag in de altaartombe van de oud-katholieke Gertrudiskathedraal aan het Willemsplantsoen te Utrecht.

Johannes Ludolphi verdwijnt na de relikenoverdracht aan Thomas van Buerlo omstreeks 1600 een poos in het niets. Nog twee keer kwam ik zijn naam tegen. Allereerst is daar zijn al genoemde dood: op 7 mei 1615 overlijdt 'Johannes Ludolphi, vicarius van de kerk van Rhenen, op een Bossche pelgrimstocht'²⁸. Ten slotte komen we zijn naam nog een keer in Rhenen tegen. Op 20 augustus 1618 ontving Jerephaes Jansz. ten behoeve van zijn dochter Jutge Jerephaes 18 Carolus guldens 'vanweege [...] zal. Domheer Jan Ludolphsz. van zijn presentie [...] jaar 1616'²⁹. Uit 'zaliger' lezen we wat we al wisten, namelijk dat Johannes Ludolphi was overleden.

Is Johannes Ludolphi te Rhenen identiek met Johannes van Rhenen te Vleuten? Het is een aantrekkelijke hypothese die veel zou verklaren. Zonder persoonlijke verbinding tussen Johannes van Rhenen en Cunera is, afgezien van de rebus, niet te verklaren waarom Cunera op het triptiek staat afgebeeld. De Vleutense parochie en later de statie had geen enkele relatie tot deze regionaal zo uitbundig vereerde maagd-martelares.

Dankzij een akte uit 1609 valt de vereenzelviging tussen beide Johannessen te bewijzen. Cornelisz. Jansz., zoon van wijlen Jan Cornelisz. op Bottenstein, wonende te Veldhuizen, ontvangt op 20 februari van dat jaar in pacht van Johan van Reene 'priester als rector ofte capelaen inder tyt van dwylen Haarsche capelle eene mergen boulants, ofte soo groot ende cleijn alse vanoudts gelegen is, aen dye oostsyde vant dorp te Vlueten, leggende gemeender voor met noch twee andere mergens toe behoerende dheylyge kercke van Vlueten genaempt het wijnlant'. De akte was ondertekend door Joan Wyten Hamme [= Johan van Wanroy Utenham], Cornelis Jansz., Hendrik Willems [van Segveldt, pastoor te Vleuten], en Johan Ludolph van Reene, vicarius. Daarmee is een sluitend bewijs geleverd voor de identificatie van Johannes Ludolphi als Johannes van Rhenen³⁰.

In combinatie met andere gegevens ontstaat het beeld dat Van Rhenen hoogstwaarschijnlijk sedert 1609 op Den Ham verblijft. In dat jaar ontbrandde wederom een strijd tussen Johan van Wanroy Utenham en de collator van de parochiekerk, het kapittel van Oudmunster. Het ging om de benoeming van de pastoor.

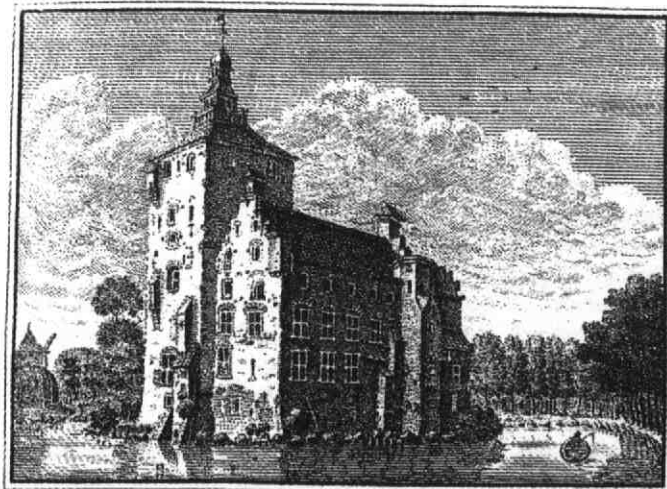
De zittende herder, Hendrik Willems van Segvelt, was flink op leeftijd. Van Oudmunster ontving hij een soort pensioen. Maar terwijl de indruk wordt gewekt dat de kasteelheer een nieuwe pastoor benoemd wil zien, continueerde het kapittel op 22 mei 1609 het dienstverband met de bejaarde Van Segvelt. Van Wanroy Utenham wilde niet wachten op de dood van de oude man (hij overleed in 1611) en haalde de priester die hij van De Haar kende, naar zijn kasteel om een vitalere contrareformatorische geestelijke in zijn directe omgeving te hebben. De parochiekerk was immers buiten gebruik voor de katholieken en Den Ham ontwikkelde zich als een lokaal steunpunt voor hen die de oude religie trouw wilden blijven. De indruk wordt gewekt dat het kapittel van Oudmunster voor alles wenste dat zijn collatie-recht werd gerespecteerd tegenover de heer van Den Ham en grote bezwaren had tegen Johan van Rhenen als katholiek priester³¹.

Er zijn aanmerkelijke lacunes in het curriculum vitae van de Rhenens-Vleutense Johannes Ludolphi, zowel wat betreft zijn afstamming, zijn opleiding en zijn priesterwijding. De periodes tussen 1588 en 1600 en tussen 1602 en 1609 zijn duister. Ook over de dood van Johannes Ludolphi in 1615 zijn we nauwelijks geïnformeerd. Er blijven bovendien nog andere vragen. Is er misschien een relatie tussen de sterfdatum en het ontstaan van het triptiek? Een bevestigend antwoord is op grond van de gedragen wereldlijke en geestelijke kleding waarschijnlijk. Tenslotte valt het op dat hij in de akte van 1618 'Domheer' heet.

Huibert van Rhenen?

In zijn *100 jaar Willibrordkerk Vleuten* vermeldt Gravendeel dat pastoor Huibert van Rhenen sterft in 1631: 'Na Van Segvelt stond hier pastoor Huibert van Rhenen maar van hem is verder niets bekend'. Zijn pastoraat zou dan na 1611 hebben kunnen aanvangen, het sterfjaar van Hendrick Willemsz. van Segvelt. Over de periode 1611 tot 1631 zijn we verder niet ingelicht.

In 1631 trad vanuit Woerden Joannes van Aelst aan, over wie we weer redelijk gedocumenteerd zijn. Een prangende vraag is hoe het mogelijk is dat een pastoor die maximaal twintig jaar, van 1611 tot 1631 de Vleutense katholieken tot herder was, geen spoor heeft achtergelaten? Maar wat weten we uiteindelijk van het bestaan van Huibert van Rhenen? De enige vermelding over hem is te vinden in de inventaris van de pastoriegoederen die de toen malige pastoor Joannes van Aelst op 7 maart 1673 op zijn sterfbed dicteerde. Als hij spreekt over enkele kerkbezittingen die op Den Ham zijn opgeslagen, zegt hij; 'Eenige boecken van

De ridderhofstad Den Ham te Vleuten, gravure naar een tekening van Jan de Beijer, 1744. Museum Catharijneconvent, ABM, sch. 109.

de overledene pastoor Huibert van Rhenen ook aldaar' ³².

Ik heb de indruk dat de stervende pastoor Van Aelst zich in de voornaam van zijn voorganger vergiste en zo voor de geschiedenis van de Vleutense kerk een bedienaar creëerde die nooit heeft bestaan. Wanneer hij in plaats van *Huibert* van Rhenen de in 1615 gestorven *Johannes* van Rhenen bedoelde, wordt een lacune van twintig jaar terug gebracht tot zestien jaar. Daarnaast constateerde Dirkse al dat de paap op Den Ham een geleerd man moet zijn geweest. Dat blijkt dan uit Van Rhenens boeken die Van Segvelt kende en die nog op de ridderhofstad in de kast stonden. In dit verband is het interessant om te wijzen op de pastoorsbibliotheek van de rooms katholieke Willibrordusparochie, die de eeuwen heeft overleefd en sinds 1982 met het parochiearchief bij het Rijksarchief in Utrecht in bewaring is gegeven. Elf titels daaruit dateren van voor 1616. Daarvan hebben er zes een jezuïet als auteur terwijl een titel geschreven is door een jezuïet die later overging naar een andere orde. Is dit een nieuwe aanwijzing om Johan van Rhenen te plaatsen in de omgeving van de jezuïeten, of zeker onder hun sympathisanten³³? Na Johan van Rhenens dood in 1615 blijft een gat over tussen 1615 en 1631. Wie bediende in die tijd de Vleutense katholieken?

Nu de Vleutense vicaris Johannes van Rhenen vereenzelvigd mag worden met de Rhenense vicaris Johannes Ludolphi is een brug geslagen tussen twee tot op heden gescheiden terreinen. Dit artikel, een bijdrage aan de geschiedenis van Vleuten en Rhenen, is daarmede echter niet het laatste maar het eerste hoofdstuk in de ontraadseling van een puzzel. Want hoewel de lacunes in het curriculum vitae van Johannes Ludolphi van Rhenen de nieuwsgierigheid prikkelen, is in het licht van het boven vermelde de nogal duistere vlucht van de Cunerarelieken uit Rhenen naar diverse locaties in en buiten de Republiek nog spannender. Is het mogelijk meer te weten te komen over de man die het gebeente en de andere relikwieën van Cunera van Rhenen in veiligheid bracht? Valt met meer precisie te traceren, hoe haar relikwieën werden verdeeld over diverse locaties? Er is meer gebeurd dan in de *Acta Sanctorum* te lezen valt.

Besluit

Dit artikel ving aan met de zilveren puntschotel die uit het kasteel Den Ham afkomstig is en die een zo erudiete iconografie heeft. Dirkse suggereerde dat de schotel wel eens in verband zou kunnen staan met de paap op het drieluik, die we inmiddels hebben leren kennen als Johannes Ludolphi van Rhenen. Maar de schotel heeft zilvermerken, onder andere een jaarletter. Die wijst onomstotelijk op 1624. Dan is Johan van Rhenen al negen

Zilveren puntschotel, Utrecht, 1624. Diameter 29,5 cm. Voorgesteld is een boom met tuinerend Johan van Wanroy Utenham en Margaretha de Brouxelles. "God gheeft die wasdom". Om de stam van de boom cirkelt een wijnstok met de namen van hun beider kinderen. Op de rand acht wapenschilden, kwartieren van Margaretha de Brouxelles. Museum Catharijneconvent, inv. nr. ABM m 1346.

jaar dood. Het is dus weinig aannemelijk dat hij de ontwerper is geweest van de iconografie van de schotel. Intrigerend is dan de vraag: wie dan wel? Met wie had Margaretha de Brouxelles in 1624 contact zodat zo'n erudiet iconografisch programma op de schotel gegraveerd kon worden? Zat er weer een paap op Den Ham? Of komt het idee van de voorstelling van Margaretha zelf?

Nu de vraag naar de identiteit van de afgebeelde paap op Den Ham is beantwoord, rijst een nieuwe met betrekking tot de schotel. En nog iets anders blijft onopgelost. Wie met een strijklucht over het middenpaneel gaat, zal constateren dat het gezicht van Onze Lieve Vrouw ooit bekrast is met een scherp voorwerp, bijvoorbeeld een mes. Die beschadigingen zijn op enig moment hersteld. Maar, wie bekraste Maria, wanneer en waarom?

Biografie van Johan Ludolph van Rhenen

ca. 1550	Johannes Ludolphi geboren (op zijn 24ste of daaromtrent zal hij priester zijn gewijd; op het schilderstuk van 1614/15 wordt hij ruim 50 jaar geschat).
1572/1573	Eerste vermelding in Rhenen. Presentiegeld Jan Lulofsz.
1573	Jan Lulofsz., clericus.
1578	Heer Jan Lulofsz.
1579	Geen vermelding meer want Rhenen wordt protestant. Geen gegevens over de aan- of afwezigheid.
1580	Beeldenstorm in Rhenen.
1588	Johan Luijloffsz. priester lid van het Heilige Sacraments Gilt ofte Broederschap binnen Rhenen.
1600	Vlucht naar Den Bosch, vervolgens naar Utrecht. De relikwieën in handen van de calvinisten.
1602	Johannes Ludolphi schenkt Thomas van Buerlo een aantal relikwieën.
vóór 1609	Johannes Ludolph van Reene bedient als 'rector ofte capelaen de Haarsche capelle' (kapel bij kasteel De Haar).
1609 2 febr.	Johan Ludolph van Reene, vicarius, doet de pacht van grond aan de oostzijde van Vleuten over aan Cornelis Jansz.
1611	Vermelding van Johannes van Rhenen als kapelaan van het Nicolaasaltaar te Vleuten.
1612	Synode met de klacht van de predikant te Vleuten, Floris Gerridsen, over de paap op Den Ham en Nijveld. Nicolaas van Borculo (?) schildert het Vleutense triptiek.
1615 juli 5	Johannes Ludolphi, vicarius ecclesiae Rhenensis, overlijdt op een pelgrimstocht naar Den Bosch.
1618	'zal. Domheer Jan Ludolphsz.'

Gebruikte afkortingen

AAU	Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht
GAU	Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht
RAU	Rijksarchief in Utrecht
OSU	S. Muller Fzn. e.a. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301,5dln, Utrecht/'s-Gravenhage, 1920-1959

Bronnen

Rijksarchief in Utrecht (RAU)

Archief van de rooms-katholieke parochies Vleuten en De Meern
 Archief Oud Bisschoppelijke Clerezij
 Archief Huis Den Ham

Gemeentearchief Rhenen

Oudarchief Rhenen

Kerkrekeningen 1571/72-1579180

Centraal Bureau voor Genealogie, Den Haag

Regestenlijst huisarchief Den Haag

Literatuur

Acta Sanctorum *Acta Sanctorum quotquot tot orbe coluntur, vel a catholicis scriptoribus celebrantur*, Parijs/Rome, 1863-1940. Junii, tomus 3 quo dies 12, 13, 14, 15 continentur, 55-69.

Bouvy, 1948 D.P.R.A. Bouvy, *Catalogus schilderijen Aartsbisschoppelijk Museum Utrecht*, Utrecht, 1948.

Brom en Langeraad, 1907 G. Brom en L.A. Langeraad, eds., *Arnout van Buchell, Diarium*. Werken Historisch Genootschap, derde serie, nr. 21, Amsterdam, 1907.

Dekker, 1983 C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*. Zutphen, 1983.

Dirkse, 1981 P.P.W.M. Dirkse, "'Godt gheeft die wasdom". Rondom een Utrechtse puntschotel uit 1624', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 1981, 112-136.

Elsen, Van den (Gerlacus) van den Elsen, *De H. Kunera, haar leven, hare Relikwieën, hare vereering en mirakelen*. 4e verb. druk; z.pl., z.j. (imprimatur 1890).

Gravendeel, 1985 D.W. Gravendeel e.a. *100 jaar Willibrordkerk Vleuten*. Vleuten, 1985 (speciale uitgave Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens).

Hofman, 1898 J.H. Hofman, 'O.L.Vrouwenbroederschap te Vleuten', AAU, 25 (1898) 255-283.

Huiting en Kamphuis, 1995 J. Huiting en B. Kamphuis, 'Den Ham', in: B. Olde Meierink e.a., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht, 1995.

Kok, 1958 H.J. Kok, *Proeve van een onderzoek van de patrocinia in het middeleeuwse bisdom Utrecht*, Assen, 1958.

Kok, 1959 H.J. Kok, 'De patrocinia van St. Willibrord in het middeleeuwse bisdom Utrecht', *Archief voor de Geschiedenis van Katholieke Kerk in Nederland*, I (1959) 269-291.

Kombrink, 1988 J. Kombrink, ed., *Dat leven van Kunera*. Getranscribeerd, van annotaties en een inleiding voorzien, Rhenen, 1988.

Kronenburg, 1903 J.A.F. Kronenburg, *Needands heiligen in vroeger eeuwen*, dl. 2, Amsterdam, 1903.

Lommel, Van, 1879 A van Lommel, 'Berigten aangaande reliquien van Heiligen of H. Zaken uit Noord-Nederland ontvoerd. A^{is} 1582-1630', AAU, 7 (1879) 90-155.

Moolenaar en Abbink, 1995 M.Chr.M. Moolenaar en G.A.M. Abbink, *Dertienhonderd jaar bisdom Utrecht*, Baarn, 1995.

Poncelet, 1931 A. Poncelet *Nécrologie des Jésuites de la province Flandro-Belge*. Wetteren, 1931.

Reitsma en Van Veen, 1897 J. Reitsma en S.D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, VI: Friesland 1581-1620, Utrecht 1586-1620. Groningen, 1897.

Rogier, 1947 L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw*. 3 dln; Amsterdam, 1947.

Noten

* Mijn erkentelijkheid gaat in het bijzonder uit naar drs. J.H. Huiting, kenner van de geschiedenis van Vleuten en wijde omstreken die het manuscript kritisch las, van waardevolle opmerkingen voorzag en belangrijke aanvullende gegevens verstrekte. E. Kirschbaum, *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Rome, 1990, dl. 3, k. 27 s.v. 'Lauretansische Licanei'; J.J.M. Timmers, *Christe symbaCek en ico nografe*, Bussum, 1974, 135-138; C.H. Bagley, 'Litany of Loreto', in: *New Catholic Encyclopedia*, New York enz., I

2 Huiting en Kamphuis, 225-230.

3 Dirkse, 1981, 122-136. Zie ook: Bouvy, 1948, inv.nr ABM s 109, 129.

4 Kombrink, 1988, 18.

5 Reitsma en van Veen, 1987, 340.

6 Dirkse, 1981, 128, 132.

7 Hofman, 1898, 255.

8 Gravendeel, 1985, 17-23.

9 RAU, r.k. parochies Vleuten en De Meern, 116.

10 OSU, V, nr. 3000. 11 Margaretha, weduwe van Johan Utenham, verklaart 'dat hij Frederick daarna in Hongaria in de Stadt ofte opt fort genaempt Stoelwysenburgh sonder echte geboorte gestorven is', 1606 september 25, GAU, Stadsarchieven,

11, nr. 3257 (met dank aan J. Huiting).

12 RAU, Oud-Bisschoppelijke Clerezij, 276; met dank aan H. Leeuwenberg die me op deze brief wees.

13 RAU, r.k. parochies Vleuten en De Meern, 112 (1673 maar 7).

14 Gravendeel, 1985, 18; Akte van attestatie, d.d. 14 sept. 1367, RAU, r.k. parochies Vleuten-De Meern, 1 12; 6 oktober 1761 kopieert pas-toor Cornelis van Veen deze akte op het huis Den Ham.

15 OSU, 11, 161 en 349.

16 Dekker, 1983, 298,303.

17 Kok, 1958; Kok, 1959, 282.

18 RAU r.k. parochies Vleuten en De Meern, 1 12.

19 Johannes Ludolphi en/of Johannes van Rhenen en Vleuten komen niet voor in het 'Necrologium Diocesis Harlemensis' van Joannes Buccaeus (1600-1710) (De Katholiek, 1871, 57-79; 334-347); 'Insinuatio sracus provinciarum' (1602) (MU, 17 (1889) 150); 'Brevis descriptio' (1616) (MU, 1 (1875) 208, 21 1); 'Descriptio status' (1617) (MU 17 (1889) 457, 464; 'Descriptio status' (1622) (MU, 20 (1893) 349); 'Relatio' (1629) (MU, 13 (1885) 245); de mis sieverslagen (1635, 164V (MU, 18 (1890) 1), en 'Descriptio status' (1638) (MU, 12 (1884) 189). Voor het eerst komt Vleuten voor in de 'Relatio seu descriptio status religionis catholica in Hollandia' van Jacobus de la Torre, 1656: Su6 vero ebom h crvritatis Ultrajeaensis vicinia cur6 InhabitatJoannes ab Aelst Sacnae Theologiae B.F, dum inservit pagis de Vleuten (in cujus ipsa ance residet) de Hermelen, Spengen, Crckengen a de Meeren. Zie: MU, 10 (1882) 95, 187; Poncelet, 1931,26.

20 Oud archief Rhenen, Kerkrekening 1572/73. Met dank aan Dr. H.P. Deys die zo vriendelijk was de klappers op het Oudarchief Rhenen door te nemen op het voorkomen van de naam Johannes Ludolphi. 21 Oudarchief Rhenen, Kerkrekening 1573.

22 Idem 1578/79.

23 'De naebeschreven persoonen 500 Mans als vrouwen sijn nu jegenwoordich int heijlige Sacramensts Gilt ofte Broederschap binnen Rhenen', Oudarchief Rhenen, 907 B.

24 'Julius 1580. Hoc mense Trajectenses, evocante consule Laurentio Nyhovio praetore, Rhenis templa invadunt et imagines configunt'. Brom en Langeraad, 1907, 127

25 Acta Sanctorum, 58;Lommel, Van, 1879, 100-101; Elsen,Vande,32; Kronenburg, 1903, dl.2, 8-31.

26 Acta Sanctorum, 55.

27 Utrecht, Museum Catharijneconvent, inv. nr. OKM t 65.

28 'Cum D. Joannes Ludolphi, Vicarius ecclesiae Rhenensis, in pereg rinatione Buscoducensi anno dicto VII Maji obiisset', Acta Sanctorum, 57.

29 Oudarchief Rhenen, 794.

30 Centraal Bureau voor Genealogie, Regestenlijst huisarchief Den Ham samengesteld door L.R.W. van der Feen de L311e, 102. Met bijzondere dank aan drs. J.H. Huiting die mij op deze akte wees.

31 Met dank aan drs. J.H. Huiting, die een biografie over Johan van Wanroy Utenham voorbereidt, voor de gedachtenwisseling over het conflict met Oudmunster. Zie RAU, Oudmunster 21-12, f. 50 en 116.

32 RAU r.k. parochies Vleuten en De Meern, 112.

33 Idem, 260, 261, 286, 306, 314, 315, 316, 321 zijn door jezuieten geschreven; 287 is van een franciscaan die eerder jezuiet was: 304 en 307 zijn van franciscanen, 308 van een karthuiser, en 290, 291 van een dominicaan.

Pater

Sommige mensen schijnen er veel belang bij te hebben wat kinderen van de lagere school later willen worden. Ze blijven er over zeuren. In mijn geval was dat vrouw De Lange, een oude buurvrouw. Ze vroeg niet "Wat wil je later woren", maar zei telkens weer: "je moet later Pater worden".

Omdat ik veel bij haar kwam om karweitjes te doen en ik er steeds maar op gewezen werd dat pater worden voor mij het beste was, begon ik er zelf in te geloven.

In de herfst had ik van touw en kastanjes een grote rozenkrans gemaakt. Het is nu winter en ik moet voor vrouw De Lange aanmaakhoutjes hakken. Om haar een plezier te doen, besloot ik deze keer helemaal verkleed als Pater naar haar toe te gaan.

Ik had een lange, zwarte regenjas van mijn vader opgezocht en in de schuur vond ik nog een paar oude sandalen.

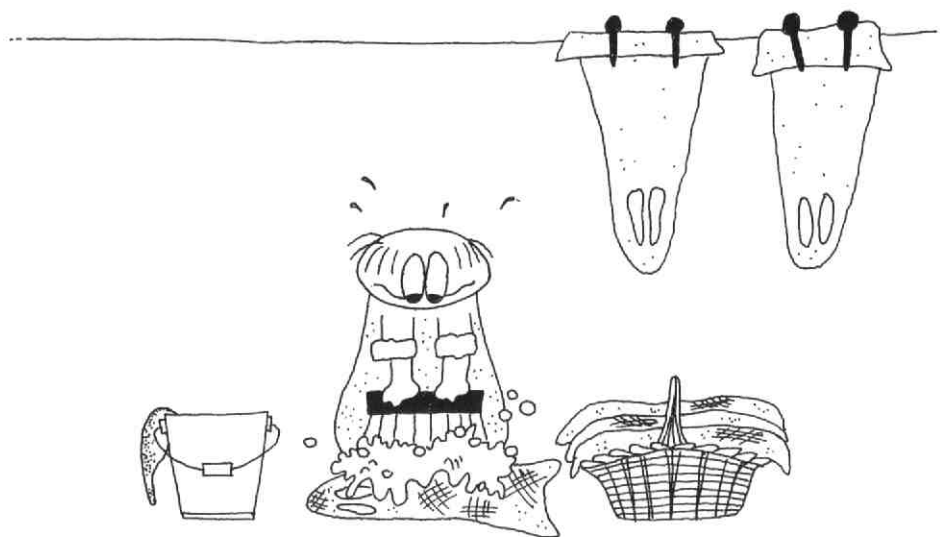
Zo ging ik met mijn blote voeten in de sandalen, de zwarte jas en de grote rozenkrans om mijn nek houtjes hakken.

Vrouw De Lange zei "prachtig jongen, zo wil ik je graag zien." De dagen daarna bleef ik als niemand het zag op blote voeten lopen, zelfs toen het gesneeuwd had. Een enkeling die het wel zag, vroeg of ik ze nog wel allemaal op een rijtje had.

Op een avond kroop ik bibberend van kou en koorts bij de kachel. Ik werd door mijn moeder met asperine, warme melk en een kruik in bed gestopt. Ik ben heel snel in slaap gevallen en had een lange, mooie droom.

In mijn droom zag ik Onze Lieve Heer, het was net een mens. Hij liep op blote voeten in sandalen, had een zwarte regenjas aan en een hele grote rozenkrans om.

Hij riep mij "Wil je mij helpen, ik heb toch zoveel werk en ik word ook een dagje ouder". Nou, dat wilde ik wel, ik kreeg allerlei karweitjes te doen. Eerst moest ik wat hout zagen en hakken voor de hel. Daarna mocht ik heel even door een kier van de grote poort in de hemel kijken. Toen moest ik naar een soort magazijn, daar moest ik zielen sorteren. Dat was een vies werk want er waren maar weinig echt schoone zielen.

Onze Lieve Heer knipoogde naar mij, "de meeste krijg ik nog wel schoon genoeg voor de hemel", zei hij. Dus hij schrobde stevig door op de zielen. Ik vertelde dat mijn moeder alles goed schoon kreeg met groene zeep. Toen alle zielen te drogen hingen, moest ik mee naar een groot kantoor.

Aan de hand van grote lijsten moest ik zelf bepalen wie er de volgende dag op aarde ziek moest worden. Eigenlijk hoefde er voor mij niemand ziek te worden, maar ik moest een keuze maken. Dan maar de meester van mijn klas, dan had ik misschien een paar vrije dagen. Onze Lieve Heer keek een beetje bedenkelijk en sprak over belangenverstrengeling, maar dat begreep ik niet helemaal.

Daarna heb ik nog wat mensen, die hun straf in het vagevuur hadden uitgezeten, naar de hemel gebracht. Dat vonden ze wel fijn want dat vagevuur brandde ook als de hel.

Toen kreeg ik het moeilijkste werk van alles. Weer kreeg ik op dat kantoor een grote lijst en daar moest ik op aanstrepen wie er in de komende week dood moesten. Ik had wel wat mensen in gedachten maar durfde en wilde hun namen niet aanstrepen. Dat werd me te gek, en ik wilde weglopen, maar Onze Lieve Heer hield me stevig aan mijn pols vast. Ik kreeg het benauwd en begon te gillen.

Op dat moment werd ik wakker, de dokter stond naast mijn bed om mijn polsslag te voelen. "Hij moet maar een weekje in bed blijven, dus niet naar school", zei de dokter tegen mijn moeder. "Trouwens de meester van zijn klas ligt ook met griep in bed".

Pater zal ik wel nooit worden. Voortaan wil ik mijn hoofd koel en mijn voeten warm houden. Volgende week heb ik weer sokken aan en loop ik weer op klompen.

De Meern, december 1939
Theo van den Berg

Illustratie:
Barbara Gravendeel

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens
 Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
 17e jaargang nr. 4, september 1997 ©1997

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Correspondentieadres:
 Dorpsstraat 1, 3451 BH Vleuten

Dagelijks bestuur:
 J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
 Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
 Tel. 030 - 6772112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
 Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
 Tel. 030 - 6661462

P.G. de Rooij, penningmeester
 't Zand 1, 3544 NC Utrecht
 Tel. 030 - 6771483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
 Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
 Tel. 030 - 6771263

Ereleden:
 Mevrouw Prof. Dr. C. Isings, Soest
 Dr. D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:
 Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 030 - 6774222 (gedurende openingstijden)
 De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Contributie (inclusief tijdschrift):
 f. 35,- per jaar,
 bij verzending per post f. 13,- extra
 Losse nummers tijdschrift:
 f. 10,- voor leden, f. 12,50 voor niet-leden

Bankrelaties:
 ABN-AMRO Bank De Meern,
 rek. 55.66.33.040
 Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
 Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:
 H.E.J. van Essen en J.H.P. Heesters
 Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
 Tel. 030 - 6662992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie.

Illustratie voorpagina:
 Foto van de Brink met het café in 't Wapen van Haarzuilens.
 In 1998 wordt het 100-jarig bestaan van het nieuwe dorp Haarzuilens gevierd.

Druk: Jan Evers De Meern

Van de voorzitter

Op het moment dat ik dit woord van de voorzitter zit te schrijven is de maand december alweer grotendeels aan ons voorbij gegaan. Sinterklaas is alweer naar Spanje terug en de kerstbomen met alle versieringen van dien zijn weer geplaatst en aangebracht. De posterijen worden overspoeld met wenskaarten, waarbij wij al onze naasten en vrienden goede Kerstdagen toewensen en een zeer voorspoedig Nieuwjaar. Uitnodigingen voor Nieuwjaarsrecepties ontbreken daarbij niet. Goede voornemens worden uitgesproken. Wat zal het volgende jaar goed worden! Laten we dat wensen.

Het afgelopen jaar heeft voor ons allen ook het nodige gebracht. Zo ook voor onze vereniging. Naast het "gewone" werk, zoals de uitgave van ons tijdschrift, het werk in de Broederschapshuisjes - ons documentatiecentrum - en het beheer van ons museum in het Kabinet, zijn er enkele andere hoogtepunten geweest, zoals de invulling van het Romeinenjaar (twee week-einden met optredens van "Romeinse" groepen, met als decor een Romeinse markt voor een Romeinse villa), en de uitgifte van een bundel artikelen onder de noemer "Romeinen in Vleuten-De Meern". Maar ook de bijzondere archeologische vondsten hebben de nodige aandacht van onze vereniging gevraagd. Dan was er nog de uitgifte van de bundel "Van de brug af gezien", sprokkelingen van een Merenees. Ook was de vereniging weer present op de "markten" van Vleuten en De Meern. Naast deze benoemde activiteiten waren er nog vele onbenoemde (het kennismaken van gemeentelijke plannen, het toetsen daarvan aan de zorg voor het cultuurbehoud en het behoud van onze identiteit, het meedenken bij de straatnaamgeving in de nieuwbouw, het meedenken bij de herinrichting van het terrein rondom de ruïnes van kasteel Nyevelt, enz. enz.). Veel is ons het afgelopen jaar gepasseerd, waarbij velen van ons direct waren betrokken. Velen hebben hun vrije tijd besteed aan het

belang van het behoud van onze plaatselijke cultuur. Voor die inzet wil ik aan het einde van dit jaar graag iedereen hartelijk bedanken. Want het verwezenlijken van de doelstellingen van onze vereniging gaat niet vanzelf. Daarvoor is de inzet nodig van al onze leden. En ik heb de indruk, dat die inzet groot is en nog steeds toeneemt. Dank daarvoor!

Het komende jaar zal ook weer veel van ons vragen. De grote veranderingen als gevolg van de nieuwbouw zullen hun neerslag op onze samenleving zeker doen voelen. Nieuwe initiatieven zullen moeten worden genomen, keuzes zullen moeten worden gemaakt. Dat betekent overleg en discussie. Bijvoorbeeld over het behoud van de archeologische vondsten binnen onze gemeente. Daarover heeft de vereniging een voorstel aan het gemeentebestuur gedaan. Wij wachten op een reactie.

Voorts hebben wij voorbereidingen getroffen om de groepen 6 en 7 van de basisscholen te ontvangen in ons Kabinet ter ondersteuning van het geschiedenisonderwijs. De scholen hebben enthousiast gereageerd en het is de bedoeling, dat de eerste groepen begin 1998 worden ontvangen. Zij zullen daar in de eerste plaats geconfronteerd worden met de Romeinse bewoning van ons gebied, maar daarnaast ook met de middeleeuwse bewoning (met de vele kastelen, die hier hebben gestaan) en de agrarische ontwikkeling vanaf 1900.

Al met al: ook wij hebben goede voornemens. Samen met uw ondersteuning zullen zeker weer vele activiteiten in het nieuwe jaar tot stand komen. Ik wens u allen een zeer voorspoedig 1998!

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

	pag
Van de voorzitter	75
Verenigingsberichten	76
De jeugdijaren van Antoon Jansen in Haarzuilens	77
De dorpschirurgijn en het gebroken been van Jan Thijssen	85
Wie wat bewaart, die geeft wat	90
Damzigt	91
Nieuwjaar	96

Verenigingsberichten

Archeologisch nieuws

Velen hebben op de open dagen van de opgravingen in Veldhuizen een glimp kunnen zien van een Romeins schip en een Romeinse weg uit de eerste eeuwen van onze jaartelling. Intussen is er ook al een Romeinse "kano" ontdekt.

De nieuwsgierigheid doet waarschijnlijk naar meer verlangen. Over enkele maanden zullen we veel meer weten, maar enkele tipjes van de sluier kunnen we nu al oplichten.

In samenwerking met allerlei deskundigen is er onder leiding van de gemeentelijke projectarcheoloog geprobeerd de loop van de weg vast te stellen. Van groot belang voor de conservering en om daar waar mogelijk bij de ontwikkeling van de bouwplannen rekening mee te houden, zodat er voor ons nageslacht ook nog iets te onderzoeken valt. Inmiddels is het tracé van ongeveer 1700 meter weg vastgesteld. Niet altijd geconstrueerd met zware eikenhouten palen, zoals we bij de opgraving zagen, maar ook op een wat vastere ondergrond als een kiezel- of grindbaan. Bekeken wordt of dit tracé nu op enigerlei wijze in de nieuwbouwplannen zichtbaar gemaakt kan worden.

De vondst van het schip is al aanleiding geweest voor een discussie in het Utrechts Nieuwsblad. Onze voorzitter meldde daarin dat de Historische Vereniging er aan hecht het schip en andere vondsten binnen onze gemeente te houden en daar in een museum ten toon te stellen. Het bestuur van de vereniging heeft er dan ook bij de gemeente op aangedrongen een initiatief in die richting te nemen. De provinciaal archeoloog J.ter Brugge heeft via deze krant laten weten dat hij een voorstander is van zo'n museum in Bunnik (bij fort Vechten), waar de Romeinse grens en Hollandse waterlinie elkaar tegenkomen.

Wij vinden dat een goede afweging gemaakt moet worden. De grote nieuwe woongemeenschap Leidsche Rijn heeft een eigen gezicht nodig en zo'n Limes-museum kan daartoe bijdragen. Het kan een enorme meerwaarde geven aan dit nieuwe woongebied. Nu zijn er al een castellum, een badhuis, een schip, een weg en nog talloze vondsten. De onderzoeken zijn nog maar net begonnen en veelbelovende plaatsen moeten nog aan de beurt komen.

Het ziet er intussen naar uit dat het schip opgegraven zal worden. Daarvoor is het slaan van een omringende damwand noodzakelijk om in ieder geval het waterpeil zo te regelen dat het schip intact blijft. Misschien kan het schip, waarvan intussen is vastgesteld dat het heel gaaf en ongeveer 25 meter lang is, in het voorjaar worden uitgegraven. De conservering zal dan zeker nog een vijftal jaren duren. Er is dus nog tijd om voor een passend onderkomen in onze gemeente zorg te dragen.

Naar aanleiding van de vondst van het schip zijn bij de projectarcheoloog E.P.Graafstal en bij de vrijwilligers van de archeologische werkgroep een drietal meldingen van eerdere scheepsvondsten binnengekomen. Er is een aparte afdeling van de werkgroep opgericht, die tot taak heeft om via interviews de plaats van deze vondsten te achterhalen. Als u hierover iets mocht weten laat dat dan weten aan de heer P.K.Schenk, tel. (030) 6774915.

De vondst van de weg heeft al geleid tot een wijziging in de plannen van de provincie om met namaak Romeinse mijl-palen (replica's kunnen we ze niet noemen omdat ze teveel van de originele afwijken) de Romeinse rijksgrens (limes) te markeren. Op het ontwerp zouden die geplaatst worden op de Hoge Woerd en daarna richting Vleuten en vervolgens via de Parkweg naar Harmelen. De fietsroute, die langs de mijlpalen de hele grens volgt, wordt nu verlegd. Vanaf de Hoge Woerd voert deze nu via de dorpskern van De Meern door het nieuwe Veldhuizen naar de Heldammerweg en vandaar naar Harmelen, overeenkomend met

het het tracé van de gevonden weg, waarvan verondersteld wordt dat dit de Romeinse grensweg is.

In het volgende nummer hopen we u weer meer te kunnen meedelen over het archeologisch onderzoek in onze gemeente

Van de brug af gezien

Op vrijdag 21 november jongstleden is het door de vereniging uitgegeven boekwerkje "Van de brug af gezien" door onze voorzitter in de Broederschapshuisjes in Vleuten officieel gepresenteerd. In het bijzijn van zijn gezin, bestuursleden en genodigden bood de schrijver Theo van den Berg het eerste exemplaar van zijn "sprokkelingen van een Merenees" aan Burgemeester Westra aan.

De auteur van deze bundel, die ook bestuurslid van onze vereniging is, werd in 1929 in Veldhuizen geboren. Al heel vroeg maakte hij aantekeningen van de voor hem bijzondere dingen in zijn leven. Hij noteerde die in schriftjes, die hij nog steeds als een kleinood bewaart.

Gestimuleerd door onze vroegere voorzitter, Dr.D.W. Gravendeel, werden zijn herinneringen vanaf 1985 in het tijdschrift van de vereniging als korte artikelen met kernachtige titels gepubliceerd. Daarmee heeft hij het sociale leven in De Meern in de jaren vanaf 1937 vastgelegd. Komend uit een katholiek gezin kon hij zijn ervaringen van kerkelijke gebeurtenissen niet onbesproken laten. Ook deze heeft hij, op zijn eigen wijze, aan het papier toevertrouwd. "Ik kan nog wel tien jaar vooruit" zei hij tijdens de officiële bijeenkomst, daarbij ongetwijfeld doelend op ons tijdschrift, dat vier keer per jaar verschijnt. En daarvoor zal de laatste pagina van het tijdschrift gereserveerd blijven.

"Van de brug af gezien" is een verzameling van 43 korte verhalen. Vanaf het begin zijn daar door Barbara Gravendeel toepasselijke, humoristische tekeningen bij gemaakt. Omdat de bundel gaat over het sociale leven zijn daarin ook een aantal oude foto's en afbeeldingen, passend bij de tekst, opgenomen. Hierdoor heeft de bundel een meerwaarde gekregen als plaatse-lijke geschiedschrijving.

Het boekwerkje is - zolang de voorraad strekt - bij de boekhandels in onze gemeente te koop voor f. 19,50. Voor leden van de vereniging is het voor f. 17,— verkrijgbaar in de Broederschapshuisjes (tijdens de openingsuren) en bij de secretaris, Meerndijk 62.

De jeugd jaren van Antoon Jansen in Haarzuilens

door J.F.K. Kits Nieuwenkamp

Op 22 december 1996 werd op het buiten Belvédère in Aerdenhout een bijzonder aardig boek van een oud-inwoner van Haarzuilens gepresenteerd, namelijk het boek "Koken op stand" van Antonius Johannes Jansen. Als ondertitel kreeg het boek mee "en het verlangen van een boerenjongen te mogen koken voor de koningin". Deze boerenjongen was Antoon Jansen, die op zondag 12 oktober 1913, als jongste zoon van vijf kinderen werd geboren op de door zijn vader Jacobus Jansen (1874-1958) van S.P.W.H. Bijlevelt gepachte boerderij aan de Ockhuizerweg. Zijn vader was 1902 gehuwd met Maria de Ridder (1874-1942).

In 1927 - op 14-jarige leeftijd - werd Antoon Jansen broodbakkersleerling bij bakkerij J. van Dommelen in Haarzuilens, daarna bij J.M. van der Harg in Utrecht. Vervolgens werd hij leerling-kok bij het Theehuis Soesterdal in Soesterberg, patissier bij de Gebr. Brinkmann in Haarlem, garde manger bij het Jaarbeurs Restaurant in Utrecht en bij Hotel des Indes in Den Haag, chef-pâtissier bij Restaurant Boerderij Meerrust in Warmond, hors d'oeuvrier in Restaurant Royal in Den Haag, rotisseur opnieuw bij Brinkmann in Haarlem, entre-mettier ook opnieuw bij het Jaarbeurs Restaurant in Utrecht, gerant bij Ruteck's in Den Haag en tenslotte kok bij het Carlton Hotel en het Amstel Hotel in Amsterdam. En dit alles om uiteindelijk privé-kok te worden bij veel bekende Nederlanders. En ook zijn wens om voor de koningin te mogen koken werd vervuld. Als privé-kok diende hij o.a. bij de Gezant der Nederlanden in Warschau, Z.E. Bosch Ridder van Rosenthal, bij de heer en mevrouw Smidt van Gelder-Vas Visser, de heer en mevrouw Smidt van Gelder-Gravin van Zuylen van Nyevelt, de Koninklijke Familie (op Soestdijk en op Het Oude Loo) en bij vele anderen, waaronder ook Baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar, op het Kasteel De Haar.

In het boek beschrijft Antoon Jansen op een bijzonder aardige wijze zijn levensloop met rake beschrijvingen van tijd en omgeving. Omdat zijn eerste levensjaren zich in onze gemeente afspelen en wel in het bijzonder in Haarzuilens, hebben wij de uitgever (Belvédère te Overveen) toestemming gevraagd om die jeugd jaren in ons tijdschrift te mogen publiceren. Die toestemming hebben wij verkregen. Over zijn jeugd jaren in Haarzuilens schrijft Antoon Jansen het volgende:

Geboorte

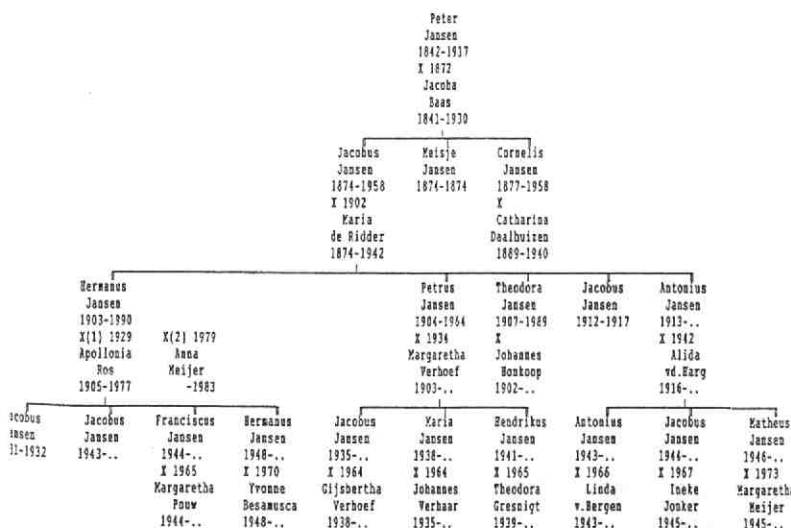
Zondag 12 oktober 1913, 's nachts om half twee. Mijn moeder zei tegen mijn vader "Co, ik geloof dat het zover is, ga de dokter maar halen". Mijn geboorte kondigde zich aan. Mijn vader stond op, kleepte zich aan en riep de knecht dat hij het paard voor de tentwagen moest spannen. De meid werd geroepen om de kachel aan te maken, een paar ketels water op te zetten en voor koffie te zorgen. In die tijd werd de dokter altijd met paard en wagen gehaald uit het dorp Vleuten, zes kilometer van onze boerderij vandaan.

Het was een mooie heldere nacht met sterren en maanlicht, zoals het in oktober kan zijn. Zondagmorgen om zeven uur werd ik geboren. Helaas ging het met mijn moeder helemaal niet goed. Om tien uur ging mijn vader weer op weg, nu om de pastoor te halen (Pastoor Ohl, K.N.). Moeder had een bloeding gekregen en hoge koorts. De dokter vond weggaan niet verantwoord. Moeder

Bakkerij van Dommelen

werd bediend, zoals dat heet in katholieke gezinnen; de zieke krijgt dan het Heilig Sacrament der Stervenden. Daarna heeft vader de pastoor en de dokter naar huis gebracht. Intussen kon alleen maar afgewacht worden of de koorts zou zakken. De volgende morgen kwam de dokter al vroeg op de fiets. De toestand was nog steeds kritiek. Ik, de pasgeboren baby, huilde voortdurend, omdat ik niet genoeg te drinken kreeg. Ook had ik een zwerende duimnagel. Ten einde raad heeft mijn vader de hulp ingeroepen van de familie Van Dommelen, de broodbakker op Haarzuilens. Zij waren goede vrienden van mijn ouders. Vrouw Van Dommelen kwam direct naar ons toe. Ik werd ingepakt en vrouw Van Dommelen nam mij mee. Dat was een hele geruststelling voor mijn ouders. Zelf had ze zeven kinderen van drie tot veertien jaar, maar bij ons in het dorp kon altijd alles. Bij vrouw Van Dommelen heb ik ook wat afgejankt. Als ik erg te keer ging, zei Dorus van Dommelen: "Boer, houd je smoel!" Pas veertien dagen na de bevalling ging het weer een beetje beter met moeder. Mijn verzorging door vrouw Van Dommelen duurde van oktober tot mei; in juni ver-

Stamboom uit: Jansen een beknopte familiegeschiedenis 1730-1995.

Door Sjaan Verhoeve-Snoek.

wachtte zij haar achtste kind. Gelukkig was mijn moeder toen helemaal opgeknapt. Mijn ouders waren dolblij dat ik thuis kwam, net als mijn drie broers en mijn zusje. Ik ben de jongste van het gezin en groeide met hen op tussen koeien, varkens en kippen.

Mijn broertje Co

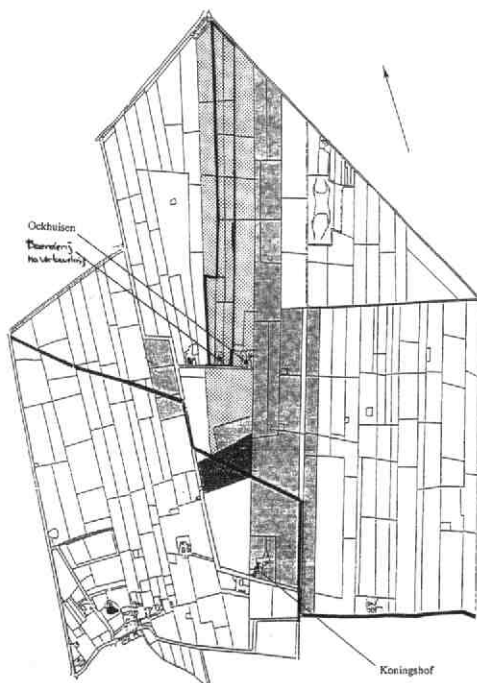
Mijn, één jaar ouder, broertje Co speelde altijd met mij en in alles kreeg ik mijn zin. Mijn vader had een kleine kruiwagen voor ons gemaakt, daar mocht ik inzitten en Co kruide mij dan. Op een keer ging het te hard, Cootje kon de kruiwagen niet meer houden en ik ging met kruiwagen en al ondersteboven. Ik werd zo kwaad dat ik mijn broertje met mijn klomp op zijn huid gaf en niet zo'n klein beetje ook. Huilend liep hij naar moeder. Zij sloot me een paar uur in de plee op, zo'n vierkant huisje buiten het huis, met een houten deur en een wervel erop. Die kreeg je niet zomaar open.

Op een dag werd mijn broertje ziek, hij kreeg hersenvliesontsteking en binnen een maand was hij dood. Een paar dagen voor zijn dood vroeg Cootje aan papa om een muziekje. Pa had namelijk een accordeon, zo'n ouderwets ding met aan de ene kant een rij toetsen en aan de andere kant twee klepjes voor de bas. Daar kon hij heel aardig op spelen. Mijn vader speelde daarop, terwijl mijn broertje in zijn bedje lag. Vader zat in zijn blauwe boerenkiel op een rieten stoel bij Cootjes bedje en ik zat op de grond met een spel kaarten te spelen. Ik vraag me af hoe het mogelijk is dat ik dit nog zo goed voor de geest heb, ik was vier jaar. Alleen maar die twee taferelen, dat van de kruiwagen en dat pa harmonika zat te spelen.

Een paar dagen later was mijn broertje dood, op 2 januari 1917, vijf jaar oud. Nooit meer heeft vader op die harmonika gespeeld. Ik weet ook niet waar dat ding terechtgekomen is. Mijn ouders hebben door het overlijden van Cootje vreselijk veel verdriet gehad.

Onze buurt

Aan de Ockhuizerweg of de dijk, zoals ook wel gezegd werd, stonden maar vier boerderijen, hij loopt namelijk dood. Op school werd ik daarom wel eens geplaagd. Dan zeiden de

Kadastrale minuut perceel Ockhuizerweg

De boerderij. De foto is van rond 1924. V.l.n.r.: de hond Boery, broer Piet, moeder en vader.

jongens tegen mij: "Zeg, joh, bij jullie is de weg met kranten dichtgeplakt". Dat liet ik natuurlijk niet op mij zitten, dan ging ik op de vuist.

Het was trouwens een tof buurtje waar ik woonde. We hadden veel aan onze burenen. Dat is belangrijk in een boerenbuurt, want er kan wel eens een beest in de sloot raken, en dan heb je alle hulp nodig om het eruit te krijgen. Of als een koe onverwacht in het land kalfde. Als je dat zag, ging je gauw de boer van wie de koe was, waarschuwen. Was het beest ziek, dan vroeg je de burenen om raad, of je ging de veearts halen. Telefoon was er niet, dus moest je met de fiets of met paard en wagen naar Vleuten of Woerden.

Zo herinner ik me die vreselijke ziekte, mond- en klauwzeer. De koeien gingen er niet aan dood, maar ze waren minstens een half jaar ziek; midden in de zomer met warm weer; wat hadden die beesten het slecht; hun tong vol blaren, hun hoeven en poten vol zweren en met open plekken waar pus uit kwam. Ze konden haast niet lopen of eten. Mijn vader en broers stopten dan kleine plukjes hooi in hun bek en met een emmer gaven ze een beetje water; melk gaven die beesten haast niet. Mijn vader, ja wij allemaal eigenlijk, konden in zo'n periode wel huilen als je die beesten zag lijden, zo mager. Varkens hadden het ook. Jonge biggetjes lagen dan te rillen van de koorts. In zulke gevallen leef je wel met elkaar mee.

We hadden jonge burenen met vier kleine kinderen. Als er weer een kleintje op komst was en vader deed 's morgens de luiken open en de buurman deed dat tachtig meter verderop op hetzelfde moment ook, wensten ze elkaar goedemorgen. "Is er al wat?" riep vader dan. Soms was het nee, maar als het ja was, riep vader: "Is het een grond- of een boompisser?". Ik moet om zo'n uitdrukking nu grinniken.

Boery

De hond, Boery, was mijn vriend. Piet, mijn broer, had ik toen ik een jaar of vijf was, een wagentje voor mij gemaakt met fietswielen er aan en een paar bomen, het lamoen. Voor dat karretje spande ik de hond, net als een paard. Piet had zelfs een tuigje gemaakt. Hij was acht jaar ouder dan ik en hij maakte altijd speelgoed voor me, want ik moest me alleen zien te vermaken, omdat de andere kinderen op de boerderij nodig waren.

Ik spande Boery voor het karretje en liep een heel eind de boerenbuurt in. Vervolgens stapte ik in het wagentje en dan ging het met een vaart naar huis. Dat ik nooit met karretje en al de sloot ingetuimeld ben, verwondert me nog steeds.

Eigenlijk was Boery van Piet. Hij was altijd bij hem op het land. Als ik met hem wilde spelen, moest ik hem vastleggen. De

hond mocht niet met Piet mee naar het dorp. Dan bleef hij al die tijd aan de ingang van het erf liggen, totdat Piet thuis kwam. Wanneer niemand nog iets in de gaten had, bespeurde hij zijn baasje al in de verte en rende op hem af. Hij was heel waaks, alleen heeft hij ons mooi laten versukkelen, toen er een geslacht varken uit de kelder bleek te zijn gepikt.

Een kwartje voor het eerste biggetje

Mijn ouders, mijn twee broers en mijn zus, de knecht en de meid waren altijd druk bezig. Altijd was er wat te doen: scheuren in de weg repareren, kachelhoutjes hakken, het erf aanharken, melken, de schuur aanvegen. Er waren ook leuke dingen, bijvoorbeeld als er een zeug moest biggen. We hadden vier van die grote beesten, en als het zover was, bleef dat beest in een groot hok met stro, want je wist wanneer het zou gebeuren.

Degene die het eerste biggetje zag, kreeg van pa een kwartje. Er moest altijd iemand bij de zeug zijn om haar verder te helpen. Mijn zus en ik gingen voordat we naar school gingen, nog gauw even kijken of de zeug al bezig was, en het kwam voor dat ik inderdaad de eerste big zag. Als de mannen dan op het land aan het werk waren, hoefde ik niet naar school. Dan ging ik op een melkblok bij de zeug zitten en als er weer een kleintje kwam, pakte ik dat beestje beet, maakte het met stro schoon en droog en legde het aan een tepel bij zijn moeder. Dat vond de zeug allemaal goed. Het duurde vaak wel anderhalf uur, voordat alle biggetjes geboren waren. Soms waren het er acht of tien, maar ook wel eens twee of vier; dat was niet best. Helpen bij zo'n geboorte vond ik prachtig, ik voelde me heel flink. Het was een leuk idee van mijn vader om ons daarvoor een kwartje te geven, dat was toen heel wat.

Koedokter

Af en toe moest er worden geopereerd als het een koe niet lukte langs natuurlijke weg te kalven. Dat was een karwei voor mijn vader of grootvader. Mijn opa (vaders vader) had ook een boerderij, in Gervenskop onder Harmelen. Hij was tevens veeverlosser, een koedokter noemde men dat toen. Hij was niet gediplomeerd of zo, nee, gewoon aangeleerd, ook weer van zijn vader. Mijn vader leerde het ook weer van hem. De hele buurt maakte er dankbaar gebruik van. Later kwam er een gediplomeerde veearts op Vleuten wonen; toen mocht mijn vader het niet meer doen. Veeverlossers zijn er nu nog, maar die mogen niet opereren.

Op een keer moest thuis een jonge koe kalven en pa was al bang dat het niet goed zou gaan. Toen het zover was, lag dat beest daar op stal te persen en te brullen. Alleen het kopje van het kalf kwam eruit. Als kind van zeven stond ik er met mijn neus bovenop. Op een boerderij is dat heel gewoon. Mijn vader, moeder en broer waren er direct bij. Iedereen was betrokken bij zo'n beest, want hij was veel geld waard. Zaak was de koe te behouden. Eerst werd het kalfje doorgestoken. Omdat zijn kop er al uit stak, kon je gemakkelijk bij zijn keel. Het bloed werd opgevangen buiten de baarmoeder. Daarna werd de kop eraf gesneden en konden de voorpootjes met veel moeite één voor één naar buiten worden getrokken. Ook die moesten eraf. Het ergste moest nog komen: het achterwerk. En de koe lag daar maar dood- en doodmoe van al het persen. Soms had zij pijn en wilde zij gaan staan, maar mijn broer hield haar bij de kop vast, zodat zij niet kon opstaan. Moeder gaf haar wat water. Vader zat op zijn platte gat achter dat beest. Hij was bezig met een zilveren draad van ongeveer tachtig centimeter lang met een gekartelde rand. Door die draad heen en weer te trekken kon je er mee zagen. Aan het einde was een ring bevestigd waar een touw doorheen kon. Die ring deed vader om

de middelvinger van zijn rechterhand en hij ging zo om het kalf heen in de baarmoeder van de koe, tussen de achterpoten door en probeerde dan weer naar buiten te komen. Dat kettingzaagje moest goed in de handpalm en tussen de arm en de baarmoeder worden gehouden, want je mocht de koe van binnen niet verwonden. Hij deed aan beide kanten van de ring een touw met een houtje om hem zo beter vast te kunnen houden en ging net zo lang heen en weer tot het bot van de twee achterpootjes doorgezaagd was. Daarna duwde hij het kalf terug naar binnen en haalde zo een voor een de pootjes eruit. Oh, wat een karwei was dat. Mijn vader zweette zich rot. Ondertussen kreeg hij van moeder een borrel, want de lucht van dat beest was om kotsmisselijk van te worden. Daarna werd de koe met warm water schoon gesponst. Je hoopte maar dat de koe van binnen niet beschadigd was. Tegenwoordig doen ze in zo'n geval een keizersnede.

Van alle emoties heb ik 's avonds wel gehuild. Ik ging steeds bij dat beest kijken en ja hoor, eindelijk ging hij uit zichzelf staan. Hij kreeg van ons een extra lekker hapje en een warm dek.

Het is moeilijk weer te geven wat ik toen precies voelde aan spanning en emotie. Het kalf was wel dood, dat was jammer en een schadepost, maar de koe leefde gelukkig nog. Met zo'n operatieve ingreep had het beest wel veel te lijden gehad. De nageboorte liet meestal een paar dagen op zich wachten. De koe gaf niet zoveel melk als voorheen. Je liet zo'n beest ook niet meer dekken, want dan had je het jaar daarop weer hetzelfde gedonder. Het beste was hem te verkopen voor de slacht.

Voortzetting van de boerderij

Nadat mijn broer Piet de boerderij jarenlang bestierd had, heeft een van zijn kinderen, Co, het bedrijf overgenomen. Mijn kinderen mochten in de zomervakanties altijd bij Piet logeren en ze zijn daar nu nog blij om. Co woont nu al jaren in mijn ouderlijk huis, en runt dezelfde boerderij waar nu zo'n negentig jaar Jansens wonen. Mijn neef doet al het werk alleen met zijn vrouw, het melken gaat machinaal, hij heeft geen varkens meer en geen paard, alleen koeien, zo'n veertig stuks. Hij houdt zelfs geen stier meer om de koeien te dekken.

Je kunt te aan een koe zien dat zij tochtig is, dan klimt zij op een andere koe. Dan haal je haar uit het land of je houdt haar op stal. Eén telefoontje naar het bureau voor kunstmatige inseminatie en er komt een man voorrijden met in vloeibare stikstof gekoelde rietjes van verschillende kleuren. In die rietjes zit het sperma van een stamboekstier. De kleur komt overeen met een bepaald ras. Zo'n rietje wordt met een lange steel ingebracht. Het sperma wordt ingespoten bij de derde plooi van de baarmoeder. Om dat te voelen gaat de inseminator er met zijn arm helemaal in.

Vroeger was het spectaculairder. De koe werd aan een halster uit het land gehaald, iemand hield de koe vast en dan kwam de stier van stal, ook aan een halster. Als het een groot beest was, had hij een ring in zijn neus met een touw er doorheen. Die ring deed pijn in zo'n gevoelige neus en daardoor had je die stier in je macht, anders hield je hem niet in die vrije omgeving en zeker niet in de buurt van een tochtige koe. Met zo'n karwei had je twee sterke kerels nodig, maar het wonder der natuur maakte dat de koe stil bleef staan, terwijl de stier erop sprong. Een koe is ongeveer anderhalve dag tochtig. Is die periode voorbij, dan blijft zij niet meer stilstaan en heeft de stier geen kans. Was de koe niet bevrucht, dan was ze drie weken later weer tochtig en werd de hele toestand herhaald. Dan was het echt, negen maanden lang, helemaal over.

Als kind op de boerderij werd je met dit soort zaken gewoon geconfronteerd. Spelenderwijs zag je het allemaal gebeuren. Als je op een boerderij groot geworden bent, heb je geen voorlichting nodig.

School

Vanaf mijn zesde jaar ging ik naar school op het dorp Haarzuilens. Ik kwam altijd voorbij de broodbakkerij van Van Dommelen. Als Dorus van Dommelen toevallig buiten stond als ik voorbij kwam, riep hij "Dag, bakkertje!". Als baby had hij dat kennelijk al in mij gezien. Op school had ik geen problemen. Wel was ik in de derde klas veel ziek, die heb in dan ook gedoubleerd. Ik had veel hoofdpijn en kreeg tot overmaat van ramp difterie en moest wel een maand in bed blijven. Toen ik beter was, werd mijn hele kamer ontsmet. 's Morgens kwamen er twee mannen met een grote wagen, een soort verhuiswagen met twee grote Belgische knollen ervoor. Voor de paarden werd een plaats in de schuur vrijgemaakt. Daar kregen ze eten en drinken, want ze kwamen uit Utrecht gereden en er lag een dik pak sneeuw.

Mijn bedje, het oude bedje van Cootje, de tafel, de dekens en de matras werden meegenomen in die grote wagen. Zelfs het plafond werd afgenomen met desinfecterend water. Ik zie nog helder voor me dat die man de grote klok afnam met spons en zeem. Ik lag in de huiskamer, zodat men mij goed in de gaten kon houden. De mannen die kwamen desinfecteren, arriveerden om tien uur, kregen koffie en moesten daarna aan het werk. 's Middags kregen ze van moeder een boterham en een kop melk. Om drie uur gingen ze weer naar huis. De twee grote Belgische knollen werden voor de wagen gespannen, nou, die wilden wel naar huis. Wat gingen die hard van het erf af. Mijn vader hield zijn hart vast. Hoe al die spullen daarna weer teruggekomen zijn, weet ik niet meer.

Haarse schoolkinderen in 1925

Dat verdere jaar, 1922, was ik steeds ziek. Ik had zo'n hoofdpijn dat ik wel eens een hele dag in bed heb liggen janken. Moeder legde koude kompressen op mijn hoofd. Soms moest ik overgeven.

In de winter had ik ook vaak last van een krentenbaard. Dan heb je allemaal puistjes om je mond; dat deed knap zeer. Als één kind in de klas het had, dan had je het zo allemaal. Ook had ik dikwijls steenpuisten, vooral in mijn nek. Mijn moeder deed warme broodpap in een doekje en legde dat op die puist om hem vlug rijp te maken. Uiteindelijk brak hij door en dan was het na een paar dagen weer over. Meestal kreeg ik er dan weer een ergens anders. In de winter legde moeder er een stuk rode-koolblad op, in het voorjaar wegeblad (weegbreeblad), een doek erom heen en dan kon ik naar school.

Ik liep altijd alleen naar school, want mijn zus was er al van af en de buurkinderen waren of te groot of te klein. Onderweg speelde ik altijd paardje met mezelf. Dan spande ik mij zelf zogenaamd in en liep dan aan een stuk door, drie kilometer, hard. Ik was echt een hardloper, een mager kereltje met lange, dunne benen. Vaak kreeg ik bijna bij school steken in mijn zij. Dan moest ik een tijd in het gras langs de weg gaan zitten. Soms kwam er net iemand op de fiets voorbij en kon ik achterop. De dokter had er geen verklaring voor. Later is duidelijk geworden

dat verkeerd ademen de oorzaak was. Zo had ik altijd wat en dan bleef ik maar weer thuis. Ik deed dat echt niet expres, want ik ging graag naar school.

Lekkerbek

In al die tijd dat ik thuis was, ben ik een lekkerbek geworden, want als mijn moeder aan het koken was, werd ik verwend met eten. Mijn ouders hadden nog altijd veel verdriet om mijn broertje en ze maakten zich zorgen om mij. In die tijd zei ik tegen mijn moeder: "Ik word later kok en ga koken voor Juliaantje". Die was toen twaalf jaar oud. Dan zei moeder: "Je mag geen Juliaantje zeggen, het is prinses Juliana", want mijn ouders waren erg koningsgezind.

Met mij ging het allengs beter. Ik hielp veel mee op de boerderij. Ik vond boer zijn een mooi vak, maar bakken en koken vond ik leuker. Uit school wipte ik ook dikwijls bij bakker Van Dommelen aan. Dan mocht ik koekjes of speculaasjes oppakken en de kapotte waren voor mij.

Oogarts

De aardige dokter Simons, die bij mijn geboorte was en mijn moeder weer beter had gemaakt, kwam nog geregeld langs voor controle van mijn moeder en mij. Hij is altijd een huisvriend van mijn ouders gebleven. Dokter Simons adviseerde mijn moeder met mij naar een oogarts te gaan, Dr Roemoude in Utrecht, een heel beroemd man was dat.

Eens in de maand op zaterdag gingen vader en moeder met paard en wagen naar de stad. Vader ging naar de veemarkt op het Vredenburg in Utrecht. Daar kwamen dan oom Louis (spreek uit Looi), ook een boer, uit Hagestein en oom Jan uit Wijk bij Duurstede. Daar ontmoetten zij veel kennissen en in café Noord-Brabant gingen ze een borrel drinken. Moeder ging intussen inkopen doen, koffie, thee, koek, rijst en zo. Dat alles werd in bewaring gegeven bij een winkel, eigenlijk een koffiebranderij. Verschillende mensen brachten daar hun inkopen en gingen dan weer weg voor een andere boodschap. Vader kwam ons later ophalen en dan gingen we gepakt en gezakt naar de wagen die bij stalhouderij Kouwehoven aan de Catharijnsingel stond. Dat was een groot blauw geschilderd gebouwencomplex. Er stonden op zulke dagen wel honderd wagens met paard en al. Er was personeel om dat alles te verzorgen.

Ik moest op een zaterdag mee naar de oogarts. Moeder had me al het een en ander verteld, want ze droeg zelf ook een bril. Er werd een test afgenomen en ja hoor, tot op de dag van vandaag draag ik een bril. Wij kregen papieren mee voor de opticien. Toen ik een montuur aan het passen was, zei ik tegen mijn moeder: "Hier kan ik goed door zien", niet in de gaten hebbende dat er nog geen glazen in zaten. Ik wees op mijn oog en prikte er met mijn vinger zo in. Dat deed vreselijk pijn en mijn oog bleef nog lang daarna tranen.

Mijn moeder ging bij elk bezoek aan Utrecht naar goudsmit Schaap, een joodse familie op de Steenweg. De zaak is er nog. Veel boerinnen die zij kende, kwamen daar koffie drinken, allemaal gratis. Achter de winkel was een grote kamer waar al die boerinnen met elkaar zaten te praten. Er werd nooit veel gekocht, dat kwam wel. Als een dochter plechtig aangenomen werd, kreeg zij altijd een gouden armband, ring of een kettinkje met een kruisje. Als een boerenjongen achttien werd, kreeg hij een gouden ring en als hij eenentwintig werd een gouden horloge met ketting en niet te vergeten als iemand trouwde, waren er trouwringen en nog andere mooie gouden cadeaus. Zo kwamen meneer en mevrouw Schaap toch nog aan hun trekken. Na zo'n dag stappen in de stad, vertelden we thuis wie we gezien of gesproken hadden en wat voor nieuws er was.

Paard op hol

Altijd als ons paard werd ingespannen, was dat beest nerveus. Al die andere paarden om hem heen, het rumoer en het lawaai van de tram. Het leek wel of het paard wist dat het huiswaarts ging, zo hard ging hij er dan vandoor. Vader moest uitkijken niet met de wielen van de tentwagen in de tramrails te komen. Zo ook die zaterdag, toen ik bij de oogarts was geweest. ik was vol van mijn belevenissen bij de oogarts. Mijn vader moest mij aanhoren en tegelijkertijd op het paard letten. Op een gegeven moment ging het wel erg hard. Wat gebeurde er?

Een paardetuig bestaat uit een gareel met lange strengen naar het zweng dat weer verbonden is met het lamoen. Daar trekt het paard de wagen mee vooruit. Het schoft, een brede riem, loopt onder de buik van het paard door. Bovenop het schoftje zit een haak en aan die haak een gesp, waaraan de startriem vastzit die de broek ophoudt. De riemen van die broek lopen over het achterwerk van het paard, met aan elke kant een riem, die aan het lamoen wordt vastgemaakt. Als men dan moet stoppen, houdt het paard met deze riemen en zijn achterwerk de wagen tegen.

De gesp die aan het schoftje vastzit was uit de haak geschoten, wat vader niet gezien had. Daardoor gleed de broek van het paard zijn gat en kwamen de riemen op de hielen van het paard terecht. Dat moest een naar gevoel zijn en het beest werd van die losse riemen zenuwachtig en sloeg op hol. Er was nu niks meer om hem te stoppen. Wat zaten wij in angst. Moeder zat achter in de wagen te bidden. Auto's vlogen voorbij. Zo reed de wagen aan de ene kant van de straat en zo weer aan de andere kant. Vader had de leidsels wel goed in zijn handen, maar het paard reageerde nergens meer op, hij was werkelijk door het dolle heen. Plotseling sloeg hij met zijn achterbeen zo hard en hoog, dat hij met dat been over het lamoen sloeg. Daardoor raakte hij met dat been de grond niet meer en hij stond opeens stil. Mijn vader sprong uit de wagen. mensen kwamen aanrennen en grepen het paard bij het hoofdstel vast. Moeder en ik sprongen ook uit de wagen. Het arme beest beefde over zijn hele lichaam. Daar stond hij dan op drie benen. Ineens liet hij zich vallen. Het lamoen brak als een luciferhoutje af. Even later vloog hij weer overeind, maar vader en nog een man hadden hem goed bij zijn hoofd vast. Andere mannen maakten de riemen los en zo werd hij van de wagen verlost. Het been dat hij over het lamoen had geslagen, was helemaal ontveld en bloedde vreselijk. We hadden alles aan de kant gezet en van de mensen die daar woonden een emmer water met een spons gekregen om het been schoon te maken. Wat een opluchting dat wij er zo goed vanaf waren gekomen. Het had veel erger kunnen zijn, want tweehonderd meter verder was toentertijd een draaibrug over de Keulse Vaart. Net op het moment dat wij eraan kwamen, werd die brug opgedraaid door twee mannen, om een boot door te laten gaan. De toegang was met een lage balk afgesloten, dus als het paard niet tot stilstand was gekomen, waren wij zo in het water terechtgekomen. Ik moet er niet aan denken, want om achter uit de wagen te komen, was niet zo makkelijk.

Een meneer met een auto was zo vriendelijk om moeder en mij met de boodschappen, en dat waren er heel wat, naar huis te brengen. Vader kwam lopend met het paard naar huis. De volgende dag hebben vader en Piet de wagen opgehaald en ter reparatie weggebracht.

Moeder stond erop dat vader een ander paard kocht, het werd er een van Hans van der Veen uit Houten. Wat een lief beest was dat, maar ook met dat paard hadden we geen geluk. Het paard werd goed verzorgd, het kreeg haver, in die tijd nogal duur, dus het beest zag er gezond uit. Op een dag gingen vader en moeder op visite in Harmelen. Dat moest altijd met paard en wagen, want moeder kon niet fietsen, evenals zoveel andere dames in die tijd. Het was 1923. Via Haarzuilens en de boerenbuurt, de Breudijk genoemd, ging het naar Harmelen. In Breudijk passeerde men de spoorbaan Utrecht-Woerden, destijds een onbewaakte overweg.

Om over de spoorbaan te gaan, moest men heel goed uitkijken of er een trein aankwam. Die treinen reden toen niet zo hard als tegenwoordig, maar het was wel gevaarlijk. Een honderd meter voor de overgang was de dijk. De zijkanten gingen steil naar beneden. Onder aan de dijk stond een rij wilgen en daarachter was een brede sloot. Opeens leek dat paard duizelig te worden. Hij deed gek met zijn hoofd en liep met wagen en al de graskant in, maar bleef gelukkig wel daar stilstaan. De wagen bleef hangen tegen een boom. Vader ging eruit en hield het hoofd van het paard vast, moeder was doodzenuwachtig natuurlijk. Ook toen was vader met paarden wagen naar huis gelopen. En ook met dit paard wilde moeder niet meer mee. Weer een ander paard gekocht, ditmaal van Piet van den Bosch. Dat paard hebben wij Piet genoemd. Piet hebben wij erg lang gehad.

Het leven op de boerderij

Er is veel veranderd in de levenswijze van boeren tussen 1913 en 1930. Vader stond altijd om vier uur op. Aankleden deed je in het donker, dat was te doen, want je hemd en je onderbroek had je toch nog aan. Pyjama's bestonden er niet voor een boer, wel lange onderbroeken en lange hemden van flanel. De hemden hadden een dubbel borststuk en ze kwamen tot je knieën. Het was tegelijkertijd je overhemd en je boezeroen. Daarover trok je je werkbroek en de door moeder gebreide kousen aan. Wassen deed je later aan de pomp. Mijn moeder mocht nog een uurtje blijven slapen, mijn zus en broers werden geroepen. Pa stak een kaarslantaarn aan en ging de luiken opendoen.

Buiten stonden al vijftien à twintig eenden op hem te wachten, een hels kabaal makend. Vader sprak wat tegen die beesten en gaf ze een schep maïs. Als ze dat op hadden, gingen ze dicht bij huis de sloot in en dan zag je ze de hele dag niet meer. Mijn broers hadden in de tussentijd de koeien uit het land gehaald. Mijn zus maakte het kolenfornuis aan en zette een ketel water op, daarna ging zij ook melken. Achter de hooiberg was een melkplaats van tien bij acht meter voor ongeveer twintig koeien, het koeienhok of de heining, afgezet met gevlochten wilgentakken, horten noemde we die. Het hek werd opengezet en de koeien werden er doorheen gedreven om gemolken te worden. Het melken duurde tien minuten à een kwartier per koe, dus samen waren ze zo'n anderhalf uur bezig.

Je had tijdens het melken een pet of een hoed op, want je zat met je hoofd tegen die koe aan en dat beest was niet altijd even schoon. Zijn staart bond je vast aan het touw waarmee je zijn

Foto: ca. 1930. De melk werd via een trechter met filterdoek in de bussen geschonken.

poten vastzette tijdens het melken, want in het haar van die staart zaten soms knoopjes met harde stront en een zwiep daarmee tegen je hoofd deed aardig pijn.

Na het melken waste je je handen aan de pomp op de deel en je haalde een natte hand door je gezicht. Er was één handdoek voor ons allemaal. De melk werd via trechters met filterdoek in de melkbussen gedaan. Die bussen werden op een melkkar gezet en naar de weg geduwd. Daar werden ze om een uur of zeven door de melkwagen opgehaald. Die melkwagen was een platte wagen met twee paarden ervoor. Die paarden bleven vanzelf stilstaan als ze melkbussen zagen staan. De voerman gooide met één zwaai die bussen van veertig liter op de wagen. Je moest er echt slag van hebben, anders lukte het je niet. Een zwaar vak.

Als het melken gedaan was, bad mijn vader met ons een ochtendgebed en daarna ging iedereen aan het werk: de varkens en de kippen voeren of de mest opruimen. In de zomer was de koeienstal helemaal schoon en waren de muren gewit, want de koeien bleven op het land. Om half negen kwam iedereen weer binnen, dan had moeder koffie of warme melk klaar en aten we vier tot zes sneden tarwebrood met kaas. Daarna was er altijd wel wat op het land te doen, de afrastering repareren, distels trekken, hooien, mest uitrijden, grasmaaien met de zeis, kachelhout hakken, sloten schoonmaken en het erf aanharken. Om tien uur was er op het land koffie met een bruine bol. Om twaalf uur kwam iedereen weer terug voor het warme eten.

We zaten met z'n achten aan tafel: vader, moeder, mijn zus, twee broers, de meid, de knecht en ik. Ook aan tafel was alles anders dan wat ik later elders meemaakte. We hadden allemaal een diep bord, plus een ijzeren vork en lepel die op vrijdag met wit zand geschuurd werden. Met acht man aan tafel had je niet zoveel ruimte, dus at je met je rechterhand en de andere moest je onder tafel houden. "Handje onder tafel, jochie", zei mijn moeder altijd. Een mes kwam er niet aan te pas. Het menu bestond uit aardappelen, gekookt in een grote ijzeren pan, een paar dunne plakjes spek met jus of reusel of de een of andere groente, rode stoofpeertjes bijvoorbeeld, zo met schil en steeltje gekookt in water met azijn en suiker. Moeder ging altijd over de pot.

Na het middageten ging iedereen drie kwartier naar bed. Vervolgens was het weer melktijd, waarvoor de koeien opnieuw uit het land moesten worden gehaald en dan was het theetijd. Rond drie uur 's middags dronken we altijd een kop thee en tegen vijven aten we zes of acht sneden brood met boter en kaas, waarbij we thee of melk kregen. Om acht uur 's avonds was er koffie met een bruine bal en een uur later kregen nog een bord pap.

Daarna gingen vader en mijn broer nog even naar de beesten kijken. Dan stak men een stormlantaarn aan, want we hadden geen elektriciteit, gas of waterleiding, alleen een petroleumlamp en kaarslicht. De hond kreeg nog wat te eten en de poezen nog wat melk. Zij mochten alleen op de deel komen, nooit in huis.

Boven de koeien had je de til en een hooizolder. Daar lag hooi voor de koeien, de lijnkoeken en het meel. Op de til was een kamer getimmerd met twee bedsteden, waarin matrassen, gevuld met stro en overtrokken met blauwgeruite tijk, dekens en blauwe kussens. Daar sliepen de jongens en de knecht. Het was heerlijk warm boven de koeien. Als de beesten pas op stal kwamen, eind september, sliep je de eerste nacht niet best van al het gestommel, maar je was er snel aan gewend. Wel werd je altijd wakker, als er 's nachts een koe moest kalven. Meestal had mijn vader dat in de gaten als hij 's avonds bij de beesten was gaan kijken. Hij zei dan tegen mijn broers: "Je zult er vannacht wel uit moeten", maar dat was niet altijd zo, want het liep wel eens een paar dagen uit. Vader schreef het dekken en het kalven van een koe met een griffel op een lei. De koeien hadden namen als Klaar of Bonte of Stien. Nu is dat een door de computer geregistreerd nummer. Vader en moeder sliepen voor in het huis, drie treden omhoog boven de kelder in de zogenaamde opkamer. Mijn zus sliep met de meid op de zolder aan de voorkant van het huis.

Gezond leven

In vergelijking met stadsmensen werden boerenmensen oud. Ik denk dat dat vooral kwam, omdat ze altijd in de buitenlucht werkten. Dat is gezond. Als je net een paar dagen met koeienstront bezig was geweest om die over het land te strooien, rook je niet zo fris. Maar ook dat was beslist niet ongezond. Dat strooien ging vroeger met paard en wagen, met een schop werd het hele land bemest.

Ook aten boeren altijd gevarieerd, heel anders dan stadsmensen. We hadden bieft (melk van een koe die net gekalft heeft), volle melk en roomboter, karnemelksepap en bruinestroop. We aten heus niet eenzijdig. Wel aten we in het seizoen soms dagen achtereen spinazie, sla, worteltjes of sperziebonen. Dan waren er nog appels, peren, bessen of aardbeien. Tot februari hadden we ook appels uit de boomgaard, die werden op zolder bewaard. Om ze vorstvrij te houden, gooiden we er een oude paardedeken over. Het waren meestal goudreinetten, toen had je nog niet zoveel andere soorten appels.

In het najaar werden winterpenen, aardappelen en bietjes ingekuuld. In de moestuin maakte je gaten voor iedere groente apart en je vulde die met stro. Daarop gingen de groenten of de aardappelen en dan kwam weer een laag stro. Daarna gooide je de kuil dicht met aarde die je een beetje aanstampte. De groente bleef daar goed en er kwam geen vorst bij. Was er wat nodig, dan werd er een klein gaatje gemaakt en je haalde daardoor het benodigde weg. Aan vitaminen dus ook in de winter geen tekort.

Slachten

Op het dorp was een speciale loonslachter die in het najaar bij al die boeren aan huis kwam slachten, bij ons altijd een koe en een varken. De koe deelde vader met de buurman. Zo'n koe werd gehalveerd en in mooie porties verdeeld. Zo ook met het varken. Van de kop en poten werd erwtensoepp gemaakt, balkenbrij, hoofdkaas en bloedworst. Dat werk deden vader en moeder samen. Wij mochten niet meehelpen, we liepen alleen maar in de weg. In de schuur stond een groot ijzeren waterfornuis, van onderen met hout gestookt. Hele schalen met balkenbrij, bloedworst en metworst stonden daarop te pruttelen. Ze rookten spek en rookvlees van de koe in de eigen schoorsteen. Daar waren ze wel een paar dagen mee bezig. Uit school renden mijn zus en ik naar huis, want we mochten de pannen en het fornuis leeg krabben. Dat was een feest.

Dat was allemaal in de tijd toen we nog met z'n achten waren. In 1927 ging Herman net als ik het huis uit, hij was slager geworden. Dora was groot genoeg om op de boerderij mee te helpen. Het werk werd bovendien door de verregaande mechanisatie minder arbeidsintensief, waardoor de meid en de knecht niet meer nodig waren. Mijn moeder maakte ook zelf geen kaas meer. Ook een varken of koe slachten was er na 1930 niet meer bij, hoewel het de crisisjaren waren. Zelfs een boer haalde bij de slager gewoon wat je nodig had.

Inbraak

In december 1923 maakte Herman op een morgen de houten luiken aan de buitenkant van de ramen open. Die luiken gingen alle avonden dicht met een grendel en 's morgens weer open. Toen mijn broer de luiken aan de voorkant opendeed, zag hij voetstappen en sporen van twee fietsen, want het had die nacht gesneeuwd. Hij zag ook het kelderluik openstaan. Toen hij in de kelder ging kijken, zag hij dat al het spek plus een paar hammen uit de pekelbak gestolen waren.

Dat was wat, ons varken gestolen. Mijn broer ging meteen op de fiets naar Vleuten om aangifte bij de politie te doen. De poli-

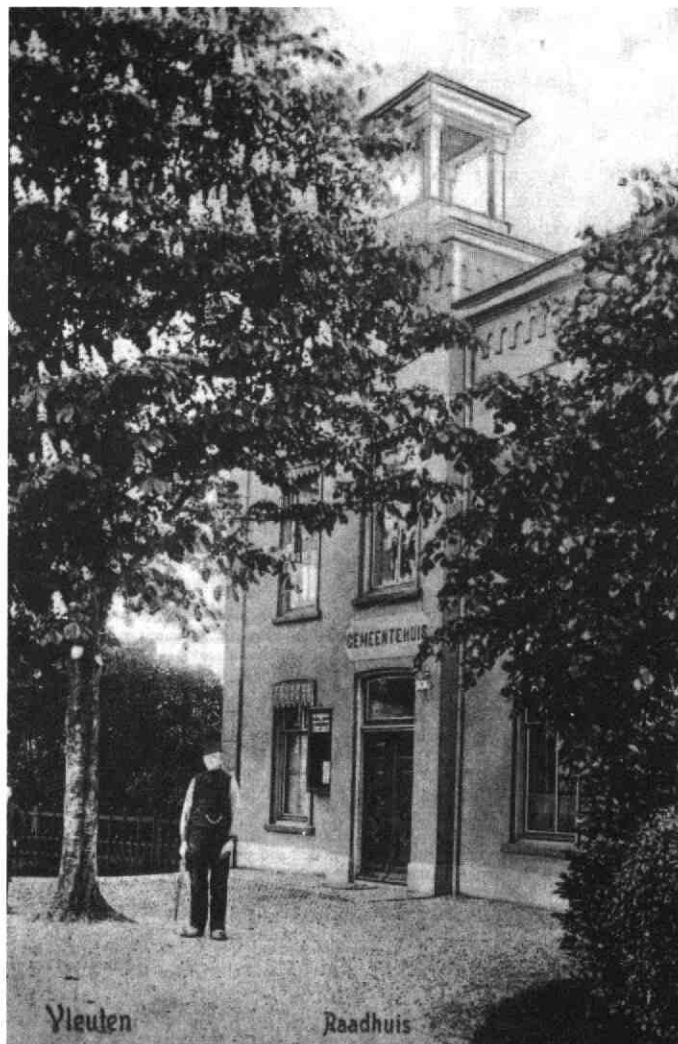
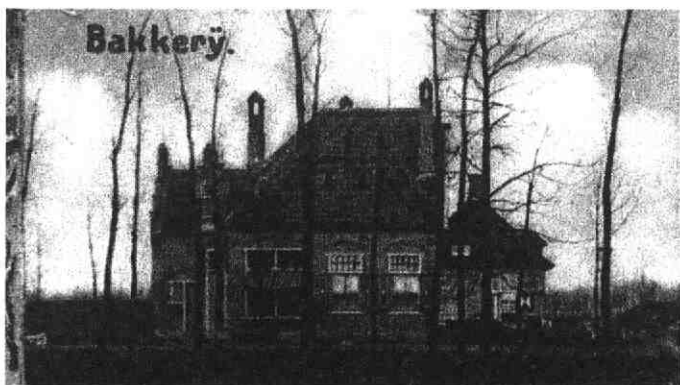
tie kwam mee om te zien hoe het gebeurd was. De dieven hadden het gevelluik van de kelder opengebroken, maar eerst hadden ze de schuurdeur geforceerd om een hooivork te zoeken. Waarschijnlijk heeft één van die mannen met zijn been tussen de spijlen door op de pekkelbak gestaan. De ander heeft de hooivork aangegeven en zo pikten ze al het spek en vlees uit de pekkelbak. Ze hebben de buit waarschijnlijk in een zak gedaan en zijn er toen vandoor gegaan. We hadden nota bene nog wel een hond die er niets van gemerkt heeft. Die gasten zullen er wel lekker van gegeten hebben. We zijn er nooit achter gekomen wie het gedaan heeft. Handige jongens, dat wel.

Eerste baas

Toen ik in mei 1927, na zes weken vakantie in Brabant bij tante Cor en oom Wim in Mill in Noord-Brabant, weer thuiskwam, wist ik dat ik bakker wou worden. Dat stond voor mij vast. Eerst maar eens bij de broodbakker op het dorp werken en dan zag ik wel verder. Zo kwam ik bij bakker Van Dommelen in Haarzuilens in augustus 1927. In mei was zoon Jan in de zaak gekomen, want zijn ouders waren gaan rentenieren, zoals men dat vroeger noemde. Mijn ouders hadden Jan en zijn vrouw op een zondag op de thee gevraagd om kennis te maken met zijn vrouw. Toen hebben ze gevraagd of ik bij hen mocht komen werken. Dat was goed.

's Morgens om half zeven begon ik met werken, totdat ik 's avonds klaar was, om zes, zeven of zelfs acht uur. De eerste dag vroeg ik Jan steeds wat ik kon doen of hoe iets moest. Hij zei al snel: "Jochie, nu moet je eens goed horen, je werkt nu bij een baas, dus zeg je ja baas en nee baas. Begrepen?" Er werkte nog een knecht en een aardig meisje, Corry Steenbrink. De baas zijn vader kwam altijd helpen bakken, een aardige man. De oude Van Dommelen bracht in zijn tijd het brood met een hondenkar rond, maar helaas had de zoon die kar en de honden net weggedaan en nu ging alles met de fiets. Dat vond ik wel jammer. Ik had ook wel eens met zo'n hondenkar willen rijden. Ik bracht in de buurt brood rond met zo'n grote fiets met een mand voorop en het was een doortrapper, dus zonder terugtraprem. De eerste dag ben ik wel dertien keer gevallen. Het huilen stond me nader dan het lachen. Dat vallen had iemand, die Jan van Dommelen niet kon uitstaan, gezien. Hij had de politie gewaarschuld en verteld dat Jan van Dommelen een kind had werken in zijn bakkerij. Daar kwam toen de arbeidsinspectie op af. De baas is er nog goed vanaf gekomen, alleen mocht ik niet meer werken, want ik was nog net geen veertien. In september heb ik toen stiekem alleen maar binnen gewerkt. Op 12 oktober 1927 stond ik 's morgens om negen uur op het gemeentehuis te Vleuten om een arbeidskaart en een kaart voor rentezegels op te halen. Toen mocht ik werkelijk werken.

Ik kreeg de damesfiets van vrouw Van Dommelen met een mand erop en zo kon ik het brood wegbrengen in de buurt. Het duurde niet lang of ik kon ook met de grote fiets overweg. Je moest hem niet te vol laden. Zo leerde je het vanzelf. Die paar

maanden voor mijn veertiende werkte ik voor de kost en elke zaterdag kreeg ik een pakje Turmac sigaretten van f 0,25. Dat was een mooi doosje en als je het open maakte lag er een heel mooi zijden doekje bovenop, waar dan een vlinder, pauw of haan op stond. Mijn zus heeft daar een mooi kussen van gemaakt.

Als ik om vier uur terugkwam van het brood rondbrengen, ging ik afrekenen met de baas. Uit mijn hoofd wist ik wie wel en wie niet betaald had. Opschrijven was er niet bij en Van Dommelen wist altijd wat elke klant had genomen, hij was er mee opgegroeid. Na het afrekenen moesten er op het plein, op die plaats staat nu nog een pomp, twintig emmers water worden gehaald voor het waterfornuis. Dat waterfornuis werd 's morgens ook met hout aangestoken, want er was warm water voor het brooddeeg nodig. Met een juk op je schouders haalde je twee emmers per keer. Eén keer heen en terug was vijf minuten lopen. Dan ging ik met de kruiwagen tien takkenbossen halen voor de stenen oven die met hout werd gestookt. Die waren dichterbij te halen. Op een stukje land stond een grote schelf met takkenbossen, die de baas in de winter had gekocht, als er in de bossen rond het Kasteel De Haar hout werd gekapt. Dat werd dan zo netjes en vakkundig opgestapeld dat er nooit een takkenbos vanaf woei. Onder de oven had je nog een oven en daar deed men dan netjes naast elkaar de takkenbossen in. 's Morgens waren ze dan goed droog. Als de oven 's morgens een paar uur had gebrand, schoof men er een grote ijzeren staaf in en haalde daarmee de rest van het hout eruit. De houtskool uit de oven ging in een doofpot. Met een natte dweil aan een lange stok werd daarna de oven schoongemaakt. Dan ging het brood erin op een dunne plank aan een lange steel, een schieter, maar daar moest je flink op oefenen, dat viel lang niet mee. De dweil werd later in de gracht die om het dorp liep, uitgespoeld voor de volgende dag en zo liep het werk

in een kringetje rond.

Voorjaar 1928 kregen wij een nieuwe oven, een Probat. Dat is een heetwateroven die met van die grote kolen, vetkolen, werd gestookt en omdat die bij de bakker zelf werden opgestapeld, hoefde ik geen hout meer te slepen.

We kregen ook waterleiding in huis, dus water dragen was ook niet meer nodig. Tjongejonge, wat een verbetering. Het kostte zes weken om de nieuwe oven te bouwen. In die tijd bakten we bij een boer, Klaas Neuteboom. Hij had een oude boerderij met een ouderwetse bakoven, die erg klein was. Om de produktie te halen moesten we dag en nacht bakken. 's Nachts bakte vader Van Dommelen en wij overdag.

Vanaf juni 1928 kon de nieuwe oven gebruikt worden. Dat was wat, het was een prachtoven met elektrisch licht erin en een thermostaat. Een rijskast er naast met stoom erin, om het brood vlug te laten rijzen.

De bakkerij was voorzien van nieuwe tegels, een gootsteen met wasbak en een mooie kraan. Wat waren wij rijk om bij zo'n baas te mogen werken.

Helaas kreeg de baas op een keer ruzie met de knecht, Luit Griffioen, en het liep zo hoog op dat de knecht wegliep. Toen moest ik echt aan de slag. Deeg voor krentenbrood werd nog altijd met de hand gekneet, dat mocht ik nu doen. Voor het andere brooddeeg was een grote deegmachine. Daarnaast moest ik nog altijd brood rondbrengen. Ik kon nu goed overweg met die grote fiets en ik laadde hem nu ook knap vol. Dat brood rondbrengen ging in de zomer wel aardig, maar zo gauw het september was en het begon te regenen, waren de wegen bar slecht. Het waren allemaal grindwegen, gras aan de kant, knotwilgen langs de sloot. Twee keer in de week kwam ik in de boerenbuurt. Dinsdag en vrijdag bediende ik Ockhuizen, de boerenbuurt met vier boerderijen, waaronder die van mijn ouders. Bij de laatste boerderij van Dirck van Dam, zette ik in de herfst en winter mijn fiets neer en nam een paar broden en beschuit mee in een jutezak. Met de jutezak op mijn rug moest ik een kade van twee kilometer aflopen, naar het stoomgemaal achterin de polder, met daarachter een huis. Daar woonde Frans Steenbrink met zijn moeder. Hij was door de gemeente Vleuten, want Haarzuilens hoorde bij Vleuten, aangesteld als machinist. Als de polder overlast kreeg van het vele regenwater, moest dat uit de Ouwenaar, een watertje dat ook achterlangs ons land liep, weggepompt worden. Uit de Ouwenaar pompte men het naar de andere kant van de kade in een gracht, die het overtollige water weer in de Vecht loosde.

Er stond een geweldige machine met een grote hoge schoorsteen en die werd gestookt met van die grote kolen. In de zomer werden die kolen met paard en wagen gebracht. Als het heel erg regende moest Frans, ome Frans noemde ik hem, dag en nacht stoken om de machine draaiende te houden. Menig kopje koffie heb ik bij ome Frans gedronken als hij in zijn machinekamer bezig was. Ik was weg van die apparatuur en het zag er allemaal zo schoon uit. Veel rood koper, dat poetste hij altijd. Hij was een aardige man en zat daar van God en iedereen verlaten, met zijn moeder. Hij had een groot terrein, daarop liepen zes schapen, twintig kippen, twee geiten en een hond. Als ik mijn brood had afgegeven en had afgerekend, liep ik weer terug. Je kon daar niet fietsen. Dat kostte zeker een uur. Dan ging ik door met mijn wijk, richting Kockengen. Daar stond een stel grote boerderijen die bewoond werden door grote gezinnen. Op een van die boerderijen woonde het gezin van Hein Verhoef, een gezin met drie dochters, twee zonen, vader en moeder, allemaal volwassen mensen. Ze hadden ook een grote zwarte hond en zo'n klein keffertje. Nou, daar scheidt ik altijd bagger. Bij het hek stapte ik al af, want die rothonden vlogen altijd naar me toe. Ze hebben mij nooit gebeten, maar toch was ik er bang voor. Die rotlui riepen die beesten ook nooit terug, meestal stonden ze te lachen. Een van de dochters, Martha, werd in augustus 1934 de vrouw van mijn

broer Piet. Daarna ging ik verder naar de laatste klant. Ik was om vier uur van de rit terug en de dag daarna had ik de boerenbuurt Portengen.

In die tijd kreeg men maar tweemaal per week vers brood. Inmiddels hadden we een nieuwe eerste bediende gekregen, hij heette Hendrik, was tweeëntwintig jaar en kwam uit Woerden. Die eerste bediende kreeg de wijk Lage Haar en Harmelen (de Breudijk geheten). De baas ging richting Vleuten.

Soms zei de baas 's morgens: "Als je nu goed opschiet en je bent een half uur eerder terug uit je wijk, mag je helpen met koekjes bakken". Nou, dan fietste ik mij rot en als ik dan eerder thuis was, mocht ik koekjes door de chocolade halen, dat was al heel wat. Moet je nu kijken, jonge mensen mogen alles al doen. Toen moest je een poos in het vak zijn voor je een gebakje mocht opspuiten. Al met al was ik heel blij om bij een bakker te mogen werken. Nu verdiende ik zowaar f 5,- in de week en ik kreeg er altijd een of twee pakjes sigaretten bij. Het was wel hard werken.

Mijn baas Jan van Dommelen was, jammer genoeg, altijd heel geheimzinnig met zijn recepten. Zijn speculaasjes waren wel iets apart. Hij maakte heel lekkere, dunne, brosse speculaas die door alle boeren in de omtrek werd gekocht. Als 's morgens het brood gebakken was, koelde de oven wat af tot zo'n 200 graden en dan bakte men pas het zogenaamde kleine goed.

Banketbakker

Een kennis, die als eerste bediende in de banketbakkerij bij Van der Harg werkte, een zaak op de Amsterdamsestraatweg in Utrecht, vertelde dat hij daar wegging en hij vroeg of het baantje niks voor mij zou zijn. Hij vertelde ook dat de tweede bediende zou weggaan. Op zondag 15 september 1928 ben ik samen met broer Herman gaan solliciteren, want alleen mocht ik niet van mijn moeder.

In die tijd waren de winkels nog open op zondagochtend. Het was een mooie banketbakkerij, met twee etalages. Wat er stond zag er allemaal even heerlijk en aantrekkelijk uit. Ik had mijn fiets voor de etalage gezet en we gingen naar binnen. Herman deed het woord.

De mevrouw ging naar achteren en er kwam een grote, dikke man met een grote bos witte haren. Die is vroeger vast rood geweest, dacht ik toen ik hem zag. We moesten in de kamer komen en ik werd aangenomen als derde bediende voor f 5,- per week, want ik kon in principe nog niks.

Op 15 oktober 1928, ik was net vijftien, kon ik beginnen. Dat was wel heel spannend. Mijn betrekking in het dorp bij Van Dommelen moest ik opzeggen. "Denk erom", zeiden mijn ouders, "dat je dat netjes en beleefd doet". Nou, ik deed het ook heel beleefd. Wat er toen gebeurde! Er werden allerlei dingen naar mijn hoofd geworpen. En hoe ik aan die nieuwe baan kwam, of ik elke dag op en neer ging fietsen, wat ik wel in mijn hoofd haalde, of mijn ouders het wisten enzovoort, enzovoort. uiteindelijk mocht ik toch weg.

Op zaterdagavond, mijn laatste werkdag, netjes gedag gezegd en bedankt natuurlijk. Ze konden het maar matig waarderen dat ik na één jaar al wegging. gelukkig gaven ze me wel een goed getuigschrift.

Slot

En zo ging Antoon Jansen uit Haarzuilens de wijde wereld in. In zijn boek "Koken op stand" kunnen wij zijn belevenissen verder volgen. Dit boek voor slechts f 25,- bij de Historische Vereniging verkrijgbaar. Het wordt van harte aanbevolen.

Damzigt

Boerderij, spijkerfabriek, buitenplaats, tehuis voor krankzinnige vrouwen

door J.W.Schoonderwoerd

In de archieven van het gerecht en van de kerken van Vleuten en De Meern vond ik enkele malen de vermelding van een spijkermakerij in Vleuten (De Meern), hetgeen mijn belangstelling wekte voor deze vorm van bedrijf in de gemeente. Daarnaast leefde er al langer het plan om eens wat nadere gegevens te verzamelen over "Damzigt", een tehuis voor krankzinnige vrouwen in De Meern, waarover in "Onze Gemeente" van oktober 1969 iets werd vermeld. Een en ander nazoekende vond ik al snel een verband tussen deze twee onderwerpen en leek het mij de moeite waard dit stukje Meernse geschiedenis op papier te zetten.

De familie Visser

Om te beginnen iets over de geschiedenis van de boerderij die in dit verhaal een rol speelt. Rond 1720 woonde in Vleuten ene Gerrit Visser (of Visscher), die omstreeks 1723 trouwde met Jannetje Wouters van Helsdingen uit Reijerscop. Nadat zij tussen 1724 en 1735 vijf kinderen hadden gekregen vertrokken zij naar Reijerscop, waar nog drie kinderen geboren werden. Merkwaardig is dat van al deze kinderen geen doopregistraties gevonden zijn, maar hun namen en leeftijden konden uit andere bronnen geput worden.

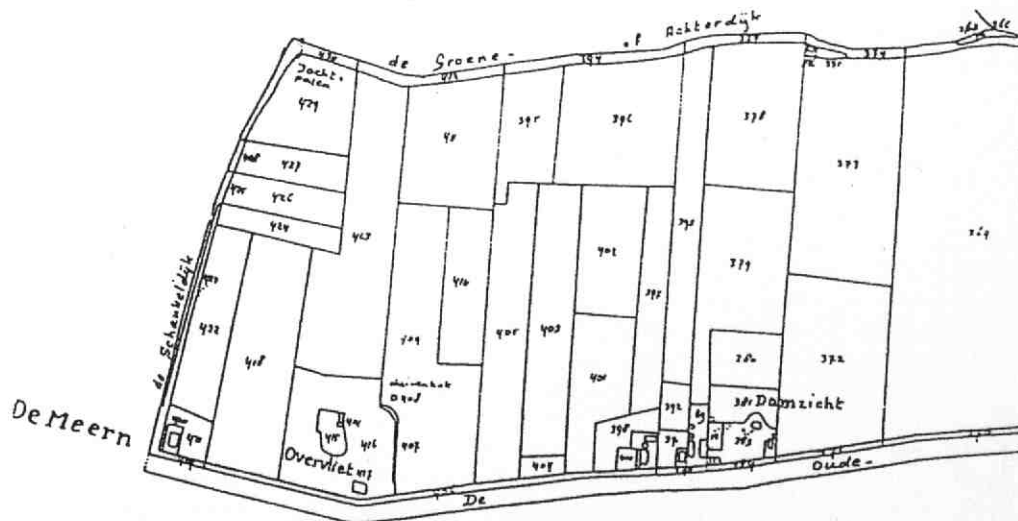
In 1749 kwamen Gerrit en Jannetje weer naar De Meern, waar zij een boerderij(tje) bewoonden langs de Rijn (zie afb.2, perceel A). In 1756 kochten zij het door hen bewoonde huis met de bijbehorende 2 morgen land (1 morgen = 0,85 ha). Het eigendom werd formeel gesteld op naam van hun oudste zoon Dirck om te voorkomen dat eventuele schuldeisers er greep op zouden kunnen krijgen. Een hypotheek van f. 500,- werd ook op Dircks naam gesloten.

In 1768, als al hun kinderen getrouwd zijn, laten Gerrit en Jannetje, inmiddels "hoogbejaard en buiten staat de kost te gewinnen", een notariële akte opmaken, waarbij zij hun roerende en onroerende goederen schenken aan hun jongste dochter Maria, die in 1765 getrouwd was met Anthonij van Rijnsburg en bij haar ouders inwoonde. De overwegingen tot deze schenking waren dat alle andere kinderen een "uitzet naar hun vermogen" hadden gekregen en dat Maria en haar man goed voor hen gezorgd hadden. Aan deze schenking waren de voorwaarden verbonden dat Maria en haar man de schulden van haar ouders op zich namen, hen tot hun dood moesten huisvesten en verzorgen en hen een ordentelijke begrafenis geven. Verder moesten zij aan alle andere kinderen 10 daalders uitkeren. Maria en haar man accepteerden deze voorwaarden en beloofden ze punctueel te zullen nakomen.

Op den duur boterde het echter niet zo tussen Maria en haar ouders, voornamelijk nadat haar man Anthonij overleden was en zij in 1775 hertrouwde met Jan de Bakker uit Montfoort. Zij "heeft zich niet ontzien haare ouders, niet alleen op een zeer ondankbare, maar ook kwaadaardige wijze te behandelen en te bejegenen". Speciaal haar moeder moest het ontgelden. Op 1 oktober 1775 escaleerden scheldpartijen en bedreigingen zover, "dat zij 's avonds haar ouders de woning heeft opgezegd en onder een menigte scheldwoorden, hun

bevoelen van zig uit haare huisinge te begeven. Gelijk dan ook beiden, nog diezelfde avond, verpligt zijn geweest te voet naar Utrecht te wandelen en zig voorts na Houten begeven hebben" (waar hun oudste zoon Dirck woonde). Dit leidde er toe dat Gerrit en Jannetje naar de notaris gingen en een akte lieten opmaken waarbij zijn hun schenking van 1768 herriepen en vernietigden. In deze akte is het voorgevallene uitvoerig weergegeven en werd de bepaling opgenomen dat de herroeping aan Maria en haar man zou worden betekend en dat daarvan kennis gegeven zou worden aan de schout en het gerecht. Maria en haar man weigerden daaraan echter gevolg te geven en daarom werd een gerechtelijke procedure aanhangig gemaakt. Aangezien beide partijen echter langdurige en kostbare procedures voorzagen hebben zij zich beraden om de problemen via een minnelijke schikking uit de wereld te helpen. In een notariële akte gedateerd 23 januari en 17 februari 1776 wordt een akkoord vastgelegd, dat er in het kort op neerkomt dat Maria en haar man in het bezit blijven van de geschonken roerende en onroerende goederen, met uitzondering van de kleren en lijfsgoederen van Maria's ouders, en dat zij ontslagen worden van de verdere verplichtingen in de schenkingsakte opgenomen, doch daar tegenover een bedrag van f. 575,- moeten betalen.

Jan de Bakker en Maria hebben toen, om aan het nodige geld te komen, een hypothecaire lening gesloten van f. 800,- met als onderpand hun huis en land. Geldgever was Martinus Wolff, koopman te Utrecht. Jan en Maria hebben het echter met hun boerderijtje niet kunnen bolwerken en als er beslag gelegd wordt op hun 4 koeien wegens achterstallige pacht van land aan het Kapittel van Sint Pieter, verkopen zij in juli 1777 hun eigendommen aan hun geldgever. In de transportakte wordt het verkochte omschreven als "zekere hofsteede bestaande in een hujs-

Deel van de kadastrale kaart (bewerking RAU, schaal 1:10000) van De Meern in 1832, kadastrale gemeente Vleuten, sectie A, 4e blad. (RAU TopAtlas). Betreft het gebied tussen de Oude of Leidse Rijn in het zuiden, de Woerdlaan (Schenkeldijk) in het westen en de Groenedijk in het noorden.

inge, berg, schuur en twee mergen zoo boomgaard als weijland, strekkende voor uit den Rhijn tot aan het bouwland van Jacob van Veen, daar oostwaards de Heere Edele en Ridderschappen deser Provincie en westwaards voornoemde Jacob van Veen naast gelegen zijn⁸. Vermoedelijk is Jan de Bakker nog enige tijd als huurder op de boerderij gebleven, wat blijkt uit een akte van november 1777, waarbij hij verklaart van Dirk van den Haselkamp een koe "in het voeder" te hebben ontvangen.

Martinus Wolff

Martinus Wolff was koopman in ijzerwaren en woonde in Utrecht. Hij was getrouwd met Catharina Margaretha Richard en had 6 kinderen. In Utrecht had Wolff een groot huis met 14 kamers en extra grote kelders en een tuin, vanouds genaamd Het Klaverblad, gelegen aan de westzijde van de Oude Gracht, tussen de Geerte- en de Volderbrug, en nog een zestal andere huizen. In het gerecht Oostveen bij Maartensdijk had hij een buitenhuis met acht morgen grond, vanouds genaamd De Biesbosch, en nog 28 1/2 morgen land.

Voordat hij het boerderijtje van Jan de Bakker kocht bezat Martinus Wolff al land in De Meern en wel 7 morgen land op Heijcop, die hij in 1772 kocht.

Het bezit van een hofstede in De Meern was voor Wolff aanleiding om daar een spijkermakerij te beginnen. Dit blijkt uit een stuk in het archief van het gerecht van 13 december 1779¹¹, waarin schout en schepenen van Vleuten en de Meern aan Gedeputeerde Staten 's Lands van Utrecht een opgaaf doen van de "Nieuw aangebouwde huizen, ter plaatse waar voorheen geen huis bestaan heeft". Hierin is vermeld: "Martinus Wolff heeft doen bouwen vier woningen en annexe smederije tot de nieuw aangelegde spijkersfabriecq op desselver hofstede bij de Meern". En daarmee wordt ook duidelijk waar de Meernse spijkersfabriek gestaan heeft. Later heeft Wolff op de bij de boerderij behorende grond een buitenhuis laten bouwen, dat Damzigt werd genoemd. Waarom die naam is gekozen is niet duidelijk, want de enige "dam" in de buurt was de Stadsdam, maar die lag er meer dan een kilometer vandaan. Na de aankoop van de boerderij van Jan de Bakker is Martinus Wolff ook eigenaar geworden van het bouwland van Jacob van Veen ten noorden van die boerderij (zie afb.2, perceel B), alhoewel uit het gerechtsarchief niet blijkt wanneer hij dat heeft gekocht.

In de loop der jaren heeft Wolff nog meer land gekocht en wel in 1781 5 morgen land op Heijcop¹² en in juni 1794 nog 2 morgen land in Ouden Rhijn¹³. In juli 1794 kocht hij van de erfgenamen van Adriaan Hendrik Eversdijk nog een boerderij, die in de transportakte omschreven wordt als "een hofsteede bestaande in een huisinge en een berg met omtrent drie morgen zoo boomgaard als weiland, met de bepotingen en beplantinge daarop staande en gelegen onder desen gerechte van Vleuten op Langerak aan het Zandpad bij de Leidsche Vaart"¹⁴. Uit latere perceelsomschrijvingen blijkt dat deze boerderij nummer 11 had en dus ten westen van Damzigt was gelegen (zie afb.2, perceel C). Verder kwam hij nog in het bezit van 15 morgen land gelegen ten westen van de hiervoor vermelde boerderij (zie afb.2,

perceel D), waarvan de aankoop ook niet werd geregistreerd.

In de manualen van de 100e en 50e penning (belasting) van het gerecht Vleuten¹⁵ zijn in 1793 en 1795 enkele namen vermeld van personen die knecht waren op de spijkermakerij en daar woonden, te weten Jan Pieter Kuijpers met zijn vrouw Aaltje Wesseling, Johannes Delian met zijn vrouw Cornelia en Jan Nederhof (of Heijderhof), die slotenmaker was. Kennelijk kwamen er ook arbeiders uit Duitsland, want bij Delian en Nederhof is vermeld dat zij kinderen hadden in de Keurpaltz. In het doopboek van de RK kerk van Ouden Rhijn zijn tussen 1802 en 1811 een achttal dopen geregistreerd van kinderen van ouders waarvan als woonplaats de spijkermakerij werd vermeld. We vinden daar de namen van Gijs Vervoorn, Cornelis Blankenstijn, Willem van Rijnsoever, Pieter Degens en Antonius Waanders. Blijkens de genoemde manualen woonde toen Evert de Bie op de boerderij ten westen van Damzigt, die hij dus pachtte.

Kennelijk ging Martinus Wolff met zijn familie ook wel eens per schuit naar zijn buitenhuis in De Meern, want in 1794 richtte hij een verzoek aan het stadsbestuur van Utrecht om toestemming tot het maken van een overdekte stijger in de Leidsche Vaart vóór het "plaatsje" Damzigt, welke toestemming hem op 7 juli 1794 werd verleend¹⁶.

In november 1797 overleed Martinus Wolff, die blijkens het Utrechtse begraafboek bij de Geertebrug in Utrecht woonde en meer- en minderjarige kinderen naliet. Hij werd in de Domkerk begraven. In oktober 1799 vindt er op verzoek van zijn weduwe een taxatie plaats van de eigendommen van Martinus¹⁷. Voorzover deze in Vleuten zijn gelegen werden deze gewaardeerd op f. 12.000,- en omschreven als volgt:

"- de buitenplaats genaamd Damzigt neevens een boerenwoning mitsgaders acht morgen land en daarop getimmerd gebouw dienende tot een spijkersfabriek met acht woningen voor arbeiders, voorts met stallinge en koetshuis, schuur en varkenshok, alles staande en geleege onder den gerechte van Vleuten en de Meern op Langerak, strekkende voor uit den Ouden Rhijn tot aan den achterdijk toe, zijnde leenroerig aan den Huize den Ham;

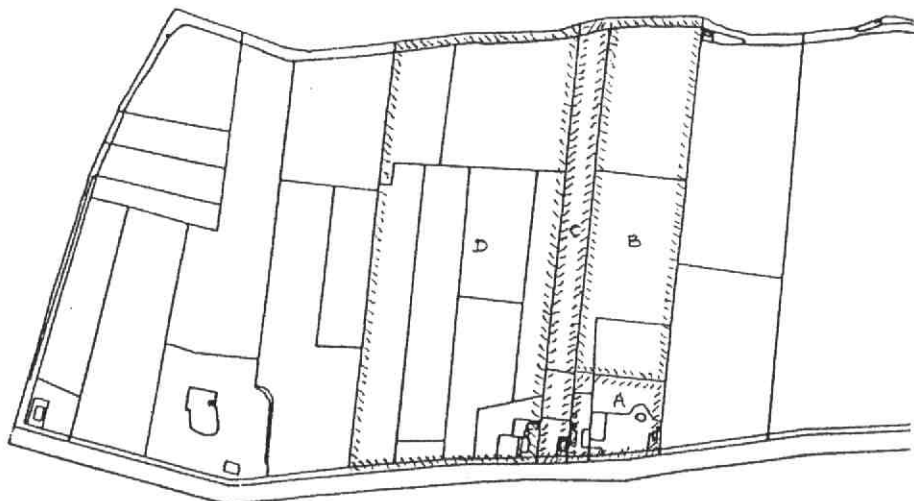
- een hofsteede bestaande in een huisinge met berg, schuur en twee mergen zoo bouwland, boomgaard als weijland, strekkende uit den Rhijn tot aan het bouwland van Jacob van Veen (hier wordt de perceelsomschrijving van de aankoopakte gebruikt, want het bouwland van Jacob van Veen was toen al door Wolff gekocht);

- vijftien morgen bouwland gelegen als vooren, genaamd 't Zand, strekkende van den Zanddijk tot aan het land van de heer Kipp, leenroerig aan den heerlijkheid de Haer;

- een hofsteede bestaande in een huisinge, berg en drie morgen zoo boomgaard als weijland, geleege als vooren op Langerak bij het Zand aan de Leidsche Vaart."

In deze omschrijving worden acht arbeiderswoningen genoemd. Het is de vraag of dat juist is, want dan zouden er nog vier woningen bijgebouwd moeten zijn en dat is nergens gevonden.

De spijkersfabriek is na Martinus' dood door zijn weduwe

Dezelfde kaart als afb.1, met daarop aangegeven het grondbezit van Martinus Wolff in 1794.

Catharina voortgezet. In 1807 wordt er een boedelscheiding opgemaakt, waarbij de eigendommen van Martinus voor de helft op naam worden gesteld van zijn weduwe en voor de helft op naam van zijn kinderen (en kleinkinderen) met recht van vruchtgebruik door hun moeder¹⁸. In 1805 laat Catharina een testament opmaken, waarin haar jongste zoon Cornelis Jan wordt aange-
wezen als executeur-testamentair¹⁹.

In 1809 wordt een akte van verhuur opgemaakt²⁰, waarbij Catharina aan Pieter van Nieuwkerk, wonende onder den geregte van Vleuten, verhuurt "de hofstede thans genaamd Damzigt, bestaande in huizinge, twee bergen, een schuurtje en een varkenshok, nevens acht morgen weiland achter dezelve plaats, en nog omtrent 14 1/2 morgen bouwland, mede aldaar, en nog zeven morgen wei- en hooiland gelegen onder den gerecht van Heijkop, voor de tijd van zes achtereenvolgende jaren, die ten aanzien van de landerijen aanvang genomen hebben 1 januari en ten aanzien van het getimmerte mei 1 mei 1809 en alzoo eindigende ultimo december 1814 en ultimo april 1815, jaarlijks voor de som van f. 650,-." Onder de vele voorwaarden van de verhuur, die in de akte zijn vermeld, komen de volgende voor:

- de vrouw verhuurderse behoudt zich de grote schuur, benevens het ledige erfje tussen de schuur en het Zandpad en de overweg naar de schuur om hetzelfde ten allen tijde te gebruiken of te doen gebruiken;
- de huurder zal het vijvertje, om de tuin lopende, moeten diepen en schoonhouden tot zodanige wijdte en diepte als hem zal worden opgegeven;
- de huurder is verplicht wanneer de verhuurderse of iemand van haar huisgenoten buiten komen, het benodigde thee- of koffie-water gekookt aan hetzelfde te bezorgen en dat de verhuurderse alleen of met haar gezelschap over het weiland zal mogen gaan zo dikwijls zij zulks zal goedvinden;
- blijvende de tuin of erf voor de spijkermakerij, tot aan de scheidslot, ook aan en ten behoeve van de verhuurderse;
- de huurder zal de verhuurderse met haar huisgezin driemaal 's jaars met wagen en paarden naar buiten moeten halen en weder

te huis brengen op zodanige tijden als de verhuurderse zal komen te bepalen."

Hieruit blijkt dat Damzigt toen door de familie Wolff nog als buitenverblijf werd gebruikt (hoewel de verhuurde hofstede ook Damzigt werd genoemd) en dat ook de spijkermakerij nog bestond.

In augustus 1811 is Catharina op Damzigt overleden, waarna de spijkerfabriek werd opgeheven. In 1812 besluiten haar erfgenamen de eigendommen publiek te verkopen. Bij deze verkoping, die plaats vond op 13 april 1812, werden de in De Meern gelegen eigendommen toegewezen aan zoon Cornelis Jan Wolff, die eerste luitenant was bij de nationale milizie²¹. Cornelis had drie hypotheeken op zijn bezit, tot een totaal van f. 6.500,-.

In september 1814 geeft Cornelis een volmacht aan notaris Klaas Jansze Slagt om zijn eigendommen te verkopen²², die toen omschreven werden als volgt:

"Onder den geregte van Vleuten:

- een aangename en voor zomer en wintersaizoen zeer geschikte buitenplaats, genaamd Damzigt, op Langerak aan de Leijdsche Vaart, zandzijde nummer 8, met stal voor vier paarden, koets-huis en twee woningen voor arbeiders, welke ieder aan huur doen eene gulden per week, tezamen groot een morgen, strekkende vóór uit den Oude Rhijn tot aan de volgende landerijen, daar oostwaards de heer oud-secretaris Drieling en westwaards de landen onder numero twee naast gelegen zijn.
- eene hofstede, met daarop zijnde betimmering, genummerd tien, met erve, grond en acht morgen weiland, strekkende vóór uit den Ouden Rhijn tot aan de Achterdijk, daar oostwaards de heer oud-secretaris Drieling en westwaards de volgende vijftien morgen naast gelegen zijn, in huure gebruikt wordende bij Cornelis Oostrum.
- vijftien morgen best bouwland, of zoo groot en klein die zijn mogen, genaamd het Zand, strekkende vóór van den Zanddijk tot aan de landen van mejuffrouw de weduwe Kipp, buiten huur.
- eene hofstede, bestaande in eene huizinge of boerenwoning, benevens drie morgen, zoo boomgaard als weiland, staande en gelegen op Langerak bij het Zandpad aan de Leijdsche Vaart, numero elf, wordende de huizinge in huur gebruikt bij Anthonij Verhaar.

Onder den geregte van Heikop:

- zeven morgen wei- en hooiland, gelegen onder den geregte van Heikop, daar van ouds de heer Pieter Namink oostwaards en mevrouw de weduwe Eversdijk westwaards naast gelegen zijn geweest.
- vijf morgen hooi- en weiland, of zoo groot en klein die gelegen zijn onder den geregte van Heikop."

Bij deze veiling, die plaatsvond op 29 oktober 1814, werden de te verkopen percelen, waarvoor in totaal f. 8960,- werd geboden, door de verkoper opgehouden²³. Op 1 juli 1816 werden de eigendommen onderhands verkocht aan Gerard Groen, grondeigenaar wonende onder Vleuten (Utrecht), voor de som van f. 10.000,-²⁴.

En daarmee komt er een einde aan zo'n 40 jaar grondbezit van de familie Wolff in De Meern.

De families Groen en Kipp

Gerard Groen was in 1815 getrouwd met Cornelia Catharina Johanna Kipp. Zij hadden negen kinderen en woonden op de hofstede Elzenburg op de Hoge Weide. In 1827 verkocht Groen de ten noorden en ten westen van Damzigt gelegen landerijen met opstallen (sectie A nrs 377 t/m 379 en 389 t/m 393) aan Aaltje van der Word, weduwe van Daniël Freijers, wonende aan de Klop onder de gemeente Zuilen. Het verkochte werd toen omschreven als: "eene hofstede genaamd van ouds Damzigt en thans de Baggerbeugel, getekend No.10, staande onder de gemeente Vleuten en de Meern, bestaande in een huizinge, twee bergen, bakhuis en annexe schuur, voorts een huizinge No.11 tot twee woningen gemaakt".

Fragment van de kadastrale kaart van 1832, schaal 1:2500, waarop aangegeven de eigendommen van Gerard Groen (nrs. 380 t/m 388) en van de wed. D. Freijers (379 en 389 t/m 393).

Dat deze hofstede van ouds Damzigt heette is waarschijnlijk een onjuiste vermelding, want het buitenhuis heette Damzigt en dat werd hierbij niet verkocht. De naam "De Baggerbeugel" is alleen nog gevonden in een akte van 1848²⁶, waarbij de toenmalige eigenaresse van de boerderij, Willemijntje Bakker, weduwe van Teunis Harmse Freijers, enkele zakelijke rechten afkoopt, die bij de koop in 1827 waren "voorbehouden door den vorigen eigenaar van de hofstede de Baggerbeugel". Een van deze rechten was "het recht van vrije passage door den deur staande achter de van ouds genoemde spijkermakerij, over het erf van de koopster". In diezelfde tijd verkocht Groen de 15 morgen land ten westen van evenvermelde boerderij aan Thomas Hendrik Pauw.

In november 1833 overleed Gerard Groen. In januari 1835 vond er een scheiding van zijn eigendommen plaats, waarbij Damzigt en de overige landerijen in De Meern werden toegescheiden aan zijn weduwe Cornelia Kipp²⁷. Zij hertrouwde in 1835 met Gerardus Johannes Hendrikus van Bijleveld, die burgemeester van Vleuten was.

Tehuis voor krankzinnige vrouwen

Rond 1840 werd Damzigt verhuurd aan P. Mulder, vroeger econoom van het gesticht voor krankzinnigen te Utrecht, die er een gesticht (volgens de wet bewaarplaats geheten) voor krankzinnige vrouwen uit de gegoede stand vestigde. In 1842 waren er vier vrouwen gehuisvest. Bij koninklijk besluit van 25 juni 1843 werd die bewaarplaats als zodanig officieel erkend op grond van de wet van 1841 op de verpleging van krankzinnigen.

In een rapport van 1842 van de inspectie voor het krankzinnigenwezen²⁸ wordt over Damzigt vermeld: "Een buitenverblijf met een ruime, zeer goed aangelegde tuin; het gebouw is een woonhuis hetwelk geenszins het aanzien eener gevangenis draagt; de kamers door de patiënten bewoond, zijn voldoende; de vensters waren op het ogenblik der inspectie niet alle even zeer beveiligd, waartoe echter de middelen voorhanden waren. Versche lucht wordt even als in een woonhuis door opene vensters ingebracht; het is alleen voor zachtzinnige (geen razende) vrouwen bestemd; het mobilair is eenvoudig, maar goed; overal houten vloeren; verwarming en verlichting geschiedt alleen in de huiskamer in welke de patiënten veelal verblijven." "Het eeten geschiedt gezamenlijk, aan de huistafel, op eene zeer fatsoenlijke wijze, uit witte borden met zilveren lepels en vorken, en met messen; het voedsel is een zeer goede burgerpot; zij slapen op matrassen, de familie voorziet in de kleding; de verschooning schijnt zeer geregeld." "Geene geneeskundige behandeling wegens krankzinnigheid; een geneesheer wordt ingeval van bijkomende ziekte gehaald; er worden alleen stille patiënten verpleegd; de werkzaamheid bestaat in het repareren van eigen kleding, huishoudelijk werk, waartoe zij worden aangemoedigd; zij wandelen in den tuin, en deelen tot afleiding in de huiselijke omgang; de middelen van bedwang zijn dwangjak en opsluiting in de kamer; als belooning rijden zij van tijd tot tijd naar de stad; de vier patiënten waren rustig."

In 1843 vertrok Mulder met twee verpleegde vrouwen naar Alphen aan den Rijn en deed zijn gesticht over aan Henri Schnebbelie, die het huis toen huurde. Schnebbelie, die gemeente-ontvanger was, hield toen echter slechts twee vrouwen en later nog maar één vrouw over in zijn tehuis, wat te weinig was om het in stand te houden. Bij koninklijk besluit van 25 april 1847 werd dan ook verklaard dat Damzigt heeft opgehouden bewaarplaats voor krankzinnige vrouwen te zijn.

In december 1846 liet Cornelia Kipp Damzigt en het daarachter gelegen land (sectie A nrs 380 t/m 388) veilen. Koper was Christiaan Arnoldus Moot, die in Utrecht woonde, voor een bedrag van f. 5.620,-²⁹. De heer Moot heeft van 1847 tot 1856 op Damzigt gewoond. Toen hij Damzigt kocht stonden er nog 3 huisjes (A385, 386 en 387) op het terrein bij de vroegere spijk-

kerfabriek. Hij heeft daarna 2 huisjes (A385 en 386) laten afbreken, zodat er nog 1 huisje (A387) overbleef.

In 1856 verkocht Moot zijn eigendommen aan Johannes Henricus Scheurleer, die er tot 1859 heeft gewoond.

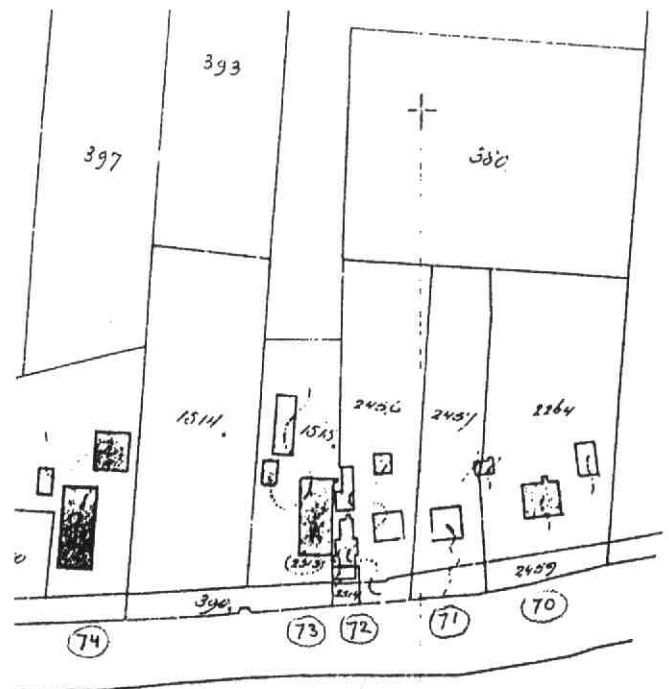
Damzigt wordt Rijnsoever

In 1860 verkocht Scheurleer het buiten aan Jonkheer Jacob Carel Martens te Utrecht³¹. Het overgedragene, toen genummerd B31, werd omschreven als "de plaats genaamd Rijnsoever, vroeger Damzigt", waaruit geconcludeerd kan worden dat toen, om welke reden dan ook, de naam van het buiten was veranderd in Rijnsoever.

Jonkheer Martens heeft er tot zijn dood in juli 1872 gewoond. Zijn erfgenamen lieten het in 1873 veilen³², waarbij het omschreven werd als "Het buitenverblijf genaamd Rhijnsoever, bestaande in een heerenhuis met voor weinige jaren nieuw gebouwd koetshuis en stalling voor vier paarden, gemerkt als nrs 8 en 9, twee schuren, hooiberg, erf, grond, weg, tuin en moestuin", in totaal groot 1 ha 65 a 28 ca. Het werd voor f. 10.050,- gekocht door Theodorus Klink, die volgens de koopakte schoenmaker/veehouder was en in De Meern woonde.

Theodorus Klink

Theodorus Klink was een zoon van Arie Andries Klink, die schoenmaker en tapper was, en woonde in het café aan de Zandweg tegenover de Meernbrug. Hij werd in 1834 geboren en blijkens het bevolkingsregister was hij in 1865 slager. Nadat hij in 1873 Rijnsoever had gekocht is hij daar gaan wonen. In 1892 is hij gaan wonen in een huis dat hij achter Rijnsoever had gebouwd. Het huis Rijnsoever werd toen door hem verhuurd aan de arts Guillaume Jean Henri Furnée voor een termijn van 6 jaar, ingaande 1 mei 1892, voor f. 350,- per jaar, met een optie voor nog 6 jaar voor een huur van f. 400,- per jaar³³. Furnée kreeg toestemming op het gehuurde, ten noordoosten van het gehuurde Rijnsoever, een stal met koetshuis te bouwen, die hij bij beëindiging van de huur niet zou mogen afbreken, maar die dan aan de eigenaar zou vervallen, met dien verstande, dat wanneer de huur door overlijden van de huurder "of wegens zoodanige ongesteld

Fragment van de kadastrale kaart van omstreeks 1856. Van rechts naar links de woningen Zandweg 70, 71 en 72 en de boerderijen Zandweg 73 en 74.

Foto van de tegenwoordige bebouwing. Van rechts naar links de woningen Zandweg 70, 71 en 72/72a.

R.K. kerk van Oudenrijn

Ingevolge voormelde testamentaire bepaling bleef Theodorus Broekhuizen na de dood van Klink de boerderij, genummerd B91 (later B133 en tegenwoordig Zandweg 72/72a) huren. In 1953 kocht Broekhuizen de boerderij van de kerk. Het voorste deel van het huis werd daarvan als afzonderlijke woning afgesplitst en in 1955 verkocht (zie afb.4, nr A2514). Broekhuizen overleed in 1959, waarna zijn schoonzoon Theodorus van Schaik er nog jaren heeft gewoond.

Het huis Rijnsoever, genummerd B89 (later B131 en tegenwoordig Zandweg 70), toen een rentenierswoning genoemd, werd door het kerkbestuur in 1924 verhuurd aan Johannes de Goeij, voor

de tijd van 3 1/2 jaar, ingaande 1 oktober 1924, voor f. 700,- per jaar³⁶. Deze vertrok echter al spoedig, waarna het huis per 1 juni 1925 voor 3 jaar, met een optie voor nog 3 jaar, voor f. 650,- per jaar verhuurd werd aan de beeldhouwer Hubert Ludwig Jungblut³⁷, die er tot zijn overlijden in 1929 woonde, waarna zijn weduwe er nog tot 1931 heeft gewoond. Daarna werd het nog aan drie verschillende personen (Kooiman, Boer en Ebbing) verhuurd. In 1937 kreeg de kerk machtiging van het bisdom dit perceel te verkopen voor f. 8000,-³⁸, waarna het in 1938 werd verkocht aan Theodorus Tonen, die het bedrijf van melkslijter uitoefende en er met zijn familie vele jaren heeft gewoond.

In 1920 werd door Cornelis Antonius Groen, een kleinzoon van de vroegere eigenaar Gerard Groen, die getrouwd was met Wilhelmina van Lint, op de grond van de kerk ten westen van Rijnsoever een huis gebouwd, genummerd B90 (later B132 en tegenwoordig Zandweg 71), dat na hun dood aan de kerk kwam. Groen woonde er tot zijn dood in 1928, waarna Wilhelmina er nog tot haar dood in 1946 heeft gewoond. Vanaf 1943 werd een deel van de woning verhuurd aan Bartholomeus Antonius van Lint (geen directe familie), die toen trouwde met Geertruida Maria van Lint, een nicht van Wilhelmina, en die er nog 13 jaar heeft gewoond. Vanaf 1946 werd het overige deel van de woning verhuurd aan A.H.van Oostwaard, die de woning in 1953 kocht en er tot 1988 heeft gewoond.

heid dat deze zijn ambt niet langer mocht kunnen uitoefenen” zou eindigen, aan hem gedurende de nog resterende tijd van de 12 jaar een vergoeding van f. 50,- per jaar zou worden betaald. Furnée heeft er tot 1908 gewoond.

In 1909 liet Klink het herenhuis Rijnsoever afbreken en ernaast een nieuwe woning bouwen, die ook Rijnsoever werd genoemd, waarin hij toen is gaan wonen.

Rond 1890 heeft Klink de vroegere spijkermakerij met de daarvoor staande huisjes laten verbouwen tot woning met schuur, die hij met het achterliggende land als boerderij verhuurde. In 1908 werd deze boerderij verhuurd aan Theodorus Josephus Broekhuizen³⁴.

Theodorus Klink, die getrouwd was met Theodora van der Hans en geen kinderen had, vermaakte na de dood van zijn vrouw in 1909 zijn eigendommen aan de katholieke kerk van Oudenrijn, die ze door zijn dood in 1911 in eigendom kreeg. In zijn testament³⁵ werd ook vastgelegd dat gedurende 24 jaar na zijn dood Theodorus Broekhuizen het recht op huur van de boerderij zou houden voor f. 900,- per jaar.

Bronnen:

RAU: Rijksarchief Utrecht
GAU: Gemeentearchief Utrecht
GAV: Archief gemeente Vleuten-De Meern
HV: Archief Historische vereniging
No: Notarieel archief
Do: Archief dorpsgerichten

1. HV 2HC002 1726.06.05, 2HG014 1749.06.05
2. RAU Do 2057 1756.06.29
3. RAU Do 2058 1774.12.27 (1768.01.30)
4. GAU No U272c001, HV 2GC099 1775.11.04
5. GAU No U272c001, HV 2GC106 1776.01.23 en 1776.02.17
6. RAU Do 2058 1776.02.23
7. RAU Do 2058 1777.07.07
8. RAU Do 2058/2064 1777.07.02
9. RAU Do 2058 1777.11.01
10. GAV 1762 1779.12.13

11. RAU Do 1647 1772.12.21
12. RAU Do 1648 1781.03.19
13. RAU Do 1648 1794.06.13
14. RAU Do 2059 1794.07.22
15. GAV 1800, HV
16. RAU Inv.77 Arch.RK Kerk Oudenrijn nr 110 1794.07.07
17. RAU Do 2059 1799.10.30
18. RAU Do 2060 1807.01.07
19. GAU No U320b002 1805.11.29
20. GAU No U272c040, HV2GB578 1809.10.27
21. GAU No U272c052 1812.04.13
22. GAU No U272c052 1814.09.19
23. GAU No U272c052, HV 2GB055 1814.10.29
24. GAU No U272c052 1816.07.01
25. als 16, 1827.06.08
26. als 16, nr 192 1848.11.04
27. GAU No U318a021, HV 2GB109

28. HV

29. GAU No U318d001, HV 2GB136 1846.12.19
30. als 16, 1856.11.01
31. als 16, 1860.11.01
32. als 16, 1873.03.22
33. als 16, 1892.03.18
34. als 16, nr 109 1908.08.29
35. als 16, nr 109 1910.03.12
36. als 16, 1924.10.02
37. als 16, 1925.06
38. als 16, nr 118 1937.09.28

Verder de oude bevolkingsregisters, de registers van de burgerlijke stand en de kadastrale registers van de voormalige gemeente Vleuten.

Nieuwjaar

Zo rond de jaarwisseling kijk ik altijd weer eens terug naar het afgelopen jaar. Ik blader wat in mijn aantekeningen, om hiervan een verhaaltje te schrijven.

Wat me opvalt is dat de mensen in onze dorpen steeds maar weinig woorden gebruiken. Sommige zijn heel eenvoudig en kort maar daardoor heel bijzonder.

Op school leren wij om heel netjes om te gaan met de nederlandse taal, maar altijd blijft er wat over van ons dialect. Beleefdheid en behulpzaamheid staan bij de dorpsbewoners hoog in het vaandel. Met weinig woorden begroeten zij elkaar, mannen tikken aan hun pet of zetten even de hoed af. Dat meestal gepaard gaat met een korte groet: Hoi!

Ontmoet men elkaar 's morgens dan wordt dat: Moi!

De meest vreemde uitdrukking vond ik altijd: Vor nou en dan noggis, wat betekend voor nu en dan nog eens.

De dorpsbewoners helpen elkaar in allerlei omstandigheden. Is de moeder van een gezin ziek, dan worden al haar taken zonder veel woorden overgenomen door de buurvrouwen.

Daarna volgt dan altijd: Mag ikkie bedanke? Het antwoord is dan altijd: Ja hoor, vor nou en dan noggis.

Zo gebeurde er iets toen ik aan het tollen was. Van mijn schoenveter had ik een mooie zweep gemaakt om te tollen. Als de veter dan wat gerafeld is, en je maakt hem nat, krijgt de tol wat meer vaart, het gevaar was echter dat de zweep strikte.

Op de Zandweg was ik aan het tollen, en ja hoor, de tol vloog door een etalageruit. Woedend kwam de winkelier naar buiten en riep: Je word mooi bedankt snotneus, waarop ik antwoordde: Ja meneer, vor nou en dan noggis.

Natuurlijk kwam mijn vader dat te weten, dus kreeg ik een pak slaag, met de woorden: zo vor nou en dan noggis.

Op nieuwjaarsdag zijn de mensen wat spraakzamer, ze wensen elkaar het allerbeste en bedanken voor de hulp in het afgelopen jaar.

Ze begroeten elkaar dan met Motjooo! en het bedankje wordt beantwoord: met Vor nou en dan noggis.

In ons huis midden in het dorp, werd heel veel de hulp in geroepen van mijn moeder.

Heel vaak ging ze oppassen bij een gezin met kinderen. Steeds kwam ook dezelfde buurvrouw een kopje suiker of iets anders lenen. Ze bracht het bijna nooit terug, en durfde toch steeds weer te komen, omdat moeder steeds zei: Vor nou en dan noggis.

Vandaag is het weer zo'n drukke dag, eerst kwam iemand de fietspomp lenen, en natuurlijk de buurvrouw voor een half kopje suiker, en als het niet te veel gevraagd is een half pakje boter en een loodje koffie.

Daarna stond er een schipper voor de deur te springen, hij moest nodig even uit de broek, de plee is achter de schuur, zei moe.

Moeder keek uit het raam, en zag een vrouw in paniek op de Meernbrug staan. Ze snelde er naar toe. Mins, zei de vrouw, mijn directoire elastiek is gesprong, ik ken niet meer lopen.

In ons huis werd alles met veiligheids-spelden weer opgelost, ze bleef nog wel een uur koffie drinken.

Intussen was de buurvrouw weer gekomen, ze bracht het halve kopje suiker terug, en of mijn moeder misschien drie arepels en een handje groene zeep voor haar te leen had. Ik breng het gauw weer

terug, zei de buurvrouw, maggikkie heel erg bedanke? Och zei moeder, arm helpt arm, vor nou en dan noggis.

Nu, bijna zestig jaar later heb ik deze gebeurtenissen opgeschreven. Mijn verhaaltjes die ik de laatste tien jaar heb geschreven zijn in een bundel uit gegeven, met tekeningen van Barbara.

Wij beiden wensen hierbij onze trouwe lezers en lezeressen veel voorspoed in 1998.

Barbara wil graag voor u blijven tekenen, en ik wil blijven schrijven dus zeggen wij: Vor nou en dan noggis!

De Meern 1938/1998
Theo van den Berg

Illustratie:
Barbara Gravendeel